

Úvod....

Nejsem opravdová spisovatelka, jsem jen stará paní, která vzpomíná. Nemám zvláštní nadání, ani spisovatelské vzdělání. V mnohém se mýlím a prosím o prominutí, jestli se v některých datech pletu. Snažím se napsat příběh, který mne provázel životem.

Odejdou léta, mnohé zapadne v zapomnění a po letech se někdo zeptá: jak to, babičko, bylo doopravdy?

Otázka na okamžik vzbudí vzpomínku, ale odpověď zapadla hluboko v zapomnění a v nás zůstává jen dlouhá řada otazníků. Možná jsme se báli vzpomínek a chtěli jsme na ten čas zapomenout...

Život je krátký, otázek je hodně a odpovědí málo. Snažím se napsat příběh o všech, které jsem znala, nebo potkala. A když přemýšlím, zdá se mi, že to nesvedu.

Chtěla bych zachytit ten ztracený čas. Chci vyprávět příběh o vzdálených vybledlých letech, které nás provázely životem, životem našich předků, kteří již dávno tady nejsou a budu se ptát proč, a při vzpomínkách uroním nejednu slzu. Pojdte se mnou.....

TŘI LÍPY NA ÚTESU

Napsala Helena Jančarová

1. Cesta na Sibiř

Je desátý červen 1964.

Poslední den odjezdu, je mi nějak úzko u srdce. Trochu se bojím a snažím se, aby Karel nepostřehl mé obavy. Jistě by se mi vysmál. Byl už takový. Byl si jistý sám sebou, ale jakmile se něco pokazilo, nerad přiznával svou chybu a hromobití padlo na mou hlavu. Takové okamžiky mne srážely na kolena. A tomu jsem chtěla předejít. Je to přece jeho a má dovolená. Moje s otazníkem.

Děti jsme odvezli k babičce do Žatce, která se o ně bude starat po dobu naší nepřítomnosti. Dívám se do maminičiny tváře a nemůžu nezpozorovat její obavy. Ta naše maminka, pořád jen vyprovází svoje děti, ale ne všechny se jí domu vracely včas.

Hlavou mi probleskne pár vzpomínek na Kolouše, když беру z maminičiných rukou malý balíček.

Ten nasyp do moře, řekne tiše a slzy jí tečou po tváři. Je to ještě moc brzy. Maminčino srdce se ještě neuzdravilo od smrti Kolouše a dvou dalších synů, kteří ho následovali do míst, odkud není návratu.

Jako svátost ukládám kapesník, ve kterém je sáček s hlinou.

V Žatci nastupujeme do vlaku Praha-Moskva, který je vypraven již z blízkých Karlových Varů a v Praze je připojen k dalším vagónům.

Naše cesta je trochu složitější. Chceme vystoupit v Kyjevě a pak po dvou dnech pokračovat do Moskvy, odkud poletíme do Magadánu.

Loučíme se s Prahou. Stihli jsme ještě utratit peníze za drobné dárky a suvenýr z Prahy. Jistě se nám budou hodit.

Ve vlaku na nás dýchla ruská atmosféra. Kufry a balíky. Lázeňští hosté z Karlových Varů si vezou krabice a křišťálovým sklem a bižuterií. Také jsem nakoupila pár blýskavých broží s broušenými kameny.

Ráno nás uvítalo na hraničním přejezdu v Čopě. Celní kontrola pasů a bagáže proběhla dobře, jen můj balíček s kabelky byl největším problémem. Marně jsem vysvětlovala, že obsah balíčku mám vysypat do moře. Češi nám uvěřily, ale rusové bohužel ne a balíček byl zabaven.

Nic si z toho nedělej, ukončil Karel moje rozladění. Adresu si naši vzali, a když nenajdou v balíčku nic závadného, tak ti ho pošlou poštou. Víc se smíchem než doopravdy Karel uzavřel tuto záležitost. Jeho se to vlastně ani nedotklo. Kolouše znal akorát z jeho návštěv u nás a neměl ani tušení, jaký život provázel mého bratra a maminičina syna, kterého ztratila jako mladého chlapce a našla po mnoha letech již jako zestárlého muže, který se vrátil domů zemřít.

Cesta vlakem ubíhala mezi kopcovitou krajinou pyšníci se malými domky mezi zelenými smrky a zurčícími potůčky. Zamyšleně se dívám do krajiny a vzpomínám. Touhle cestou jsme v roce 1947 jeli do Čech. Nebyla to vypočítávaná sedadla vagonu, ale obyčejné dobytčí vozy. A přesto, se nám tato

cesta zdála tou nejkrásnější v našem životě. Vždyť jsme se vraceli domů, do vlasti našich předků. Co nás čeká? Na to může odpovědět jenom čas. Zatím jsme šťastní, že jedeme.

Uprostřed vagónu byla železná kamínka, u kterých seděl náš tatínek a udržoval oheň.

V jedné polovině vagónu byla ubytovaná rodina, kterou jsme neznali. Byli to asi sedláci, protože celou polovinu vozu vyplnila sláma a seno. Sláma byla asi pro dobytek, který byl ustájen v jiném vagónu, anebo toto vybavení bylo místo postelí a sedadel.

My jsme se místo slámy vezli peřiny, v kterých byla zabalena naše kuřata, tak maminka říkala mým mladším sestřám. Já byla už velká holka a do peřin jsme se mohla schovat až večer když se šlo spát. Škvírou mezi prkny jsem pozorovala ubíhající krajinu a snad proto jsem si navždy zapamatovala, kudy jel náš transport.

Vlak tiše klouže po kolejičkách. Neslyším, co Karel říká. Otevřeným oknem loví s fotoaparátem ty nejkrásnější snímky přírody, která se zazelenala v plné kráse.

Moje myšlenky se vrací o řadu let zpátky a já, místo krásné přírody ve vzpomínkách, vidím zasněženou krajinu. Polámané břízy a smrky které ještě nezahojil čas válečným zpusťšením. Místy do nebes trčí na stráních převrácené tanky a jiné válečné pozůstatky. Touto cestou v roce 1945 musel projít i můj bratr Emilek. Nebylo mu ani osmnáct a šel bránit vlast, do které se teď vracíme.

Přemýšlím o Emilovi a snažím se vcítit do jeho duše. Kolik síly a odvahy musel prokázat, aby přešel po tomto mostě. Možná, že právě teď, nad vlakem ve kterém jedeme, se vznáší jeho duše a přeje nám šťastnou cestu a šťastný návrat. Protože Emilek dovedl být jen dobrým člověkem.

Most, most!! Pojď se podívat a nespí! Volá mě Karel k oknu. Já nespím, vytrhnu se ze vzpomínek a místo krásného mostu, který se vznáší nad údolím propastí, vidím ve svých vzpomínkách torza různých zbraní, vojenské helmy, které ztratili vojáci ve válečné palbě děl a pušek.

Nemůžu o tom Karlovi vyprávět. Nic takového nezažil. Jistě by nepochopil moje pocity, které teď prožívám. Jsem šťastná, že moje děti nemusejí nic podobného zažívat. Na chvíli zapomenu, co všechno ještě musím zvládnout na naší cestě na Sibiř.

V Kyjevě jsme měli přestupnou stanici. Když na Sibiř, tak se vším všudy. Ať Karel pozná zemi, kde jsem se narodila.

Pravda, v Kyjevě ne, ale kousek odtud.

Z Kyjevského nádraží nás taxík dovezl k největšímu hotelu na břehu řeky Dněpr. Recepční nás ubytoval v nejkrásnějším pokoji s vyhlídkou na křižovatku Kreštatiku a město.

Se svou sice trochu zkomolenou ruštinou se mi dosud dařilo a já po sedmnácti letech tápu ve svých vzpomínkách, jestli ještě dokážu hovořit ukrajinsky.

Pomalou a nejistě ze sebe soukám pár ukrajinských slovíček a na tvářích hostitelů hotelu zářivě zazáří slunce. Je to dobrý, zdá se mi, že jsem se vrátila na chvíli do svého dětství.

Nebylo mi ještě ani pět let a mou nejmilejší zábavou bylo recitovat verše Tarase Ševčenka. Nevím, jestli to bylo mou zásluhou, nebo krásné Olgy.

Moje o patnáct let starší kamarádka Olga si zamlouvala dokázat, že i české dítě se dokáže naučit perfektní vyjadřování v ukrajinské mluvě. A dařilo se jí to brzy dokázat v mé maličkosti. V krátké době se recitování ukrajinských veršů stalo mým koníčkem. Možná, že to bylo příčinou našeho dlouhého setrvání v klidu, před vážnými dopady ukrajinských nacionalistických vládců našeho malého městečka. Ale všeho do času, tak by to řekl můj děda Karel, který z celého srdce nenáviděl nacionalisty, kteří byli příčinou jeho mnohých životních zážitků.

V Kyjevě jsme se zdrželi dva dny. Snažila jsem se Karlovi přiblížit a vyprávět historii Ukrajiny. Karel se snažil mne poslouchat, ale více ho vábily písčité pláže široce rozlité řeky Dněpr. Kouzlo řeky Dněpr

je v její mohutnosti, které se střídá s krásou nesčetných, slepých zátočin, které se derou stále víc a víc do hloubi okolní krajiny.

Na ostrůvcích uprostřed řeky se leskne v slunci rekreační hotel obklopený mohutnými stromy.

Tady bych chtěl odpočívat, zasněně pronesl Karel a mačkal spoušť fotoaparátu.

Neodpověděla jsem. Aniž bych chtěla, tiše recituji úryvek básně z Kobzaru Tarase Ševčenka: „řve a sténá Dněpr široký, vysoké vlny vyzvedá“. Teď stojím na jeho břehu a je mi líto, že zítra musíme do Moskvy.

Odpoledne jsme se vydali k prohlídce města. Moc se toho nezměnilo. Bývalé staré židovské krámkyně teď jsou obsazené různými artělijami s názvy prodávaného zboží, nebo malými dílnami. Ukrajinská řeč se mísí s ruštinou. Na lavičkách v parku vyspávají muži, ženy s košťaty a lopatami sbírají z pod laviček prázdné lahve a odpadky pohozené od neukázněných návštěvníků. Mám pocit, že tady víc pracují ženy než muži. Je to pozůstatek z války, kdy ženy braly na sebe veškerou odpovědnost za život v této zemi, jejich muži odešli do války. Jestli se sem jednou vrátíme, určitě si nenecháme ujít návštěvu opery. Miluji ukrajinský chórový zpěv právě o Dněpru.

Časně ráno nás probudila pokojská. Na rozloučenou nám připravili vydatnou snídani. Jsme asi jedinými hosty české národnosti.

Při odchodu k nám přistoupila starší žena, asi uklízečka. Nesměle nám podala obálku se slovy, kdybyste náhodou potkali Nedomluvila a rychle se vzdálila, protože se blížila hotelová stráž. Nevím, jestli Karel pochopil, že není něco v pořádku, ale aniž si to uvědomil, svou zkomolenou hlučnou ruštinou zachránil situaci. Nedej Bože, kdyby vzniklo podezření, že jsme připustili něco nezákonného. Místo cesty do Magadánu, bychom museli něco vysvětlovat někde jinde, aniž jsme něco zavinili. Nevím proč, ale pocit strachu je v nás již asi zakořeněný, protože nás provází od útlého věku, pokud jsme žili v takovém prostředí, které nás obklopovalo. A myslím, že se tomu nedá uniknout do konce života.

Za chvíli nastupujeme do vlaku, který nás odveze až do matičky Rusi – Moskvy.

Brzy si Karel našel přátele. Češi jsou zde vítáni a kalíšek za kalíškem vystřídá další láhev vodky a přátelství je zpečetěno na věky. Ruský a ukrajinský národ je pohostinný.

Moskva nás uvítala čerstvým ránem a spoustou lidí na nádraží. Vysvětluji Karlovi, že nejdůležitější je uhlídat si zavazadla, doklady, peníze. Karel se ale zlobí, že nikomu nevěřím.

Sotva jsme uložili do úschoven svá zavazadla, vykročili jsme ze dveří nádraží a hned byl problém. Policajtů, kterých tu bylo hodně, jsem si všimla, ale nenapadlo mne, že hned budu mít co do činění s jedním z nich. Vyloupl se jako skřítek před mou maličností a z výrazu v jeho tváři jsem pochopila, že je zbytečné se přít. Ještě jsem nestačila otevřít ústa a pochopila jsem, že jsem v Moskvě. Porušila jsem zákony a to tím, že jsem v ruské metropoli nevhodně oblečená. Byly to moje kalhoty. Západní kultura zatím do Moskvy nedorazila a zákony před ní toto město úzkostlivě střežily.

Nezbylo mi nic jiného, než se vrátit na nádraží a za asistence Karla se převléci do jiného vhodného oblečení. Mrav je mrav a proti tomu není žádný dišputát.

Před nádražím na nás opět čekal ochránce mravů. Nejraději bych se mu vyhnula, ale nešlo to. Jeho modré oči jasně říkaly, že v Moskvě se zákony musí ctít, alespoň v tomto směru. Co nám ještě chce?

Karel si neodpustil poznámku na mou adresu. Říkala jsi, že Rusko znáš?! To jsem mu nikdy neřekla, ale teď se přece s Karlem nebudu hádat. Co jsem věděla, na to jsem ho připravila. Proto nebyl překvapen, když viděl nádražní vestibul přeplněn cestujícími, kteří tam leželi na hromádkách zavazadel a někteří spali, nebo hráli karty. Nevadilo se mu proplétat mezi kufry, košíky plné ovoce, nebo plačícími dětmi. Na to jsem si pamatovala, ale nevěděla jsem, jak se Rusko po válce změnilo.

Bylo mi to líto a tak jsem uvítala, když se modrooký strážník na nás usmál.

Izviňájus, izviňájus, já nevěděl, že jste cizinci. Po řeči jsem poznal vaši známou řeč. Vy jste opravdu Češi? To víte, služba je služba. Moskva je teď metropole a tak musíme dbát na pořádek. A hned byli s Karlem přátelé. Karlovi to přineslo víc optimismu, ale mně více starostí. Já jsem prostě pořád jak nevěřící Tomáš. To mě naučil život.

Karel lámanou ruštinou vysvětlil strážníkovi, že hledáme hotel.

Hotel Ukrajina už bylo vidět z nádraží a bez problémů jsme se ubytovali. Naším průvodcem od této chvíle byl přítel strážník. Jakmile mu skončila služba, nezdálil se od nás na krok. Muži k sobě najdou cestu snadněji. Netrvalo dlouho a přátelství mezi Karlem a Jurijem bylo uzavřeno a zpečetěno lahví ruské vodky. Počítám, co nás to bude stát. Začínám mít strach, jak se z toho dostaneme a jestli by nebylo lepší sbalit kufrů a vrátit se domů.

Z mé hlavy a paměti nevymizely doby mého dětství, kdy k nám přijížděla spousta rusů z Brjanska pro kousek chleba. I dnes bylo nádraží přeplněno, jako tenkrát. Pravda, bylo to v době války, ale na válku se nedá zapomenout.

Karel nic netuší o mých obavách a žije v dalších očekáváních hezkých zážitků. Já přepočítávám naši hotovost. Učím se znát kopějky. Štěstí, že cestu máme zaplacenou jak letecky, tak i vlakem. V nejhorším prodám něco z dárků, které vezeme známým i neznámým přátelům. Ať chci nebo nechci, nedá se popřít, že tak trochu svým myšlením patřím sem, i když jsem Češka.

Druhý den jsem se probudila do krásného červnového rána a Karel ještě spí. Co se mi zdálo? To byla moje první myšlenka. Co se zdá první noc v novém prostředí, to se má vyplnit. Pořád věřím něčemu, co se jen málokdy splní. Jenže to, co mou hlavou jako film ve vzpomínkách mého nočního usínání proběhlo, bych nechtěla znovu zažít.

Musíme hned ráno na aeroflot zakompasírovat letenky, abychom stihli oslavy. To je hlavní důvod, který nám umožnil dostat vízum do míst, o kterých jsme do nedávna neměli ani tušení, že je navštívíme.

Zaklepáním na dveře mě vyruší z mého zamyšlení. Otevírám dveře a jsem překvapená, veliká kytice květin, kterou mi podává ruka našeho včerejšího zákonodárce, s kterým jsme měli malé nedorozumění ohledně mého nevhodného oblečení pro matičku Moskvu.

Moje překvapení není u konce. Za chvíli na stole stojí butylka moskevské vodky a Karel zapíjí včerejší náhodnou družbu. A tak, zákon, jak mu v duchu říkáme, se stává našim průvodcem Moskvou. Jestli měl k tomu i jiný důvod, nevím, ale tonoucí se i stébla chytá a já se chytám možnosti, že snadněji odletíme z Moskvy. Mé obavy rozptýlilo i Jurijovo vyprávění o jeho válečném, nebo spíše po válečném, pobytu v bojích o Ostravu. Vzpomínal na naši zem s láskou a já mu věřila, protože naše zem je krásná a málo kdo v ní nenašel zalíbení.

Na aeroflotu nám sdělili, že nejbližší termín je až 4.6, a to je den, kdy jsme tam již měli být. Nevzdáváme se naděje a doufáme, že se nějaká skulinka najde, a volné místo bude. Našlo. Pomohl nám náš nový přítel, zákon. Nevím, jak to dokázal.

Kámen nám spadl ze srdce a nám nezbyvá nic jiného, než se odvděčit. Teď mám ještě čas najít to okno, na které pořád myslím.

Vyprávím našemu průvodci, že jsem v Moskvě již byla v roce 1945 a přímo v Kremlu. Ale nedokážu mu vysvětlit kde. Všechno se tu změnilo. Nejsou tu žádné rujny vybombardovaných domů. Všechno je čisté a uspořádané.

Karel je u vytržení. Náš průvodce si s Karlem rozumí. Časté zastávky v bistroch zanechaly na Karlovi značné stopy, protože každá zastávka mě stála tři ruble, za nespočet kalíšků a přípitků na družbu. Náš, zákon, byl neúnavný v přitukávání, až jsem musela tomu přátelství utnout tipec, jak by řekla moje babička Albína.

Zbýval nám ještě jeden den, který musíme využít a Karel, bez připomínek, se nechal mnou vést do tretjakovské galerie.

Na mostě přes Volhu jsem se zastavila a zamyšleně zírala na řeku. Šplouchající vlny mne nesly o dvacet let zpátky. Je to tak dávno a přece se zdá, že to bylo včera. Co mi připomíná toto město dnes? Stejně jako před lety, to je město moci. Moci, která dokáže vzít a dát. I nám vzala i dala. Čeho bylo víc, nedokážu posoudit. Nic jsme v této zemi nedostali zadarmo. A my s Karlem jedeme do míst, kde si připomínáme obojí. Nevím, jak toto poznání ponese Karel. Jeho se to moc nedotkne, nedokáže pochopit, že toto se mohlo stát.

Pojď, beru Karla za ruku a za chvíli vystoupíme do galerie umění, dějin slávy i pádu, do míst uklidňující srdce a burcující duši.

Procházíme galerií beze slova. Mluví za nás obrazy. Na chvíli usedáme na rudě potaženou pohovku. Karel obdivuje znázorněné Burláky a já se vracím v myšlenkách do roku 1945.

Moskva v roce 1945, vzpomínky.

Za několik dnů mně bude deset let. Narozeniny se u nás nikdy neslavily. Bylo nás tolik, že maminka si stěžila pamatovala na to kdy se kdo narodil. Vždycky se říkalo, že ten se narodil, když se sklízelo zelí a my věděli, že to byla Jiřinka, Marie, nebo Tonda. Já jsem se narodila v době letniček. Proto tak miluji květiny a nerada trhám pro jejich vůni a krásu. Jestli já byla v dětství krásná, nevím. Alespoň mi to moje maminka neřekla. Byla ráda, když nám mohla ukrojit větší kus chleba. O krajici nemluví, protože ten byl vždycky suchý a nikdy mi tak nechutnal jako tenkrát.

Rok 1945 nám přinesl konec války. V ulicích zavlály prapory, národ plakal štěstím. Mnozí plakali pro ty, které již nikdy neuvidí. Někteří žili v očekávání, že se jim jejich děti vrátí z koncentračních táborů. I naše maminka se dočkala. Vrátil se nám Vladimír. A to bylo poprvé, že se mě Vláďa zeptal, kolik ti je vlastně let? Tuto otázku jsem si zapamatovala na celý život.

Vláďa doma dlouho nepobyl. Vrátil se vlastně z Čech, protože se v koncentračním táboře seznámil s Antonínem Zápotockým, který mu nabídl azyl v Čechách. Jenže Vláďa spěchal domů říci svým rodičům, že je živ a zdravý a chtěl se vrátit zpět do vlasti našich předků. Jak čas běžel, uzavřely se hranice a Vladimír již nestihl přejít a byl opět ve vězení.

Náš dům, ve kterém jsme bydleli, připomínal spíše noclehárnu. Městem proudily nepřetržitě kolony vracejícího se vojska a nám nezbývalo nic jiného, než dům přenechat unaveným vojákům.

Nejvíce jsem si zapamatovala důstojníka, který byl neustále smutný. Hledal svou rodinu. A když zjistil, že dům v kterém jeho rodina bydlela, již není, daroval mi pastelky, které vezl svému synovi. Byly to moje první pastelové tužky, které jsem ve svém životě viděla.

Mimo smutného vojáka se mi vstípl do paměti stále se smějící důstojník s nesčetnými medailemi na vojenské blůze. Ubytoval se v našem parádním pokoji, do kterého se přicházel vyspat. Byl dočasně pověřen správou našeho města a garnisonu. A byl to právě on, který navrhl naši maminku na vyznamenání.

Do města se začal vracet život. Ulicemi města proudily neustále kolony aut s vracejícími se vojáky, mezi nákladními vozy se mísily vozy tažené koňmi a zástupy německých zajatců.

V naší zahradě, byla polní kuchyně, kde se nepřetržitě vařilo. Město pomáhalo krmit hladové vracející se uprchlíky, kteří místo svého domu našli hromady suti. A to všechno teď odklízeli němečtí

zajatci. Nikdo je nelitoval. Ještě se nezapomnělo na dny, které nám přinesly jen bolest a strach. Teď, místo zbraní, mají na rameni lopatu, s kterou odklízejí trosky.

V květnu byla i naše maminka pozvána na slavnostní shromáždění, kde zasloužilým matkám předali medaile. Maminka dostala vyznamenání, medaili, Mateřská sláva, že vychovala devět dětí. Mohla dostat vyšší vyznamenání, ale nemohla doložit rodným listem, že má ještě jednoho syna, který se před odchodem do armády oženil s Jozefkou a maminka o něm od té doby nic nevěděla. Rodný list byl u Jozefky a o té jsme také nic nevěděli.

Zpráva od Vládi, že je ve vězení na hraničním přechodu v Mukačevě, byla pro naši maminku další zdrcující ranou. Sotva našla svého syna, hned ho zase ztratila. A právě to byl on, smějící se důstojník s mnoha medailemi na hrudi, který si oblíbil naši rodinu a pomáhal nám přežít, kdy se chleba platil zlatem.

Naši maminku měl rád a neřekl jí, jinak než matko. Mamušo, proč pláčeš? Vždyť ty jsi hrdinka! Vezmi si metál a jeď do Moskvy k Stalinovi. To on ti dal vyznamenání, přece ti nevezme syna?

A od slov nebylo daleko k činu. Maminka se hned nachystala na cestu. Babička nasušila pytel sucharu, tatínek natrhal dozrávající letní jablka. Tak teď můžete jít holky. Suchary vás nasytí, jablka napojí místo vody. Navíc bylo rozhodnuto, že s maminkou pojedou i já.

Maminčino vyznamenání, které svítilo na její hrudi zlatými písmeny, Matěinskaja sláva, nám otvíralo všude dveře. I když k nim maminka vždycky přistupovala se strachem. Na nádraží jsme bez problému dostaly umístěnku a tak nám začala cesta do Moskvy, do které maminka vkládala tolik naděje.

Ve vlaku ve kterém jsme jely do Moskvy, byli vesměs vojáci vracení se do přidělených garnizonů, kde se dozví jaký je jejich další osud. Každý z nich ztratil někoho ve válce a mnozí se již nemají kam vrátit. A snad proto se po celou cestu mamince věnovali. Velkou zásluhu na tom měla i maminčina medaile, na kterou si maminka každou chvíli sáhla, jestli ji tam ještě má. Bez tohoto vyznamenání bychom se těžko dostaly do vlaku, který nás teď unáší do Moskvy k nejvyššímu. Maminčino vyznamenání nám všude otvíralo dveře, jak jsme se brzy přesvědčily.

Otevřou se nám i ty v Moskvě?

Vlak se pomalu blíží k Moskvě. Vojáci se s námi loučí a na cestu nám dávají ze svého přidělu.

Jen ber, matko, jestli to nesníte, obdaruj Moskvany, jistě tam mají hlad. A tak do pytle přibudou nejen americké konzervy a sušené ryby, ale i čaj a cukr. Místo dvou ranců máme teď tři a kufr jablek od tatínka.

Nádraží bylo přeplněné. Všichni někam cestovali.

Maminka měla v Moskvě vzdálenou sestřenicí, která na nás bude čekat. Najde nás?

Držím se maminky za sukni, abych se neztratila. Maminka má plné ruce práce se třemi ranci. Kufr s jableky má svázaný s ranci a přehozený přes rameno a dva malé rance jí zaměstnávají obě ruce.

Dav nás protlačil ke dveřím. Máme štěstí, že jsme nepřišly o naše rance, které jsou pro nás velice důležité. Je v nich naše živobytí na dobu, kterou tady musíme strávit, protože maminka nevěří, že se nám podaří ke Stalinovi hned dostat.

Před nádražím je to o něco lepší. Proplétáme se mezi košíčky, ranci a bůh ví čeho. I tady jsou zajatí němci v pečlivě uspořádaných zástupech. Na ramenou mají lopaty a krumpáče. Maminka se neudrží a řekne, chudáci. Pán Bůh je potrestal za našeho Vlád'u, za kterého maminka přijela orodovat až do Moskvy.

Ani nevím, za jak dlouho jsme našly náměstí, které nás má dovést do Kremle ke Stalinovi. Bylo to kouzelné slovo, když maminka ve vlaku vyprávěla, že jede ke Stalinovi. To slovíčko nám otvíralo dveře všude.

Slunce nemilosrdně rozpaluje na náměstí žulové kostky, moje nohy jsou rozpraskané a strašně bolí. Už nemůžu, maminko, sedneme si trošku? Prosim maminku. Maminka chvilku přemýšlí a pak se rozhodne, že já zůstanu u ranců, ona půjde hledat svoji sestřenici.

Sedím na jednom ranci a trochu se bojím. Po náměstí se plouží neznámí lidé. Někteří žebrají, jiní bez nohou s pahýly, zabalené v hadrech, se sunou jako šneci. Kam jdou? Kolem jsou ještě neuklizené rozbombardované domy, jejichž trosky ční vysoko do nebes. Kde asi bydlí, všichni ti, kteří jdou kolem? Kam jdou, když nemají nohy? Na to jsem nenašla odpověď.

Mám žízeň. Vyndávám si jedno jablko a chci se do něho zakousnout. Najednou přede mnou stojí houf špinavých dětí. Nevím, co mě to napadlo. Vyndávám z rance jablíčka a jedno po druhém rozdávám dětem. Naštěstí se vrací maminka, v doprovodu staré paní. Dívám se do její vrásčité tváře, která se na mě usmívá a hned chlácholí maminku.

Nezlob se Anna, ty děti jsou bezprizorní. Nemají rodiče ani domov. Bůh vám to vynahradí. Takový byl můj první den v Moskvě.

Byl horký srpen 1945.

Maminčina sestřenice nás ubytovala ve své světnici. Dům byl z jedné poloviny rozbořený. Malá kuchyňka sloužila všem bydlícím v této zřícenině, byla nepostradatelnou součástí jejich života. Nikdo se nehádal. Všichni si byli rovni, všichni si pomáhali. I nám.

Dlouho do noci maminčina sestřenice vyprávěla mamince o životě v Moskvě, a maminka zase vyprávěla, proč jsme přijeli my sem.

Každý den jsme absolvovaly cestu do Kremlu. Maminka se snažila předat děžurnému svoji žádost. Dveře se nám všude otvíraly, ale nebyly to ty, na které maminka se svými žádostmi klepala.

Tři neděle jsme čekaly marně, až jednou jsme dostaly bumážku, že nás přijme nejvyšší sekretář. Dnes už nevím, jak se jmenoval. Pamatuji si jen, že to byl drobný černovlasý člověk, který pořád spěchal.

Do místnosti, kam nás vyprovodil ozbrojený děžurný, jsme vstupovaly s maminkou jako dva malí broučci, kteří nikdy neviděli tolik krásy. Nádhera, místnosti se mi zdály jako z pohádky, o kterých mi vyprávěla babička Albína.

Maminka sice měla boty, ale já cupitala bosa. Moje nohy se bořily do měkkých koberců, které mě lechtaly. Chtěla jsem se smát, ale bázeň z neznámého prostředí byla větší a tak moje ústa zůstala zavřená. Jen moje maminka si klekla na kolena a prosila toho malého černovlasého človíčka, aby ji vyslyšel.

Černé vlasy se zachvěly a sekretář zvedá maminku se slovy: mamaša, mamaša, vstavaj, vstavaj!

Vstávající maminka uchopí jeho ruce a chce je políbit. Nět, něnáda, něnáda, vsjo budět chorošo. Maminka pochopila, že osud se na ní usmívá v podobě tohoto malého černovlasého človíčka, který jí sděluje, že její žádost bude kladně vyřízená.

A v té chvíli vstoupil do místnosti člověk, který se podobal člověku, kterému jsme říkali báťuška Stalin.

Ten neznámý člověk prošel místností, postavil se k oknu, zády k nám, za kterými jsme viděly jen jeho zkřížené ruce. Ticho, které se rozhostilo po místnosti, za chvíli přerušil sekretář a zeptal se mé maličkosti. A ty malá, umíš nějakou básničku? To bylo něco pro mě. Možnost recitovat básně, kterých moje paměť byla přetížena stovkami, ne jedné básně, bylo pro mě nejvyšší vyznamenání. V okamžiku ze mne spadla veškerá tíseň. Cítila jsem, jak na mém nose rostou pihy a já, bez čekání, recituji báseň o velikém revolucionáři, kterého opěvoval celý ruský národ.

Báseň měla asi deset slok, ale sekretář mě v polovině přerušil, spasibo děvůška, spasibo. Nevím, jestli si všiml, že jsem bosa.

Sotva jsem skončila přednášet, od okna se postava obrátila obličejem k nám, prošel kolem nás beze slova, jen mě jen tak pohladil po vlasech.

A tak skončila audience u Stalina, a my si nebyly jisté, zda to byl on, nebo jen někdo, kdo se mu podobal.

Fakt je ten, že sekretář mamince sdělil, že její syn bude doma dřív, než my dojedeme do rodného města.

Děžurnyj nás zavedl do kremelské jídelny, kde jsme byly pohoštěny, maminka si navíc odnášela bumážku o přednostní umístění ve vlaku, který nás odvezl domů.

A tak mamincino vyznamenání, „ matěřinskaja sláva“, pomohlo mamince zachránit syna Vladimíra, který strávil své nejkrásnější roky dospělosti v koncentračním lágru, a možná uchránilo ještě před hroznějším vězením někde daleko na Sibiři někde v Gulagu.

Možná, že tentýž člověk, který mě pohladil po vlasech, podepsal příkaz, aby mamincin syn a můj bratr Mikuláš byl nucen strávit deset let v Gulagu a předem odsouzený na smrt.

A to maminka ani já jsme netušily a ani bychom nevěřily, kdyby nám to někdo řekl. Žili jsme a dýchali pro toho člověka, o kterém se zpívalo ve všech písních, které jsme slýchávali, a také sami zpívali.

Sotva za námi zapadly kremelské dveře, spěcháme s maminkou na nádraží. Vlaky jsou přeplněné. Mamincina medaile pomohla i tentokrát. Když se maminka protlačila k okénku s bumážkou v ruce, bylo po trápení. Večer jsme odjížděly ve vojenském vlaku, který se na dva dny stal naším domovem, a my s maminkou jsme byly středem pozornosti.

Čas smazal všechny dojmy z cesty. Vím jen, že to byla těžká zkouška pro maminku. Byla jsem ještě malá holka s nazrzlými copánky svázané mašličkami z fáčů.

I když už byl mír, pořád jsme žili válkou. Každý někoho hledal. I naše maminka hledala. Pořád ještě nic nevíme o Koloušovi a pořád doufáme, protože se pořád někdo vrací domů, jako náš Vláďa, kvůli kterému maminka jela do Moskvy orodovat u Stalina. Hledáme i Jozefku. Budeme mít štěstí?

Sekretář měl pravdu. Když jsme vystupovaly z vlaku, Vláďa už na nás čekal. A naše víra ve veliké a věčné, byla hluboko zasetá na dlouhý čas.

Uzavírám svoje vzpomínky a chystáme se k odletu. Konečně letíme. Rozloučili jsme se s naším novým přítelem, kterému Karel slíbil, že se setkáme, až se budeme vracet.

Na jeho radu jsme nakoupili z bazaru spoustu ovoce, kterého je na Sibiři nedostatek.

Při vážení osobních zavazadel máme malý problém. Máme toho víc, než dovolují předpisy a nemáme tolik rublů na zaplacení. Chvilku se rozhlížím a napadla mne krásná myšlenka. Neletí někdo do Magadánu? Chybí nám šest rublů. V Magadánu je můžeme vrátit. V okamžiku se k nám natahuje několik rukou s desetirublovkou. Za chvíli sedíme v letadle. Rozhlížím se kolem a hledám našeho dobrodince.

Všichni jsou opálení a jako by se znali. Vracejí se z dovolené domů. Podávám mu lístek s adresou našeho bydlení v Magadánu a prosím o jeho adresu. Všichni se jako na povel rozesmáli. To nic tady si všichni pomáháme. To je čepuchá. Nějak mi to nedochází. Došlo to Karlovi. Vyndal z tašky láhev plezešského piva a podává ji našemu zachránci.

Čechoslovakija? A v tom jsme středem pozornosti. Já mlčím, nechci Karla rušit v jeho konverzaci.

Letuška seznamuje cestující s programem našeho letu a budoucími přistáními. Nakonec slyším, jak říká ... Vítejte mezi námi hosty z Československa Jak se to mohli dozvědět? V Rusku je možné všechno. Je to náš první let a potrvá dvanáct hodin. Karel pokračuje v navazování družby, která vždycky skončila u kalíšku.

Náš soused je z Kamčatky, bude v Magadánu přestupovat, a tak, hned na začátku naší cesty, máme průvodce letem, který má pořádek vyprávět, Karel na oplátku lámanou ruštinou vypráví o zemi, odkud přicházíme.

Na cestě máme dvě přestávky. Krasnojarsk a Novosibirsk. Pokaždé jsme se pohádali. Jak by ne.

Náš novopečený přítel Karlovi nabídl progulku do obou měst. A místo do restaurace, kde jsme měli zajištěný krátký odpočinek, Karel odjížděl se svým novým přítelem, nejdřív do Krasnojarsku a pak do Novosibirska.

Mou hlavou proletělo tisíc možností, co budu dělat, jestli nestihnou odlet? V tu chvíli jsem litovala, že nejsem doma u dětí.

Vracím se do letadla a sleduji pasažéry, jak se vrací a Karel nikde. Chystám se, že budu prosit letušku o strpení, v ten moment vidím oba opozdilce, které k letadlu přiváží taxík aeroflotu.

Po každém takovém návratu si Karel přivážel butylku koupenou přímo v těchto městech.

Než doletíme do Magadánu, máme několik pozvánek. Zapisuji si adresy. Určitě vás navštívíme, pokud se nestane něco nepředvídatelného. Raději nebudu nic slibovat, protože začínám mít obavy, když vidím Karlovo navazování družby.

Po dvanácti hodinách čistého letu jsme u cíle. Letadlo přistálo na letišti přímo před budovou magadánského aeroflotu.

Nízká budova, s velikou tabulí s nápisem Aeroflot, byla zahalena v oparu mlhy, která se rozprostřela nad našimi hlavami. Dívám se do nebe, které jako by klesalo dolu k zemi.

Mé prvopočáteční dojmy přeruší Marie, která na nás čeká se svými přáteli. Všichni nás objímají, jako by nás dávno znali.

Místo taxíku pojedeme malým nákladním autem. Naše zavazadla a přátelé se uvelebují na korbě, jen já a Marie sedíme vedle šoféra. Široká asfaltová silnice lemovaná prapory, které visí na vysokých stožárech, nás vítají v Magadánu. Nákladák klouže po asfaltové silnici a já se rozhlížím. Kolem se vine pahorkovitá krajina poseta nízkým křovím, tu a tam se k sobě tisknou břízy a borovice.

Po půl hodině jízdy nás vítá vyzdobené město rudými prapory a transparenty, které oznamují, že Magadán oslavuje 25 výročí svého založení.

O kolik slávy jsme přišli, proběhne mou myslí. Zdá se mi, že město nemá konce. Jedna široká asfaltovaná silnice vroubená betonovými domy. Nikde jsme neodbočili a vyjíždíme rovnou k moři. Tady končí město a začíná Ochotské moře.

Vzduch je vlhký a slaný. Je mi nějak těžko na srdci. Myslím na Kolouše. Jak tady mohl žít? Jsou to místa, odkud nejsou návraty.

Hlouček lidí, který stojí před domem, nám jde v ústrety. Dívám se na ně a něco mě s nimi spojuje. Jsou staří asi jako náš Kolouš. Jsou to jeho přátelé z gulagů a přišli nás přivítat za něj. Bráním se dojetí, ale slzy nezastavíš. Máte zpoždění, čekali jsme vás předevčírem. Oslavy byly včera. Trochu mě to zarazilo. Zlobila jsem se na sebe. Měla jsem si uvědomit a připočíst dvanáct hodin rozdílu. Po krátkém odpočinku se musíme jít zaregistrovat na policejní magistrát. Jistě už o nás vědí a není radno se zpozdít.

Na vízum nám dají štempl. Vyplníme formulář a můžeme jít. Ještě než se rozloučíme, paní středních let nás upozorní, že se musíme přijít při odjezdu. Povolení máte pro město Magadán.

Pochopila jsem, že bez jejich svolení město nesmíme opustit. Vyndávám z tašky malou pozornost. Pokládám malý balíček, ve kterém je broušená brož a publikace Prahy. Nečekám, děkuji, a odcházíme.

No, myslel jsem si, že to bude horší, poznamenal Karel u dveří. Taky jsem čekala, že to bude složitější. Nebylo.

Každý den absolvujeme nějaké setkání. Ve zprávách Magadanské televize jsme se objevili jako družební návštěva Čechoslováků. A tak máme o návštěvy postaráno. Jen mi není dobře. Špatně se mi dýchá a v jedenáct hodin dopoledne usínám. Časový rozdíl nemohu překonat a nezbývá mi nic jiného než navštívit lékaře.

Valentýna, která bydlí ve vedlejším bytě, mě doprovází na polikliniku.

Nízká budova mi připomíná spíš nádraží. Čekárna byla plná pacientů. Každou chvíli se otevřely některé dveře a zase zavřely. Nikdo nepředbíhal. Jakási tichá disciplinovanost. Všechno běželo jako na běžícím pásu.

Najednou za sebou slyším, teď běž ty, je na tobě řada. Vcházím do otevřených dveří.

Co schází tobě? Ptá se doktorka. Špatně se mi dýchá. Trochu provinile odpovídám a radši bych za sebou zavřela dveře. Doktorka mě nenechá domluvit.

Tak vy jste z Československa? Vítám vás u nás. Chvilku mi vyká a zase tyká. Jsem na rozpacích. Po prohlídce mi navrhuje. Necháme si vás tu do zítřka, co tomu říkáte? Tvoje srdce tě nechce poslouchat děvče. Dva tři dny to spraví. Tím jsme si prošli všichni. Naše klima je nemilosrdné a takovým křehkým lidem jako jsi ty, moc nepřeje. Za dva dny budeš v pořádku.

Za chvíli mě sestra doprovází do pokoje. Po chodbách, kudy procházíme, je plno pacientů, kteří leží nebo sedí na železných postelích.

Sestra postřehne můj údiv, jen tak mimochodem, jako by to byla samozřejmost. ...máme málo postelí a pokojů, ženských je moc. Nejdřív jsme museli postavit domy, teď se staví velká nemocnice...

Na pokoji jsou tři postele. Obsazená je jen jedna. Zbylé jsou asi pro prominenty, napadne mě. Trochu se stydím. Já přece nejsem žádný prominent!

Je jedenáct hodin dopoledne. Už abych byla v posteli, hned usnu a není nic na světě, co by mě probudilo. Zavírám oči, usínám.

Když se probudím, je tma a kolem vládne ticho. Na vedlejší posteli tiše oddechuje žena. Chvilí mi trvá, než se úplně vzpamatuji a uvědomím si, kde jsem.

Á, už jsi vzhůru? Slyším ode dveří hlas doktorky, která mi ráno naordinovala tuhle postel.

Ty bys prospala svůj život, jak koukám. Dáme tě dohromady. Teď vstaneš, půjdeme se projít.

Beze slova se procházíme před budovou nemocnice. Obloha je posetá tisíci hvězd, které nám svítí na cestu. Chladná červnová noc objímá mé tělo a zatřepe mnou zima. Je to dobré na probuzení, myslím si, ale dlouho to nevydržím. Kolem je ticho. Slyším jen šplouchání vln moře, které obklopuje celé město a není úniku z hlubin tohoto ticha.

Ticho přeruší doktorka. Za dvě hodiny se pro tebe zase zastavím. Naše procházky jsou lepší než jakékoli prášky.

Vrátila jsem se na lůžko. Sousedka z vedlejší postele se probudila a ještě dlouho do noci jsme navazovali přátelství mezi jednotlivými procházkami s doktorkou.

Ráno za mnou přišla asi šedesátiletá dáma. Larisa Konstantinovna, jak se mi představila, byla hlavní doktor. Tak jak to s tebou vypadá děvče? Tys přijela do Magadánu marodit? To si rozmysli!

V jejím hlase jsem cítila teplo a něco co hřálo. Dívám se do jejích modrých očí a mám pocit sálajícího tepla, které vyzařuje z celé její bytosti.

S Larisou Konstantinovou jsme v její ordinaci vzpomínaly na mého bratra, kterého ona znala. A tak jsem se dozvěděla, že můj bratr byl vážně nemocen již před odjezdem do Čech. Mezi jiným, mi řekla... člověk, který žije v tomto kraji dlouho, si těžko zvyká na změnu...

A tak, během jednoho dne, jsem poznala dvě ženy, které se staly mými přítelkyněmi na dlouhé roky.

Lída Chomská, sousedka z vedlejší postele, mi vtiskla do ruky malý lístek, na kterém bylo napsáno Staroje Vesoloje.

Jestli ti zbude čas, přijed'. Na autobusovém nádraží ti každý poradí a snadno nás najdeš. A já se o tom brzy přesvědčila.

I když Larisa Konstantinova byla víc jak jednou tak stará než já, bylo mi vedle ní dobře. Vyprávěla o svém osudu bez hořkosti. Do Magadánu přišla dobrovolně. Jako mladá lékařka šla do těchto končin pomáhat budovat sovětský svaz. A pak, když viděla to hoře, nedokázala tuto zemi opustit.

Mezi jiným mi řekla, že tahle země je jako lidská duše, když na ni bezcitně šlápneš, zabolí jí to jako srdce. Místo, kde teď žijeme, je bohem zapomenutý kraj bolesti. Každý kousek téhle země je prosáknutý krví. A ti, co zůstali, o tom nechtějí hovořit. Bolí je srdce. Proto se více dívej a méně se ptej.

Larisa Konstantinova se odmlčela a já věděla, že to není náš poslední rozhovor.

Na popsání života v Magadánu, by nestačila jedna kniha. Možná ji někdy napíšu. Já jsem si představovala, že půjdu po stopách svého bratra. Larisa měla pravdu. I země má duši, šlapej opatrně. Je to ještě moc brzy. Lidi se ještě nezvykli na volnost. Pořád je něco svazuje.

Cesta do Gulagu...

Konečně se na nás usmálo štěstí. Dostali jsme povolení. Na policii nás ubezpečili, že povolení se vydává jen v případě nějakého nebezpečí od dravé zvěře, nebo podobně. Úřad musí vědět, kde nás mají hledat.

Vyjeli jsme za úsvitu. Magadánci ještě spali. Na korbě malého nákladáku nás doprovází kolem dvaceti lidí. Ani je všechny neznám. To Ivan, nejlepší koloušův kamarád, organizoval tuhle výpravu.

Je konec června a to už se tajga zazelenala v plné kráse. Všechno tady roste rychleji. I příroda se přizpůsobila podnebí. Má jen dva měsíce, aby všechno vykvetlo a uzrálo.

První zastávku máme na břehu Kolymy, která se rozlévá na všechny strany. Tady zůstane část výpravy. Na další cestu pojede jen šest lidí. Karel zůstane u řeky. Nechci ho přemlouvat, aby jel se mnou. Těšil se na ryby. Alespoň vyzkouší rybářský prut, který si přivezl z domova.

Po letech, kdy píšu tyto řádky, se mi svírá hrdlo. Nákladáček poskakuje po cestě, po které možná chodil i můj bratr. Kolem je kopcovitá krajina, porostlá nízkými křovinami a protkaná menším či většími potůčky.

K večeru jsme na místě. Na půl rozpadlé dřevěné chatrče, vypovídají za všechno. Ne, plot tady není. A proč taky, odtud se neutíkalo. Kdo odtud utekl, už se nevrátil, když ano, byla to jeho poslední cesta.

Tady se utáboříme. Chlapi nasbírali dřevo a za chvíli se uvelebujeme u hořícího táboráčku.

Pojďte si zaspívat. Ňura nečeká. Do tichého lesa se nesou smutné protáhlé melodie táborových písní. Je z nich cítit bolest a touha po svobodě. Ňura do mě strčí. Zabřeč si, bude dobře. Teď se raději napijeme, nebo zmrzneš. Ne, není mi zima, jen úzko. Bože, čím jsme se provinili, že nás tak trestáš?

Bůh nás netrestá, věřím v boha, jen tak pro sebe pronese Štopka. Je stejný ročník jako Kolouš.

Táborák pomalu dohořívá. Hoď tam ještě pár polínek, já dnes nějak... nedomluvil, jen tiše vzlykal. To je celý Ivan. Jak se trochu napije, začne brečet. Já taky brečím. Je mi líto Ivana. Dokud byl Kolouš

vedle něj, měl naději. Ivan se nemá kam vrátit. Ví, že do vsi, odkud pochází, nemůže. Vesnice by ho nepřijala. Pro něj je zrádce. Kolouš a Ivan byli frontoví vojáci.

Po obsazení západní polské části v roce 1939, povolala Ruská vláda všechny mladé muže do armády. A když už měla končit jejich presenční služba, Němci přepadli Sovětský svaz.

Nepřipravená a špatně vyzbrojená armáda se dostala z velké části do zajetí, nebo obklíčení. V takovém obklíčení se ocitl i pluk, ve kterém sloužil Ivan a Kolouš.

Vojáci v zákopech hladověli. V jednom zákopu vyprávěl Kolouš vojákům, jak naše maminka pekla dobré české buchty. Rumun, Koloušův spolubojovník, nahlásil politrukovi, že Kolouš demoralizuje vojáky. A Kolouš, za rozvracení morálky, dostal 10 let na Sibiři. Ivan, který sdílel s Koloušem zákop, se přihlásil jako spoluviník. Následoval Kolouše. Byla to doba, kdy nikdo nikomu nevěřil. A oba mladí hoši byli na dlouhá léta odsouzeni tam, odkud se vrací jen málokdo.

Ivan dovyprávěl svůj příběh a příběh mého bratra.

Oheň pomalu hoří. Marie přihodí polínko a začne vyprávět. Bylo mi šestnáct let. Pracovala jsem v Chabarovsku ve výrobě pneumatik. Byla válka a já byla zdravá holka. Vyrovnala jsem se i chlapům.

Jednou jsem vzala kousek gumy pro mámu, aby si podlepila válenky. U brány na to přišli. Bylo to hrozný. Byla jsem zrádce, který podrývá morálku po pracovní stránce. Za války jsme pracovali i patnáct hodin denně. Teď jsem ohrozila vítězství na frontě. Při výslechu jsem je prosila, ať mě zastřelí, nebo ať mě zavrou. Neuměla jsem si představit, co tomu řekne moje matka a vesnice, jakou dceru vychovala. Dostala jsem sedm let.

Marie se odmlčela. Pohladila jsem ji po ruce. Nemusíš víc vzpomínat.

Ostatní mlčí. Nedovedou o tom mluvit, ani nechtějí. Máme před sebou dlouhou noc. Nikomu se nechce spát. Chlapi snášejí na hromadu další dřevo a přikládají na plápolající záři, která se rozlévá po tvářích. Viktor přerušuje ticho.

Pojďte, napijeme se. Za Nikolaje. Myslí tím mého bratra, se kterým sdílel několik let v lágru.

Byl jako můj rodný bratr, i jemu tečou slzy. Chlapi nahlas nepláčou.

Jsou okamžiky, které se nevracejí. Jsou to chvíle, kdy se svírají srdce. Dívám se do ohně a jdu po stopách svého bratra, a nejen po jeho. Svedu to? Ne moje ústa jsou zavřená a zavrou se na dlouhou dobu. Nenacházím slova, kterými bych dovedla popsat tuto dobu. Snad se najdou svědkové, kteří budou vyprávět.

Za úsvitu opouštíme tábor. V poledne jsme u řeky Kolymy. Skupina, která zůstala u řeky, nám připravila oběd v podobě rybích uchy a pečených ryb. Pro Karla růžové jikry, které si poveze jako kaviár. Karel miluje ryby. Pro něj to byl nezapomenutelný zážitek.

Je polovina srpna a pomalu se chystáme na návrat. Ještě máme přislíbeno několik návštěv. Listuji ve svém zápisníku. Každá návštěva, to je vzpomínka na minulost.

Pro hostitele je to dotek jejich domovů. Vzpomínají na své blízké, které již nikdy nepotkají. A my jsme malá náhrada. Připomínáme jim višňové sady, večery na zápraží s písní děvčat. I tady se zpívá. Ale tak nějak jinak. V jejich písních se prolíná život, který zde prožili, daleko od svých blízkých.

Dnes nás čeká rybolov na moři. Karel je jako v Jiříkových vizích.

Místo udice jsme dostali klacek, na kterém je zavěšená návnada. Místo vlasce je to jen kousek provazu, na kterém je přivázaná ryba. Hodíš provaz do vody a tisíce ryb se snaží chytit návnadu. Odpoledne je paluba plná ryb.

K večeru se ze širého moře vracíme do zálivu. Míjíme hřbitov vysloužilých lodí a ponorek, které se houpou na vlnách a sní svůj věčný sen.

Ještě proplujeme podél nagajevského civilního přístavu a za chvíli vplujeme do Marčeganské zátoky. Tisíce světel ozařuje město a začíná noční život.

Sotva jsme vystoupili z lodě, slyšíme, že nás hledají. Každý nám to chce říci první. Dozvídáme se, že nás čeká český pisatel z Moskvy. Čeká na nás v hotelu.

Je pozdě, zavoláme mu ráno.

Ráno nám řekli, že již odjel a vrátí se za dva dny. Je čas chystat se domů, Stýská se mi po dětech, které jsem dřív na tak dlouho nikdy neopustila.

Vystupujeme z autobusu a u domu na nás čeká náš známý z letadla. Mává a jeho tvář se rozšklebí širokým úsměvem.

Když hora nejde k Mohamedovi, musí Mohamed k hoře, a já jdu za vámi. Musíte ke mně, čekám tu už dvě hodiny. Máme pozvání na Čukotku. Je to jen šest set kilometrů, směje se Valentýn, co bys kamenem dohodil. Pro Valentýna je to jen malý výlet. Pro nás je to cesta do neznáma a představuji si jen Eskymáky na zamrzlých krách.

A jsem překvapená. Valentýnovo království sestává z malého městečka. Místo jurty, stojí tu malé dřevěné domečky s ústředním topením.

Letadlo, s kterým jsme přiletěli, spojuje Magadán a tohle malé království jednou denně, takže není problém si zaletět do Magadánu do divadla.

V malém domku nás uvítala Valentýnova žena. Je učitelka. Valentýn nás provází mezi malými domky čukčů. Se smíchem nám vypráví, jak musel rodiny čukčů podplácet. Sto rublů byla taxa za nastěhování do domků.

Jednou se jdu podívat, jak se zabydleli. A nemůžu věřit vlastním očím. Místo komína se kouří z otevřených oken. Myslel jsem, že hoří, nehořelo. Čukčové se nastěhovali do domku i se svými jurty.

No, a naučili jsme je žít v domě alespoň v zimě.

Nejvíce nás zaujala farma polárních lišek. Modré lišky, to je náš hlavní produkt, vysvětluje Valentýn. Krmíme je rybami. V létě než zamrzne voda. Lovíme ryby. Kvalitní úlovky se odváží na zpracování a drobný plevel skladujeme ve vyhloubených jamách. Je to jako v lednici.

Valentýn má pořád co vyprávět. A my jsme pozorní posluchači.

Den se rychle naklání k večeru a je třeba se vrátit. Náš odjezd jsme nenahlásili na patřičných místech. Nu což, sejdeme se v Čechách, uzavřel Valentýn. Kdyby bylo po mém, nejel bych dnes zpátky. Na Karlovi je znát, že i na něj padá únava. Jenže letadlo nečeká a musíme se rozloučit. Odvážíme si od Valentýna dvě kůže a na oplátku daruji Jelizavetě Klimovné bižuterii a publikaci Prahu v obrazech.

Malé letadlo přistálo v Magadánu a já využívám této příležitosti a objednávám místenky. Za dva dny odlétáme.

Poslední dva týdny jsme měli nabitě.

Cesta na zlaté písky do dolů, kde se těží zlato. Kontrola, prohlídka, kontrola.

Prohlédli jsme si těžební stroje, které opravoval můj bratr. Náčelník, mimo jiné, řekl, vašeho bratra je škoda, udělal tady kus práce. Neodpověděla jsem. Ano, udělali tady všichni kus práce, a zadarmo, na úkor svého zdraví a svobody.

Při první návštěvě mi Kolouš vyprávěl, jak začínali v Magadánu žít. Po celodenní práci už neměli sílu ani vylézt na korbu nákladáku, který by je odvezl do lágru, a aby tím neztráceli čas, postavili stany a v těch usínali večer únavou. A aby nezmrzli, chlapi se tulili k sobě. Tak se alespoň trochu zahřáli. A nezdá se, že ten co ležel na kraji, se ráno neprobudil. Vlasy jim přimrzali k ledu. Odsekávali se od ledu sekerou. A to byl jen zlomek, pravdu má Kolouš, nikdy neřekl. Báł se, že to neuneseme, a možná se báł vracet do minulosti, která mu vzala všechno.

A Marie? Snad každý člověk prožije okamžiky ve svém životě, které by nejrady zapomněl. Marie nerada o sobě mluvila. A i ona by ráda vymazala ze svého života věci, které nejdou vzít zpátky a musí s nimi žít.

Ptám se, Marie nebojíš se o ně? Ne nebojím, jen ať se otužují, budou to v životě potřebovat, život se s nikým nemazlí.

Jaký byl Nikolaj? Myslela jsem tím svého bratra.

Který? Zeptala se. No přece můj bratr. Marie byla na chvíli zaskočena.

Pojď, musím ti něco říci, stejně by ses to dozvěděla.

Byla jsem v ženském táboře. Dřely jsme jako chlapi. Nikdo se nás neptal, za co tady jsme. Byly mezi námi vzdělané ženy ale i nezdělané. Mladé i staré.

Já měla pořád hlad. V létě se daly nasbírat borůvky, nebo houby. Jedly jsme i mladé kořínky. Horší to bylo v zimě.

Jednou mě pozval náčelník, a od té doby jsem k němu chodila uklízet jeho kancelář. Za každý úklid jsem dostala trochu čaje, nebo cukru. Ostatní ženský mi to záviděly. Nejvíc jsem si vydělala, když jsem odvážela mrtvolu do lesa. V zimě to šlo, saně klouzaly. Horší to bylo, když jsem jela do kopce. Mrtvola byla zmrzlá, a jak se saně nadzvedly, zdálo se mi, že vstává. Tak jsem ji pohodila a utíkala jsem rychle zpátky. Vlci se už postarali o ostatní.

V létě jsem musela ještě vykoupat hrob. Tak jsem to dělala celý rok. Pak přišel nový náčelník a všechno se změnilo. Přišla jsem s náčelníkem do jiného stavu a potřeboval se mě zbavit. A v lágru je zaveden takový zákon, že když některý odsouzený má odpykaný trest, má možnost odvést těhotnou ženu s sebou. Nikdo se neptá, jestli je to jeho, nebo ne. Taková zpráva se hned rozletí do všech táborů. No a náš náčelník se dozvěděl o Nikolaji. A on ani já jsme neměli na výběr. Kdyby nechtěl, živý by se z lágru nedostal. Takový byl nepsaný zákon. Svého náčelníka jsem měla ráda. Byl to jeden z vězňů, kteří se za zásluhy dostávají na post náčelníků. Ten můj měl před sebou pár let.

Farářů, nebo jak ty říkáš, popů, jsme tady měli dost. Možná, že se za popy jen vydávali. Během půl hodiny jsme byli sezdání. V Magadánu jsme dostali tenhle byt, a narodil se nám syn. Nikolaj zatím nesměl opustit město a já taky ne. Tak jsme žili. Narodili se nám další dva synové. Zvykli jsme si. Lepšího muže bych nenašla.

V šestapadesátém, když se ujal moci Chruščev, byl Nikolaj rehabilitován. Mohl odjet a nechat mě tady. Ale kam by jel, když dostal zprávu, že jste všichni zahynuli?

Člověk, který tady má rodinu a přátele, nemá odvahu někde začínat. Kam jsme měli jet? Moje máma v Chabarovsku je už stará a tady si vyděláme peníze.

Neříkám nic. Nemám, co bych jí řekla. A teď, když už tady Kolouš není, nemá smysl se vracet. Nevím, jestli to řeknu mamince, zažila toho už tolik, proč ji přidělovat starosti. Nikomu s tím nepomůžu, a ani neublížím. Jozefka, žena Kolouše, se už taky vdala. Když Kolouše ve čtyřicátém roce odvedli do armády, rychle se s Jozefkou oženil. Maminka nechtěla, aby si ji vzal. Je Polka, křičela. Ale když se narodila malá Jadviga, Koloušova dcera, byla ji dobrou druhou matkou.

Cesta Jozefky byla klikatá. Dokud jsme mohli, Jozefku jsme schovávali. Pak, když už banderovci vyvraždili všechny poláky v našem městečku, Jozefku jsme odvezli k babičce do Volkova. A ani tam dlouho nepobyla. Zbývající hrstka s pomocí Němců odjela do Polska. A mezi nimi Jozefka. Měla štěstí. Přežila válku. Hledali jsme se navzájem.

Uplynulo hodně vody. Jozefka se znovu vdala a z Polska se už nevrátila.

Nic není věčné. V Rusku se pomalu lámaly ledy. I Magadán se dočkal. Novináři na sebe nedali a nenechali čekat. A jejich prostřednictvím se Kolouš dozvěděl, že žijeme. V padesátémosemém roce

jsme dostali od Kolouše dopis a fotografii zestárlého muže, se vzkazem, já jsem váš syn Nikolaj. Za rok jsme ho uvítali doma. A my jsme se dohodli, že Koloušovi nic neřekneme o Jozefce.

Uběhla tři léta. Kolouš se opět vrátil domů. Jsme šťastní, že konečně můžeme být pohromadě.

Z nás, kdysi malých holek, jsou vdané dámy a s kluků otcové. Pořád si máme co vyprávět. A vypovědět co všechno jsme museli prožít za uplynulých dvacet let, zabere hodně večerů.

Kolouš onemocněl. V nemocnici se potkává s člověkem, který zná historii naší rodiny. A Kolouš za několik dnů odchází do nedaleké vesnice za svou mladší sestrou, u které žije náš Jarka, jeho mladší bratr. Ví, že ten mu poví všechno, co jsme mu odepřeli říci.

Tak jako mě dnes, na břehu Ochotského moře, vypráví Marie svůj příběh. Bratři jeden druhému vyprávěli prožité příběhy za uplynulý čas. A čas je nemilosrdný. Náš dlouho ztracený syn a bratr umírá. Neunesl tu krutou pravdu svého života jen proto, že vzpomínal na mamčinu buchtu. Nevím, jestli ten voják, který to udělal, měl ve válce štěstí. Spíš ne.

Ani mladší bratři nepřežili dlouho svého staršího bratra, maminka teď nosí květiny třem synům na hrob a já měla vysypat trochu hlíny z jejich hrobu do moře.

Beru do ruky hrst písku a házím do moře.

Sbohem země, která jsi z kropená krví.

Beru Marii za ruku a říkám, to nic. Teď se musíš postarat o syny, aby nezapomněly, kdo byl jejich táta. Saša byl taky jeho.

Útěk do neznáma.

Ještě nám zbývá malá formalita. Odhlásit se na oblastní byro.

Předposlední den máme pro sebe. Nikdo nás nedoprovází. Při podepisování si všimnu odstavečku, že město nám vyšlo vstříc a nemáme žádné připomínky. Ráda podepisuji a připojím ještě jedno slovíčko, děkuji.

Na rozloučenou vyndávám z kabelky dárek a podávám ho blonděté dámě. Opouštíme největší budovu města Magadán.

Naposledy se loučíme s místem bolesti a utrpení. Míjíme autobusové nádraží a já si vzpomenu na Lídu Chomskou, která mi vsunula do ruky do ruky lístek s adresou Staroje Vesoloje.

Přemluvím Karla a hned se vracíme do Marčekanu. Převlékáme se a jdeme zpět na autobus, který nás vyklopí na autobusovém nádraží. Na zastávce je dost lidí. Koho se zeptat? Zeptám se řidiče. Podávám mu lístek.

Nestačím se divit. To jste vy? Víme o vás. Čekal jsem vás dřív. Nasedejte.

Plný autobus cestujících jede asi z bazaru. Za chvíli, vědí všichni, kam jedeme.

Jsme první po mnoha letech, kdy si mohou sáhnout a podívat se z blízka na lidi z jejich minulosti. Nevím, jestli Karel pochopil. Oni i já víme, že nikdo z nich se už nevrátí tam, odkud nedobrovolně odešli prožít svůj život v daleké Sibiři.

Osud neobejdeš ani neobjedeš, tak praví ruské přísloví. A jejich osudem tato věčně studená země. Zvykli si. Tam v minulosti je už nikdo nečeká.

Najednou vstane stařenka a řekne, pozdravuj tam u nás. Charkov. Kolik pasažérů, tolik měst a míst. I když vím, že nikdy tato města nenavštívím, slibuji, že je budu pozdravovat.

Nevím, kolik kilometrů jsme ujeli. Autobus zastavil u závory. Dál už nesmím, když půjdete přímo, narazíte na meteorologickou stanici. Tam vás jistě taky čekají.

Vykročili jsme k závoři a autobus odjížděl do okolí Magadánu do roztroušených malých osad a malých domečků.

Autobus odjel a my stojíme na druhém konci města.

Kolem se rozprostírá nehostinná krajina. I když je začátek srpna, je mi najednou zima. Jdeme k nízké budově, která se krčí mezi pahorkovitými kopci.

I tady jsme byli překvapeni. Věděli o nás a hned nás nasměrovali. Pěšina nás zavedla na prašnou cestu. Před námi se rozprostřela zátoka Staroje Vesoloje.

Ještě pár kroků a jsme u moře.

Karel nestačil udělat ani pár snímků a v zákrutě jsme viděli nákladní auto, které se zastavilo těsně před námi. Nechci vzpomínat na pocit, který se mne zmocnil. Už nikdy neuvídím svoje děti, blesklo mi hlavou.

Z kabiny nákladního auta, se na nás smějí dva mladí vojáci, dovezeme vás. Nevím, co si Karel myslel. Já měla svou malou duši skrčenou až na dně srdce.

V duchu jsem si vyčítala, že to byl můj nápad. Kdybychom se tady ztratili, nikdo se nikdy nedozví, kde jsme zabloudili.

Za další zákrutou se před námi rozprostřelo panoráma moře. Podél břehu stály nízké dlouhé dřevěné domky. Jeden jako druhý. Vojenské kasárna.

Jsmo na místě a v ústrety nám jde Lída Chomská. Její vysoká a štíhlá postava se nakloní a rozpřáhnuté ruce nás vítají a vzápětí mne objímá, jako bychom se znali od nepaměti. Brzy se dozvíme, že jsme na půdě výzkumného meteorologického ústavu.

Setkání se změnilo v příjemný večer. Dalším hostem byl asi pětáctičetiletý polák. Taky meteorolog. I sním, si máme, co povídat.

Mezi řečí se ho ptám, proč se po amnestii nevrátil domů?

Nemám domov. Bylo mi patnáct let a mé sestře dvanáct. Táta byl doktor. V zimě, ve třicátém devátém si pro nás přijeli. Dovolili nám si vzít jen to nenutnější. Matka zemřela cestou. Sestru od nás oddělili. Já měl víc štěstí. Byl jsem felčář bez lékařského diplomu. Hodně jsem se od otce přiučil. Prošli jsme s otcem řadu táborů. Hledali jsme sestru. Ale copak najdeš jehlu v kupce sena? A když táta umíral, slíbil jsem, že sestru najdu. Zatím jsem ji nenašel. Nemám kam se vracet. Mám tady práci. Jestli sestra žije, možná, že ji potkám.

Je mi smutno z jeho vyprávění.

Je pozdě večer když si uvědomím, že Marie neví, kde jsme. Lída telefonuje do Magadánu Marii. Jistě, ji spadl kámen ze srdce.

Zbývá nám poslední den, který prožijeme mezi novými přáteli, a mrzí mne, že jsme sem nepřišli dříve.

Den strávíme na moři. Lída je z Leningradu. Se svým mužem odešli do Magadánu jako nadšení inženýři. Ilja má ještě bratra. Ten je teď v Tajze. Škoda, mohli jste blíže poznat místa, kde vlci a medvědi dávají dobrou noc.

A jak se staráte o svého syna? Teď je s mateřskou školou na táboře. V zimě celý týden v internátním ubytování. Doma ho máme o sobotách a o nedělích, pokud je dobré počasí. Teď jsme oslavili jeho šesté narozeniny.

Lída mi ukazuje fotografii svého syna. Rodiče Lída ani Ilja nemají. Nepřežili blokádu Leningradu. Ještě chvíli posedíme a jdeme na pár hodin spát. Nemohu usnout. Ticho, které nás obklopuje je tajemné, až to dusí.

Vstávám a jdu před barák. Nejsem tu sama. Na kládě, která je tu místo lavičky, sedí náš nový známý polák.

Ještě jsem se vám nepředstavil jménem. Jmenuje se Zigmund a je ze Lvova.

Lvov je od nás kousek, myslím tím místo našeho dřívějšího bydliště a mého místa narození.

Ani nevíte, jak jsem rád, že jsem vás potkal. Poláků je tady víc. Ti staří už poumírali a mladší zapomněli. I já zapomínám. Možná, že se jednou pojedu podívat do Polska...

Za úsvitu nás vojáci odvezou do magadánu. Marie nám chystala před odjezdem večírek na rozloučenou. Teď máme čas akorát si zabalit věci a za chvíli jet na letiště.

Domů si vezeme pár maličkostí na cestu a drobné dárky od našich přátel. Všechny věci, které byly v kufru, rozdávám přátelům, kteří se přišli rozloučit. Nakonec Karel bere rybářský prut a chvíli přemýšlí, komu ho má dát.

No, tak se nějak o něj podělte, nebo si ho půjčujte. Chlapi, jeden po druhém berou prut do ruky, nakonec skončí u Ivana. Ivan byl nejlepším kamarádem Mikuláše. A který z nich není, přemýšlím.

Objímám Valentýnu, Žeňu, Ňuru a Halinu. Loučíme se, a víme, že se sem už nikdy nevrátíme. Byli na chvíli mými sestrami a já byla kouskem vůně jejich domova, který již nikdy nevidí.

Uplynulo příliš mnoho času a jejich kořeny srostly s tímto krajem, s touto Bohem zapomenutou krajinou, se zemí odkud není návratu a zůstává jen naděje. A dokud je naděje, je i život, i když je, hodně těžký.

Dívám se z okénka letadla a za chvíli vidím jen tečky, které nám jistě mávají na cestu.

Za úsvitu letadlo přistává na letišti Děmodědovo. Jsme rozhodnutí, odjet nejbližším vlakem domů. Taxíkem jedeme rovnou na nádraží. Máme i dnes štěstí. Zítra v deset hodin opustíme Moskvu.

Zbývá nám poslední den. Karel počítá hotovost. Chvíli se zamyslí. Nevíš, proč máme tolik peněz? Místo odpovědi se zeptám, máme dost na hotel, nebo musíme přespat na nádraží?

Nakonec jsme došli k závěru, že nám Marie dala i peníze, které jsme původně odmítli. Za ryby, které jsme nalovili s našimi přáteli na rybolovu, bleskne mi hlavou. Výtěžek z prodeje nám darovali.

V hotelu Ukrajina jsme si rezervovali pokoj, uložili zavazadla a naše kroky zaměřily na Arbat.

Odnášíme si malý obrázek. Nejrady bych skupila všechny vystavené obrazy. Je na nich celé Rusko,

Tady snad maluje každý rus, směje se Karel a táhne mě do obchodu Muzika. Koupíme si dvě desky od Vysockého. Doma máme gramofon, tak si zahrajeme.

Nakupujeme dárky pro děti a zbytek peněz pošleme Marii. Doma nám nebudou nic platné.

Zbývá nám pár hodin. Nohy nás vedou na Rudé náměstí. Vracím se o dvacet let zpátky a zase hledám okno. Okno, u kterého stál člověk, u kterého hledala moje maminka milost pro svého syna Vladimíra. A já, ať chci nebo nechci, vracím se pořád zpátky.

Byl rok 1941, je začátek druhé světové války. Náš stůl, u kterého jsme sedávali, je opuštěný....

Vzpomínka na Boremel

Každý měsíc se těším na dvoulist Zpravodaje,
hledám tam i jména z boremelského kraje...
Nejsou, zapadlá neznámo!
Nebo se mýlím?
Kde jste, kam jste se ztratili?
Kde je Boremel? Nikdy jsme o něm neslyšeli!
Maličké městečko, uprostřed lánu pšenice,
strmých strání, hluboké řeky Stýr,
Na panství polských pánů Vysockých.
Je na cestě k Berestečku...
Boremel, svědek bojů, vítězství i pádu.
A tak se vás táží, víte, jaké vzpomínky na tato místa
Malé hrstky volyňských Čechu se váží?
Zavřu oči, vidím louky a tančící víly.
Večer slyším zpěv dívčí,
vidím žence se srpem a kosou,
vidím chlapce brouzdající se ranní rosou.
Bylo to městečko plné židů, Poláků i Ukrajinců.
A uprostřed tohoto reje, pár rodin mluvící českou řečí.
Tolik bídy v tom malém městečku bylo!
Kdo vzpomene, srdce se zachvěje.
Teď žijeme tiše, vzpomínka na Boremel v nás
zůstává jako pohádka z tajemné říše.
To zlé, co jsme prožili,
schováme hluboko v duši, ale nemůžeme zapomenout na cestu, kterou jsme v té zemi prošli...

Psal se rok 1939.

Srpnové dny ubíhaly, léto bylo teplé a slunečné. Sedláci sklízeli poslední zbytky bohaté úrody, jabloňové sady slibovaly hojnost ovoce. Na zahradách dozrávaly slunečnice, jejichž květy se proměnily ve veliké koláče plné slunečnicových jader, včely poletovaly z jednoho květu na druhý a sklízely poslední kapky sladkého nektaru, který se promění ve sladký med, a včely se budou pomalu chystat k zimnímu odpočinku. I my děti jsme si užívaly léta plnými doušky. Ještě pár dnů a půjdeme do školy. Dnešní ráno bylo krásné, vyskakovali jsme z postelí, vybíhali na dvůr ke studni, spláchnout z očí poslední chvilky spánku a přivítat nový den. Babička s maminkou nám už nachystaly snídani, kterou rychle sníme a půjdeme za svými povinnostmi.

Pár dělníků, které si tatínek najímal na celé léto, pilně pracovalo na zakázkách sedláků z okolních vesnic. A letos, měl tatínek opravdu naspěch. Do zimy, chtěl mít dům každý pod střechou. A léto nám přálo. Po celém dvoře stály štosy tašek, tvárníc a jiných betonářských výrobků. Několik pomníků čekalo na rytí písma, která napoví, komu náleží. Tuhle práci tatínek nikomu nesvěřil. Obdivovali jsme tatínkovo krásné písmo. Teď stál uprostřed dvora a sledoval práci nejstaršího syna, který měl jednou převzít jeho práci. Kolouš cítil pohled táty a pečlivě kropil vodou ještě syrové výrobky. Měl ze svého otce respekt a snažil se, aby nemusel vyslechnout nespokojenost.

Veliké slunce se zastavilo nad naším domem, bylo poledne. Babička s maminkou nachystaly oběd i pro dělníky, kteří ušetří čas i peníze se zhaněním jídla. Po silnici, již několik dnů, prochází kolem našeho domu procesí věřících, kteří jdou na posvátná místa oslavovat Boha, doufajíc v uzdravení a vyslyšení prosby za lepší budoucnost.

Najednou se z průvodu oddělila jedna osoba a táta v něm poznal svého otce, který zamířil do našeho dvora. Kde se tady otče, bereš? Jdu za tebou, synu Wilhelme Nikolaji. Dědeček spíš ironicky než otcovsky oslovil svého syna a našeho tatínka. Všichni jsme se vyhrnuli na dvůr. Dědečka jsme moc neznali. Neměl o nás zájem. Dědeček nemohl tatínkovi odpuště, že si vzal naši maminku. Nikdy ji neoslovil jménem, i když maminka, by dědečkovi snesla modré z nebe. Zato babička, měla maminku ráda, a když uviděla dědečka přicházet k našemu domu, odešla do zadní světnice, aby ho nemusela potkat.

Dívali jsme se na dědečka a bylo nám ho líto, jak je zaprášený a unavený. Cylinder, který pokrýval jeho šedivou hlavu a roztrhané kalhoty, dávali znát, jak je opuštěný a zanedbaný.

Wilhelme Nikolaji, kde je moje Máří? Nechce tě vidět, táto, odpověděl náš tatínek a s politováním se díval na svého otce, který se podobal spíše žebrákovi, než pyšnému a sebevědomému podnikateli, který v minulosti nevěděl, co s penězi. Neznal slovo ne, vždycky muselo být podle jeho přání a rozkazu. Teď tady stál ubohý stařec. Synu, jsem boháč, jsem boháč, mával před tatínkem s listem papíru a čekal na radost svého syna, Mikuláš, tedy náš tatínek, po přečtení zprávy suše odpověděl, zatím nemáš nic, otče. Amerika je daleko a peníze jen tak nevydává. Počkej, zítra je taky den.

Babička nešla uvítat svého muže, tedy našeho dědu. Jen maminka se točila okolo dědečka a přistrojovala mu jídlo se slovy, jen jezte tatínku, jezte, letos máme všeho dost. Koljusja má plno zakázek, práce nám jde dobře. Ale dědeček jakoby neslyšel, co mu říká jeho snacha. Naše maminka byla pro dědečka pořád jen chudá holka z vesnice, která mu vzala syna. Syna, se kterým počítal, že se přiřazení do šlechtické rodiny. A věděl to i táta, který se na svého otce pořád zlobil. Nemohl zapomenout na minulost a své pokoření před otcem, který ho nutil do rozhodnutí, o které nestál.

I my děti jsme byly zvědavé, kdo že to dědečkovi píše zprávy. Dědeček, třesoucí rukou, podal listinu Koloušovi a pobízel ho, čti, alespoň ty, vnuku. A Kolouš četl nahlas, že cestou do Eurpy, zemřel jeho dědečkův bratr Emil Topinka.

Pobočka banky států Amerických oznamuje, že Karel Topinka dědí po svém bratrovi jeden milion dvě stě tisíc dolarů, psal jurista, doktor Josef Kindl.

Obklopili jsme dědečka, který se radostí třásl, že konečně skončí jeho bída, že ho potkalo štěstí. Brali jsme listinu z ruky do ruky a doufali jsme, že nám dědeček z toho velikého dědictví něco dá.

Jejej, dědeček je boháč, hulákal Emilek, dědeček je milionář...

Zpráva, kterou nám dědeček přinesl, byla jako zemětřesení. Planoucí oči zestárlého dědečka najednou zesmutněly. Čekání na lepší časy a nenadálé štěstí porazilo dědečka a on si musel sednout. Nohy tu tíhu štěstí neunesly. Radostný výraz v jeho tváři pohasl. Očekával, že Máří, jeho žena a naše babička, ho přivítá a možná i obejmě. Jeho oči vybledlé stářím bloudily po našich tvářích, hledaly tu, která od něj před lety odešla a nechtěla ho dnes přivítat.

Listina ležela na jeho klíně, dědeček se díval na tatínka jako by čekal na jeho povzbuzení, ale tatínek mlčel.

Díval se na svého otce a bylo mu ho líto.

Nevím, co bych na to řekl, otče...

Příliš pozdě navštívilo štěstí dědečka Karla, bývalého podnikatele, cestovatele za štěstím, toužícího po slávě a velikém bohatství. Těžce nesl dědeček svůj přenešťastný osud, který je nevyzpytatelný. Pohrává si s člověkem, a když je štěstí na dosah ruky, odletí najednou do neznáma.

Byl poslední den srpna roku 1939...

Dědeček u nás zůstal přes noc, celou noc se na posteli převaloval, chvilkami se smál. Štěstí dědečka porazilo. Maminka opravovala do půlnoci dědečkovi oblek, kartáčovala klobouk a leštila boty. Dědeček, ač stár a chudý, nikdy neodložil svůj frak a klobouk. A maminka se snažila, aby dědeček byl spokojený a jako ze škatulky. Nám dětem připravovala oblečení, zítra půjdeme do školy.

Těžký kámen

První zářijové ráno kohouti už dávno odkokrhali svůj ranní budíček, babička připravovala snídani. Dědeček ještě vyspával po neklidné noci. Zářijové sluníčko svítilo do oken, ale nám dětem se ještě vstávat nechtělo. Jen Kolouš, již za časného rána se sluchátky na uších, poslouchal rádio. Jeho volání, vstávejte, vstávejte, je válka, je válka, Němci přepadli Polsko. Všichni jsme se probudili. Jak je to možné? Včera jsme ještě o ničem nevěděli. Uprostřed kuchyně stál dědeček a jako smyslů zbavený opakoval rychle za sebou, milion dvě stě tisíc dolarů, milion... himl hergot. Ani už nechtěl snídat. Odcházel domů do Berestecka. Emilek s Járrou vyprovázeli dědečka. Šli pomalu po cestě a dědeček najednou zestárl o několik let. Jeho bílá brada se třásla nevyslovenou křivdou. Držel Emilka za ruku, ten neustále dědečkovi připomínal, že by něco z toho milionu měl taky dát i jemu. Já se taky jmenuju Emil... Dědeček hladil Emilkovy rezaté vlasy a najednou vykřikl. Vložili kámen do natažené ruky žebráka, těžký kámen, rozplakal se. A to jsme viděli dědečka plakat po třetí.

Ještě téhož dne odpoledne, od Berestecka, proklusal naším městečkem oddíl Polské krásné kavalerie, řítily se motorky, nad městečkem zakroužilo letadlo a poprvé jsme viděli i auto.

Za pár dnů městem projížděli uprchlíci, sháněli jídlo, mléko vejce. Obchody zely prázdnotou, polské zloty už nikdo nechtěl, ani židé. Byla to smutná podívaná, nikdo jim nechtěl nic prodat. Polsko se hroutilo. Uprchlíci z vnitrozemí Polska hledali útočiště u nás na východě. Tatínek říkal, že jedou k rumunským hranicím, jestli dojedou.

Lidé postávali na malém náměstíčku, nikdo nepracoval. Mluvílo se o Němcích a Sovětech. Jestli k nám přijdou, všechno nám seberou a Poláky vyvezou na Sibiř.

Přestalo se pracovat i na našem dvoře. Nebyl cement, dělníci utekli do vesnic.

Teplo pomalu sláblo, přes městečko se ploužily namodralé stíny, modravé dálky nasákly tmavě šmolkovou barvu. Ze severu zavanul studený podzimní vánek, začalo hodně pršet. Dny byly sychravé, cesty rozbředlé blátem, všude ticho. Posmutněle letěly kupředu kalné noci, začínajícího podzimního času do mlhavých dálek. Plakala obloha. Sluníčka bylo pomálu. Jitra byla tmavá, mlhavá, řeka se rozlila až k lesu, zdálo se nám, že život, v našem malém městečku, zaniká.

Ztichlo polské obyvatelstvo, začalo se mluvit o tom, že přijdou Sověti, vyvezou nás na Sibiř k bílým medvědům.

Strach a smutek zavládl v městečku, a Sověti jdou.

17. září nebe zatáhly mraky, stmívalo se, poprchávalo. Uslyšeli jsme z dálek burácení motorů, které se blížilo od řeky a vesnice Chriniky. Všichni jsme stáli před domem, zaposloucháni do hlomozu, který se blížil k našemu městečku. Za září světlometu šlo sovětské vojsko. Blátivou cestou táhly traktory děla. Za chvíli byli v městečku. Bez jediného výstřelu.

Za traktory jely povozy naložené proviantem a střelivem. Unavené koňské spřežení klopýtalo a těžce zdolávalo bláto a kola povozů se hluboko bořila do rozbředlého bahna, které odletovalo na všechny strany. Za povozy jeli na osedlaných koních vojáci, naslouchajíc tichu opuštěného kraje.

Na druhý den, do městečka vmaširovalo pěší vojsko. Ukrajinci rudoarmějce zasypávali květy a provolávali, hurá, hurá... Kolona vojska se co chvíli zastavovala a provolávala sláva, sláva... Bratři a sestry, přišli jsme vás osvobodit od polského jha, my se o vás postaráme, bratři a sestry, jste svobodní, vaše děti budou chodit do školy, zbavíme vás bídy a hladu...

Netrvalo dlouho, v městečku byl nastolen nový řád. Židovské obchody byly zavřené. Otevřely se nové, regály se naplňovaly sovětským zbožím. Základní potraviny se rozdávaly zdarma.

V krátké době nastaly nové pořádky, nové zákony. Polská inteligence se ztratila, nastoupila nová. Ve škole bez polského jazyka, se učilo jen ukrajinsky a rusky bez náboženství. Do města se nastěhoval nový lékař s rodinou. Už jsme nemuseli platit doktorovi honorář. Babička přestala čarovat se svými lektvary.

Uplynula krátká doba. Za městečkem se začalo stavět letiště. Tatínek dostal práci a starost o stavbu. Za časného rána odcházel a domů se vracel až k večeru. Mařenka dokončila školu, byla učitelkou. I Vláďa se připravoval na učitelskou dráhu. Zdálo se, že nová vláda přinesla lidem opravdu lepší život, že se budeme mít líp. Jen babička Marie byla smutná. Sotva od nás odešla zima a zazelenalo se jaro, Sověti odvedli z městečka mnohé mladé chlapce a mezi nimi i našeho Kolouše, k výkonu vojenské služby.

Bylo to smutné loučení, nejdřív políbil Kolouš ruku mamince, obejmul babičku a podal i ruku svému otci. A tatínek snad poprvé pochopil, že před ním stojí dospělí muž. Vyndal z kapsy pouzdro na cigarety, zapálil dvě cigarety, jednu podal synovi. Maminka postavila na prostřený stůl dva kalíšky. Poprvé a naposledy si syn s otcem připili, jakoby tušili, že je to poslední setkání...

Psal se rok 1940...

Předtucha babičky Marie

Červen jsem měla obzvlášť ráda, jako všechny děti. Venku se už dalo chodit naboso. A letošní červen sliboval nádherné léto a bohatou úrodu. Nejkrásnější byly večery. Hospodáři vycházeli před dům na zápraží, kroutili do novinových papírků machorku a dlouhými doušky vtahovali vůni tabáku a ještě delšími obláčky vyfukovali nosními dírkami a ústy kouř, který se vinul nad jejich hlavami.

Synové závistivě sledovali seanci otců, ale žádný si nedovolil zakouřit v jejich přítomnosti. Mí bratři vlastně ani nekouřili. Jen náš dvanáctiletý Tonda tátovi kradl tabák a s kluky za stodolou kouřil. Byl už takový. Dělal vše, co se mu zakazovalo.

Vlahý větřík přivál opojnou vůni rozkvetlých nočních fialek, které teprve k večeru otevíraly své kalichy. Tatínek miloval tuto vůni a maminka si dávala záležet, aby její zahrádka před okny zářila všemi barvami.

Z dálky bylo slyšet zpěv děvčat, která se v okolních ukrajinských zahrádkách scházela se svými chlapci a večery nesly krajinou písně o lásce a kráse šťastného mládí.

Ženské přicházely trochu později. Každá si přinesla stoličku, protože lavici obsadili mužští a žádná by si nedovolila usednout na místo, které bylo vyhrazené hospodářům. Nevím proč, ale slovo hospodář znělo jako nepsaný zákon. Ve skutečnosti stejně o všem rozhodovaly ženy, hospodyně. Přesto, nejčastější věta hospodyně byla, že se zeptá hospodáře.

U nás to bylo na venek stejné. Hospodářem v našem domě byla babička Marie. Jak to dělala, nevím. Nikdy jsem neslyšela, že by mamince nebo tatínkovi poroučela. Mamince říkala Anno a tatínkovi Koljusja. Toto oslovení vyznělo víc polsky než česky a spíše se hodilo k malému chlapci. A babička v našem tatínkovi a ve svém synovi viděla pořád svého malého Wilhelma, ale nesměla mu tak říkat.

Zvykli jsme si. Babička byla naše všechno. Vždycky uměla na všechny naše všetečné otázky odpovědět. Nejen u nás doma, ale v celém širokém okolí jí vnímali jako moudrou ženu. Byli jsme pyšní, že máme takovou babičku, která dovedla vždycky a všude pomoci. Mnohem později jsem pochopila, jaký poklad babička byla a co jsme jejím odchodem ztratili.

Jedenadvacátý červnový večer u nás byl stejný jako každý předešlý. Hospodáři, tatínkovi kamarádi, byli častými hosty v našem domě. A jak by ne, tatínka měl každý rád. Nikdy se s nikým nehádal a věděl tolik věcí! Nejvíce se ho vyptávali na Ameriku. Nám, dětem, to tentokrát nic neříkalo. Amerika byla daleko a naše malé městečko nám úplně stačilo.

I dnes hospodáři seděli hodnou chvíli na zápraží. Tonda zařval, podívejte se na babičku, stojí jako solný sloup! Všichni se k ní otočili a tatínek se zeptal, stalo se něco, maminko? Babička ještě chvíli stála a až za okamžik otočila svou vysokou postavu k hospodářům. Popošla o pár kroků, postavila stoličku, chvíli ještě postála a rukou ukázala k západu. Vidíte ty červánky? Zapadající slunce vykouzlilo rudé nebe. Všichni otočili hlavu a zírali na hořící oblohu.

V tom tichu bylo slyšet jen bzučící chrousty. My děti jsme se přišouraly k zápraží a s otevřenými ústy jsme čekali, co si hospodáři s babičkou budou povídat. Neříkali nic, jen babička tiše pronesla, západ hoří, východ bude hasit... Tatínek odvětil. Maminko, myslíte, že bude bouřka? Máme venku seno, musíme ho jít dnes schovat pod střechu? Nechod' synu, měla jsem na dnešek zlý sen.

Babička tuto větu pronesla tak zvláštním hlasem, že tatínek jen sklonil hlavu. Tonda řval na celé kolo, babičko, babičko, co se vám zdálo? Emilek zasyčel, aby byl zticha a dal Toníkovi pohlavek. Babička chvíli přemýšlela, jestli má svůj sen vyprávět, nebo vše přejít mlčením. Nakonec se rozpovídala, zdálo se mi, děti, že vidím Kolouše uprostřed lesa. Hledal cestu a nemohl ji najít. Kolem

bylo plno vojáků a mířili na ně karabinami. Šla jsem mu na pomoc, ale nemohla jsem najít boty a na zemi bylo plno červíků. Hrozně jsem se jich štítla. Šlapala jsem po nich a než jsem je všechny rozšlapala, Kolouš se mi ztratil. Nevím, co bylo dál, protože jsem se probudila. Celý den na noční sen myslím, i na Kolouše, kde teď můj vnuk je...?

Babička je čarodějnice, babička je čarodějnice, řval Tonda a rychle se klidil, aby od Emilka nechytil další pohlavek.

O babičce se opravdu říkalo, že je čarodějnice, ale v dobrém slova smyslu. Často se stalo, že byla platná tam, kde nepomohl lékař. Nezřídka se v našem domě zastavil i doktor a řekl babičce, čarodějko. Někde pomohla na svět malému človíčkovi, protože doktor byl daleko a z babičky byla na chvíli porodní bába. Vařila různé lektvary z květů divizny a pelyňku proti kašli. Odmítali jsme to pít. Jenže před babičkou neutečeš a poslušně jsme museli vypít i hořký pelyněk. A bylo po kašli.

Babička nás léčila bylinkami. Místo včelího medu nám navařila med z pampelišek a podbělu. Neuvědomovali jsme si, že tohle všechno pro nás dělá z lásky. Byla pro nás samozřejmost, že babička Marie vše umí a zná. Dnes lituji, že jsme jí nikdy nepoděkovali.

Ticho, které se rozhostilo po babiččiných slovech, přerušil Vláďa. Babičko, zbytečně se o Kolouše strachujete. Je zdravý a brzy mu už skončí prezenční služba. Josefka dostala od Kolouše dopis z Minska a ten není zas tak daleko.

Anna plačtivě dodala, maminko, nepřivolávejte neštěstí. Máme ho i tak dost. Josefce se narodila dcera, co by si bez Kolouše počala? Já vás děti nechci strašit, ale mé sny mě nikdy nezklamaly. I když bych teď strašně ráda věřila tomu, že můj sen byl jen lichým klamem. Podívejte se na ten sad. Na stromech je plno chroustů, bude bída a hlad. A to nebe, kdybyste se jen trochu dívali. To nebe nás varovalo.

Babička Marie vstala, vzala svou stoličku a pomalým krokem odcházela do komůrky. Její postava se nahrbila pod tíhou starostí, jež nedokázala setřást ze svých beder. Bála se o milovaného nejstaršího vnuka, který musel po obsazení Polska narukovat k výkonu prezenční služby. Pro naši rodinu to byla velká ztráta, protože Kolouš se ještě stačil oženit s dívkou, Polkou, a maminka tomu sňatku moc nepřála. A když se narodila malá Jadviga, tatínek přivedl Josefku a maminka jí uvítala jako svou dceru.

Nu což, Mikuláši, půjdeme na kutě. Tvoje máma v nás zasela semínko strachu. Bouřka bude, cítím to taky v kostech, ale seno nám neuteče. Zase uschne.

Byla to poslední noc, kdy všichni spali ve svých postelích, netušíc, co jim přinese zítřek a sen babičky Marie. Poslední posezení hospodářů zůstává v mé paměti. Byl to poslední den mého bezstarostného dětství.

Dnes po sedmdesáti letech, je těžké si vzpomenout na události, které nás obklopovaly. Všechno, co jsme denně prožívali, bylo pro nás samozřejmostí. Jen jsme nechápali proč právě my? A nebyl čas se ptát, a nebyl nikdo, kdo by odpověděl. Brali jsme život tak, jak přicházel, a byli jsme rádi za každé nové ráno. Staly se z nás dospělé děti. A teď, po mnoha letech, si v paměti vybavuji každičký den svého dětského života. A nemůžu zapomenout. V noci se probouzím a mou myslí, jako ve filmu, pochodují lidé, kteří mi byli blízcí, jež jsem znala. Lidé, kteří mě na můj pozdrav pohládili po mých neposlušných vlasech a beze slůvka mýjeli mou maličkost.

A velký pátek po poledni, otřásla se zem a kamenní...

Byl pátek 24. Června 1941. Poslední tichá noc, nejdelší v roce.

Ráno bylo jásavé, křehce modré a fialové od oparu. Vesele zpívali ptáci, někde bučely krávy, nedočkavě jdoucí na pastvu, selské povozy rachotily po silnici. Čápi svými zobáky klapali, hledající potravu, brouzdali se v trávě, ještě mokré od ranní rosy. Nad městečkem se vznášel osamocený skřivánek, zpíval a zpíval, snad to byl starý mládenec. Východ ve zlatém slunci. To zdvihalo svůj kotouč výš a výš. V trávě nesměle hlučeli luční koníci, a kam oko dohlédlo, prostíraly se před očima louky polního kvítí. Takové množství, že se zdálo, že to není louka, ale vlnící se moře.

Náš táta pospíchal do práce na letiště, které Sověti začali stavět za městečkem. Přidal do kroku, včerejší posezení a sen babičky Marie v něm vyburcovali obavy a nepřinášely klid do jeho duše. Země, v níž jsme žili, nenechala dlouho nikoho na pokoji. A v posledním čase se stále víc proslýchalo, že bude válka. Při vzpomínce na syna se mu rozbušilo srdce.

Na chvíli se zastavil, ale rychle zavrhl myšlenku vrátit se zpět domů. Ne, musím do práce, ozvala se v něm duše vojáka. Je třeba dostavět letiště. Při chůzi se vracel zpět do minulosti, do doby první světové války. Nerad o ní vyprávěl. Byla to válka, která mu obrátila život naruby. Z úspěšného muže se stal jedním okamžikem člověk bez domova. Přisahal carovi. Nedokázal zapomenout na minulost, křivda a bezmoc ho provázely životem...

Zrychlil krok. V myšlenkách se mu odvíjel pozpátku jeho uplynulý život. Kde udělal chybu?

Široko daleko nebylo človíčka. Za zády šuměly sosnové lesy, kolem vládl klid a mír, ale v jeho duši byla bouře. Proto se tak často přátelil s kalíškem vodky k zapomenutí.

Na chvíli se zastavil u košatého dubu, který svými větvemi zakrýval výhled, odkud měl přicházet k letišti i Fedor. Už tady měl být. Táta neměl rád nedochvilnost a maminka mu často domlouvala, už nejsi voják, měj trpělivost, vše má svůj čas. Ale on věděl své.

Práce na letišti spěchá, byl rád, že má konečně práci, které rozumí. Ještě pár dnů a přistávací dráha bude hotová.

Tok jeho myšlenek přerušil ohlušující výbuch. A další. Žhavý vzduch mu ovanul tvář a táta pochopil, že to, čeho se bál, je na dosah ruky. Pud sebezáchovy ho přimáčkl ke kmeni. V oblacích dýmu a prachu se od letiště kolem něj vzdalovala na autech vojenská strážní služba.

Na chvíli ho ohromila lítost a bezmoc nad výsledkem jeho práce. Pochopil, že Sověti utíkají a boří za sebou mosty. Kéž by je zbořili všechny. Do duše vojáka se vloudila myšlenka z minulých válečných let. Proč tahle země musí neustále žít v neklidu a válkách?

Tuto otázku si kladl již jako mladý důstojník v carské armádě. Sloužil ve štábu generála Brusilova, kterého si velmi vážil a považoval ho za nejlepšího člověka, jehož potkal. Přes to, ho opustil, když se měl rozhodnout, zda zradí slib carovi a zvolí cestu vedle generála Brusilova v bolševickém vojsku. Byla to těžká volba. Cítil se víc Čechem a cestou potkal naši maminku, a to rozhodlo.

Nečekala ho jednoduchá cesta. Bez příslušnosti, a bez domova. Válka mezi mocnostmi skončila dohodou a jeho rodný dům zůstal za zahraničním pásmem za řekou. Jeho život byl v troskách, ale měl naši maminku a pak i nás. A my, jeho děti, jsme věděli, kdo byl náš táta. Chtěli jsme se mu vyrovnat ve vědění a vzdělání, nic jiného jsme neměli. Byli jsme chudí, ale šťastní, že se máme. Snili jsme, že jednou i nás potká lepší čas, že budeme jednou bohatí, jako byl náš táta u svých rodičů tam za řekou.

Křik a volání Fedora, vytrhlo našeho tátu z chvilkového zamyšlení. Utíkej, Mikuláši, do lesa, utíkej, křičel Fedor. Dubový les skryl oba prchající v houští. Jejich útěk byl štěstí v neštěstí, které na nás dolehlo na několik let.

Válka

Dvaadvacáté červnové ráno nás probudilo obrovským hřmotem. Maminka vběhla do ložnice s voláním, děti, rychle vstávejte, je válka!

I když jsme nechápali, co je to válka, beze slova jsme se oblékali. Nebylo toho moc, byl teplý červen a venku jsme chodili jen lehce oblečení. Kde je tatínek, kde je? Maminka mlčela. Přitiskla nás ke svému břichu, které jí nadzvedávalo zástěru. Čekala narození Jiřinky. A my jsme byli ještě ta malí!

Kde jsou kluci, kde jsou? Maminka neodpovídala. Stáli jsme uprostřed kuchyně a vešla babička Marie. Vedla Josefku, která v náručí svírala malou Jadvigu, Kolouškovu dceru, jež nikdy nepozná svého otce. Josefka jakoby tušila svůj příští osud, svírala ještě víc k hrudi své děťátko.

Všichni jsme upřeli oči na naši babičku, která nás přivinula k sobě a tiše pronesla, pojdte děti, božímú osudu neujdeme. A co se má stát, ať se stane. Nikde se před ním neschováme. Jako kuřata jsme poslušně šli za babičkou před dům.

Po prašné cestě se do našeho krásného městečka valily veliké černé obludy, na nichž seděli zaprášení němečtí vojáci. Zpod helmic, ozdobených hákovými kříži, se na nás dívaly jejich oči a my jsme čekali, kdy do nás začnou střílet. Nestříleli. Jednotlivé tanky jako na povel vjely do sadu. Pod širokými pásy, naše višňové stromky padaly jako kukuřičné klasy a chrousti s nimi.

Přes ulici v pozadí rozlehlé zahrady svítila červená střecha polského domu, který již přes dva roky postrádal svého majitele. Sověti ho vyvezli na Sibiř. Kde byl jejich konec, nikdo nechtěl vědět. A jestli se někdo domníval, kde jsou, raději o tom mlčel. Ani my, děti, jsme se neodvážily nahlédnout do domu uprostřed nádherné zahrady.

Jablka nikdo nesklízal, trávu neposekal a na zahradě rostla divoce zelenina ze semen, která na podzim zapadla do úrodné černé půdy a na jaře vzklíčila. Jen naděje na jejich možný návrat byla hluboko zasetá v myslích sousedů. Německé tanky, kterých bylo stále víc, se otočily a vjely do zahrady. Za chvíli polámaly všechny stromky a dřevěná besídka s vyřezávanými ornamenty se složila k zemi jako hromádka sirek.

Z přijíždějících nákladních aut seskakovali vojáci a dlouhými dávkami ze samopalů pročešávali okolí. Za tanky šlo pěší vojsko. Ukrajinci, kteří lemovali silnici, mávali žlutomodrými prapory a provolávali, hurá, hurá, ať žije Hitler!

Konvoj pochodujícího vojska se zastavil. Ukrajinské dívky, s vlajícími pentlemi a věnci na hlavách, vítají Němce chlebem a solí na vyšívaných ručnicích. Důstojník zvedne ruku v bílé rukavici a pohladí vítající dívku po tváři. Chleba a soli si nevšímá. Z jeho úst vyštěkl pár nesrozumitelných slov, na rozloučenou zamává a kolona se rozjíždí. Ukrajinci tleskají a tleskají, a nikdo neví, co německý důstojník k jejich vítání řekl. Všichni mají radost, dívky se usmívají. A tisíce, ještě nedávno mezi nimi žijící, prchají, aby si zachránili život. A tisíce jich umírá podél cest a vesnic.

V sousedství domu s červenou střechou byla fara, která patřila ke katolickému kostelu. Před osmi lety náš tatínek potkal krásnou Helenu a já pak dostala její jméno. Maminka mu to nemohla odpustit. Měla jsem se jmenovat Anna.

Dnes na to maminka zapoměla. Vzala mě něžně za ruku. Nedůvěřivě jsem se na ní podívala. Teplo, které jsem cítila, z maminčina sevření mé ruky, bylo tak krásné, že je cítím dodnes. Pochopila jsem, že i mě má maminka ráda, stejně jako ostatní mé bratry a sestry. Jenže nás bylo moc a maminka musela svou lásku dělit mezi všechny.

Nevíte, maminko, kdy přijde tatínek? Tato má otázka probudila babičku z ustrnutí, která nespouštěla oči z fary kostela, jehož silueta vykukovala mezi stromy.

Za kostelem se střílí, Ježíši Kriste, zaúpěla maminka. Babička beze slov vzala maminku za ramena a odváděla nás domů. Josefky si nikdo nevšímal. Svírala v náručí své děťátko a modlila se. Co se dělo v mamčině, babiččině a Josefině srdci jsem si ještě nedovedla představit. Tyto tři ženy spojoval strach a bolest o jejich blízké. Kdo z nich to měl těžší? To snad věděl jen Bůh, ale byl daleko a vysoko a neměl sílu zastavit nenávist a zlo, páchané na nešťastných lidech.

Babička myslela na svého syna a našeho tatínka, na svou dceru Pavlíčku a na vnuky. Maminka se bála nejen o svého muže, ale i o děti, o nichž nevěděla, kde jsou a jaký je potkal osud.

A Josefka? Plakala pro svého muže, jenž byl vojákem u Sovětů, kteří teď ustupují a brání zpustošenou zemi. Zatím, ale ztrácejí vesnici za vesnicí, město za městem. Spatří Josefka svého muže?

Až jednou, po mnoha letech, se dozví její ztracený muž o osudu svých blízkých příběh, který mu zlomí srdce. Josefka už nikdy neřekne, vítám tě domů, můj milý... To ještě nikdo z nás netušil.

Válka jde naším městečkem

Josefka se pořád modlila. Maminka se zaťatými pěstmi a semknutými rty, tupě hleděla na obraz Svaté Trojice. Byl to náš jediný svatý obraz, který kdyby uměl mluvit, možná, že by svými slovy utišil zoufalství těchto tří žen.

V našem městě začala válka a nikdo nevěděl, co bude dál. Jen babička šeptala, raději zemřít, než být otroky...

Po celém městečku se střílelo. Střelba se rozléhala a zařezávala do uší. Křik, dupání a německé povely se jako ostrý nůž vrývaly do srdcí těchto tří žen, mně tak blízkých.

Nevím, jak dlouho jsme čekali na náš osud. Kuchyňské dveře rozrazil soused. Namířil na naši maminku zbraň a zařval, kde máš muže? Maminka neodpověděla na jeho řev. Ještě si neuvědomila, že to může být pravda. Bývali jsme dobrými sousedy. Malá Valentýnka a já jsme se držely maminku a hledaly u ní bezpečí.

Tak toho nech, Michale, ještě nedávno jsem ti utírala usmrkaný nos. Teď řveš, z tvých úst je cítit krev. Co ti udělala naše rodina? Co udělal můj syn? Pověz! Ještě mu dlužíš za práci. Nevím, kde se v babičce vzala ta odvaha, postavit se proti sousedovi se zbraní v ruce. Kde jsi vzal tu zbraň? Kdo ji vložil do tvých rukou?

To ne já, ale rada se usnesla, že všichni kdo sloužili Sovětům, půjdou za kostel. A ty jsi nesloužil? Všichni jsme chtěli žít a nakrmit hladové krky svých dětí!

Já jen vyřizuju rozkaz. To Němci nařídili, již mírněji odpověděl Michal a sklonil zbraň. A věděli Němci, kdo sloužil Sovětům? Nevěděli! Nejdřív musíš zabít mě, a pak mého syna. Tak střílej, jestli máš odvahu! Když ho nepřivedu já, pokračoval Michal otáčeje se ke dveřím, přivedou ho jiní. Ale už nepřišel nikdo. A tatínek taky nedorazil.

Odpoledne se vrátili naši chlapci ze školy. Hochy z vyšších tříd odvedli. Byli to ti, kteří nestačili utéct. Mnozí se už nevrátili. Kolik jich bylo, nevím. Ale ať to byli Poláci, Židé, nebo Ukrajinci, či Rusové, měli stejný osud.

Malé městečko během jednoho dne ztratilo mnohé své občany a soudili je možná i jejich blízcí přátelé. Byla to strašná doba. Nikdo si nebyl jistý životem. Umírali vinní i nevinní. Staří i mladí. Ve městě zavládl strach. A samozvaní kati byli nemilosrdní. Hned druhý den války se otevřely dveře katolického kostela. Mužici vynášeli stoly a lavice. Zasedal soud. Každý, kdo stanul před tímto samozvaným soudem, umíral za kostelem na malém polském hřbitůvku. Nejdřív si musel vykopat hrob. Prosby a pláč žen, matek, jimž odvedli muže, syna nebo dceru, nenalézali smilování.

Během několika dní utichla válečná euforie a chladly hlavy. A mnozí možná i litovali, že se zapletli do osudu lidí, se kterými žili v blízkém sousedství. Nastala doba nevolnictví, jak to nazvala naše babička. Kdo zradil, stal se otrokem. A než žít jako vazal, je lepší zemřít jako svobodný člověk. Ale žít chtěl každý. Na tahle babiččina slova nikdy nezapomenu. Město se oblékalo do žlutomodrých praporů a Ukrajina věřila, že je svobodná.

Vláďa, kterému jeho sourozenci neřekli jinak než souchotináři, seděl za stolem a počítal. Co to pořád počítáš? Zeptala se babička. Vláďa neodpovídal. Až za malou chvíli zvedl hlavu a upřel na babičku své chrpově modré oči. Spočítal jsem, babičko, kolik lidí umře v téhle válce. Jeho oči se nesmály. Vyzařoval z nich strach.

Vláďo, nerouhej se, zvolala maminka, která právě vešla do světnice a slyšela poslední slova a číslici, již vyslovil. Já se nerouhám. Naše městečko je malé a kolik včera muselo zemřít lidí, jež jsme znali a kteří k nám chodili a sedávali u nás na zápraží. Proč musel umřít pan Rumin, Ljuba už nemá tatínka a všichni ti, kdo museli jít za kostel. Byli mezi nimi mí kamarádi a mohl jsem tam být i já. Bojím se,

maminko, že to bude strašná válka. Viděla jste ty zbraně? Tahle země není připravená, ještě včera jsme o ničem nevěděli. Maminko, počítat se musí. Když jsem v Lucku dostal první cenu na té slavné olympiádě, byl jsem hrdý na své znalosti matematiky. Teď můžu na všechno zapomenout. Jen nemůžu nemyslet na lidi, kteří teď umírají a kteří ještě zemřou. Kdybyste nás neposílala do školy, byli by z nás hloupí nádeníci a počty by nám nic neříkaly...

Vláďa vzal svou hadrovou tašku, uložil do ní sešit a se slzami v očích šel na dvůr vyplakat svoji beznaděj. Byl premiantem a babička byla pyšná na svého vnuka. Nikdo z nás netušil, že to byly jeho poslední počty pod rodnou střechou.

Jedenadvacátý červen nám všem změnil život na několik dlouhých let. Jako děti jsme nechápaly a neuměly si představit, co nás čeká a co přinese zítřek. Babička Marie se nám tímto dnem stala nepostradatelnou oporou. Milovala svého syna, tedy našeho tatínka, a my jsme pro ni byli vším a všechno. Nikdy jsem jí neviděla plakat, nebo být na nás, děti, nepříjemná. Dovedla netrpělivě odpovídat na všechny naše všetečné otázky. A dny, které nás čekaly, byly plné otazníků.

Městečko se rozdělilo na dva tábory. Na pronásledované a pronásledovatele. Těch prvních bylo víc. Mezi ně patřila i naše rodina. Už celý týden jsme nevěděli, kde je tatínek, sestra Marie a Kolouš. Německá armáda rychle postupovala našim krajem a kolem zůstávali mrtví a strach.

Ti, kdo utrhli újmu od sovětské moci, teď byli pány nad životy mnohých, kteří sloužili Sovětům. A kdo nesloužil? Kdo nechtěl žít, musel pracovat a sloužit. Jiné východisko nebylo, pokud nechtěl na Sibiř a chtěl přežít. Slovo Sibiř nahánělo strach lidem už při vyslovení.

Teď jsme se báli všichni a všech. Nikdo nevěděl komu, může věřit. Netrvalo dlouho a v městečku byla nová moc. Mělo novou vládu. Ve městě se přestalo střílet. První euforie moci ÚPA se zklidnila. Na jak dlouho?

V noci někdo zaklepal na okno. Babička ho otevřela a zděšením vykřikla. Pod oknem stál ruský voják. Babička neváhala a vtáhla vyčerpaného chlapce v ruské uniformě do kuchyně.

Maminko, co to děláte? Všechny nás zabijí, jestli ho tady necháte! Mlč! Anna! Musíme mu pomoci, je to člověk. Máš syna, možná, že i on potřebuje pomoci.

Babička vzala vědro vody a nejdřív vojákoví umyla obličej a dala mu napít. Voják hltal a pak promluvil. Byl to Čech, který sloužil jako Kolouš v ruské armádě. Podařilo se mu utéct z obklíčení. Byl stejně starý jako náš Kolouš. Jeho jméno si už nepamatuji, ale nemůžu zapomenout na jeho oči. Byly modré jako studánka a byl v nich strach. Připomínal zraněné zvířátko.

Ráno ho vyprovázela Vláďa a Emilek s pruty na ryby. Za řekou byl les a husté rákosí. Tam se může schovat a najít spíše cestu domů, než přes město.

Hlavně se vyhýbejte vesnicím. Ta ukrajinská svoloč teď povylézala z děr a pronásleduje každého. Ani my, Češi, si nejsme jisti životem, utrousil Emilek. Emilku nerouhej se! I Ukrajinci jsou dobří, žijeme v jejich zemi, jsme tady jako na návštěvě, nikdy na to nezapomeň! Upozornila babička. Já na to, babičko, nezapomínám, spíš by nám měli být vděční. Nebýt Čechů, žili by dodnes v tmářství...

Dobře, že babička neslyšela Emilka, který se ztratil v hustém porostu, směřujíc k řece.

Po skončení války přišel poděkovat babičce osmahlý modrooký ruský voják, který hledal cestu domů. Jenže babička už mezi námi nebyla. Nebyl tady ani Vláďa a Emilek.

A běžel čas

Chtěla jsem psát o svém dětství, ale nevím, co do té doby zahrnout. Musím pokračovat tak, jak šel čas. Pořád je mi osm let. Sedmého června jsem spatřila světlo světa, ale na mé narozeniny si nikdo nevzpomněl. U nás se prostě narozeniny neslavily. Stačilo, že jsme na svět přicházeli jeden za druhým, takže se pořád někdo narodil. A teď je doba, kdy se víc umírá.

Je červenec a tatínek se ještě nevrátil. Maminka už nepláče. Snad to bylo tím, že si vybrečela všechny slzy, anebo návštěvou tatínkova kamaráda, s nímž často vysedávali po práci a popíjeli vodku. Rodina Fedora byla stejně chudá jako naše a bohatá na děti. Za práci se s tatínkem dělili napůl. Babičce se to moc nelíbilo, ale Anna byla ráda, že tatínek měl někoho, na koho se mohl spolehnout.

Starší synové Fedora, kamarádili s našimi kluky. Na jedné loďce lovili ryby a nezřídka s nimi přespávali na půdě.

Voják, který zaklepal na naše okno, vyprávěl, že kolem Lucka jsou tábory se zajatými vojáky. A tak maminka začala obcházet tato místa. I dnes obcházíme takový tábor, za ostnatým drátem jsou stovky vojáků v rozedraných uniformách, jsou bosí a hladoví. Jistě mají žízeň a nikdo jim nepodá vodu. Slunce nemilosrdně spaluje vše kolem. A vojáci na nás mávají a volají svá jména. Doufají, že je uslyšíme a předáme jejich vzkazy.

Maminka se snaží přiblížit k bráně, kde stojí stráž, ale voják napřahuje pušku a křičí. Halt! Maminka padá do prachu a já nemám sílu jí zvednout. Strážný, německý voják, střílí do vzduchu a řve. Halt! Halt! Brečím a prosím maminku. Vstávejte nebo nás zabijí, vstávejte. Maminka pomalu vstala, ještě chvíli se dívala na vojáka s puškou a pomalým krokem jsme se vraceli domů.

Bolí mě strašně nohy. Kdybych měla aspoň boty, tolik by mě nepíchaly trny. Chodíme na kraji cest a ty jsou zarostlé bodláčím. Mám velkou žízeň. Při tom si vzpomenu na ty za pichlavým drátem a neotevřu ústa, abych poprosila maminku o trochu vody.

Vesnice od vesnice je strašně daleko a na futory se maminka bojí jít. Kdo ví, co by nás tam čekalo. Nevím, kolik kilometrů jsme prošly. Cestou jsme potkávaly kolony s vojáky a tanky. Každou chvíli se ozývala střelba.

Podél cest v příkopech trčela kola převrácených tačanek a různých zbraní. Vedle nich leželi mrtví vojáci, děti, mladí chlapi. Říkali, že to jsou Komsomolci. Nejvíce jich bylo okolo vesnic. Ty pozabíjeli místní. Němci to přeci nemohli vědět, že tito chlapi a děvčata byli v Komsomolu, v mládežnické organizaci. A kdo nebyl?

Vracíme se přes Demidovku. Pojď, podíváme se, zda se něco nedovíme o Máně. Máně byla také v Komsomolu. Ještě nedávno byla doma, aby si odvezla zrcadlo, které babičce zůstalo z jejího šťastného manželství a z jejího někdejšího bohatství. Možná, že ho najdeme v jejím bytě. Nenašli jsme nic. Malá místnost s ještě menší kuchyňkou byla úplně zdemolovaná a vykradená. Bože snad ji nezabili?

Z vedlejší nabílené cháty na nás někdo mává, ale nikoho nevidíme. Maminka mě táhne k chátě a za chvíli ji mladá žena vede do tmavé síně. Pojďte, matko, něco vám dám.

Za okamžik se vrátí s malým uzlíčkem. To jsou věci Marie, které si nestačila vzít. Také tady nechala zrcadlo. Chtěla, abych vám to dala, až sem přijdete. Proto na vás čekám, jinak už bych také byla pryč. Maminka se opřela o stěnu a zanaříkala.

Neplačte, matko, Marie stačila odjet s dětským domovem. Vezli děti do zázemí, máte statečnou dceru. Jak dojeli, nevím. Němci bombardují všechny cesty. Snad měli štěstí. Já tady musím ještě chvíli zůstat. Neříkejte nikomu, že jste mě viděli. A teď už běžte. Natálie, tak se jmenovala přítelkyně Marie, která se teď bude schovávat, a již už možná nikdy nepotkáme.

Sochrání vás Boh, opatruj vás pán Bůh, obejmeme maminka Natálii, jakoby to byla její dcera. Bere od Natálie uzlíček, v němž jsou Mařenčiny svatební šaty a oddací list. Marie se před třemi týdny vdala. Nikdo z rodiny jí nebyl na svatbě. A tatínek se ve zlém rozešel se svou prvorozenou dcerou. Neuznával civilní sňatek, byl hluboce věřící. Dceřina volba tatínka velice ranila. Nevím, jestli maminka na to vzpomíná. Ani jí nebyl nastávající po chuti. Proč se nevdala za některého českého mládence, nebo alespoň Poláka? Proč si musela brát Rusa a ještě k tomu vdovce?

Jen babička Marie měla pro svou vnučku pochopení. Je to Mařenčin osud, a ten neošidíš. Přejte jí štěstí, potřebuje ho víc, než si myslíte.

Vzpomínám si, jak k nám poprvé přišel Mařenčin nastávající. U dveří stál vysoký, hezký mladý voják. Na hlavě měl špičatou čepici s rudou hvězdou a vojenský kabát mu sahal skoro až na zem. Přišel nám říci, že si bere za ženu naší Mařenku. Nikdo ho nepozval dál, ani mu nenabídl židli. Odešel beze slůvka, uvítání a rozloučení. Nevím proč tomu tak bylo.

Svatba sice byla až za půl roku, ale rodiče svůj názor na Mařenčinu volbu nezměnili. A já po mnoha letech jsem poskládala kamínek ke kamínku a pochopila, proč se některé věci staly tak, jak se staly.

Natálie nás vystrčila ze dveří, nečekajíc na další matčiny otázky. A já mám takovou žízeň...

Jdeme po zaprášené cestě a maminka stále mlčí. Proč nic neříkáte? Ptám se již po třetí. Maminka mě táhne za ruku a já jí sotva stačím. Jindy bych ve vesnici viděla aspoň děti, dnes je ticho. Takové, které dusí. Začínám se bát. Tu a tam se podívám na maličké chátě kryté slaměnými došky a v jejich malinkatých okénkách občas někoho spatřím, ale nikdo nás nevíta ani nezdraví. Všichni vědí, koho maminka hledá.

Marie je učitelka a jistě docházela do každého domku. A všichni věděli o Marii, jen maminka nevěděla, kde je její dcera. Pořád bylo ještě dost negramotných ukrajinských rodin, které Marie chodila doučovat do jejich domů.

Během několika dnů maminka ztratila syna a dceru. Žijí ještě? Nikdo nám neodpoví. Mnoha lidem se jejich život změnil a nikoho nenapadlo, že by k tomu mohlo dojít. Lidé si začali zvykat na nový řád, který jim přinesla sovětská vláda, a doufali v lepší život, po němž tak toužili. Je to již naše třetí cesta v hledání Kolouše.

Život v malém městečku ztichl. Nejsou slyšet večerní písně, nikdo neposedává na zápraží. Zvony na kostelních věžích nezvoní. I v našem domě je ticho. Náš táta se nevrací. Žije? Nikdo nám ani na tuto otázku neodpoví. Město je plné německých vojáků. Jedni přijíždějí, druzí pokračují. Na budovách, které po bombardování zůstaly celé, visí prapory s hákovými kříži. Kolony aut a tanků se valí na Luck, Lvov a Dubno, Rovno. Víc měst zatím neznám. Je mi teprve osm let a začala jsem chodit do školy. Tam jsme se zatím víc nenaučili, než znát nejbližší města, psát a číst. Teď už nechodíme do školy, učí nás jen život, který je pořád složitější a pro nás, děti, nesrozumitelnější. Dřív nás bylo v malém domečku plno, prali jsme se o nejlepší místo u stolu. Teď čekáme jeden na druhého, kam si kdo sedne. Pár židlí je volných. Na tatínkovu židli nikdo nesedá. Ani malá Valentýna nezlobí. Jen Tonda je stejný. Nosí domů kočky, jimž se ztratili jejich hospodáři.

Jarka s Lídou jsou u babičky ve Volkově. Vždycky byli víc u babičky Albíny, než doma. Jarka si vzal pár svých nejmilejších holubů a zmizel. Lída byla už velká holka a nejmíc se těšila na své sestřenice a strýce Jaroslava, maminčina bratra.

Jak asi došli do Volkova? Utrousila maminka tiše a bez úsměvu. Volkov byl českou vesnicí, v níž se narodila naše maminka. Od nás to bylo asi verst. Jak je to daleko jsem si nedovedla představit. Je dobře, že Jára neví, že už nemá holuby. I hnízda rozstříleli. Maminka nikoho nejmenovala, kdo je rozstřílel, ale já to věděla. Němečtí vojáci si z nich udělali terč a přitom řvali. Rus kaput! Holubník byl dobrým terčem k procvičování jejich dovedností. Všichni jsme plakali, protože Jára měl cvičené

poštovní holuby, které neměl nikdo široko daleko. Byli to nejlepší Járovi kamarádi. Teď se napláče jen pro holuby, vzlyká celá zem pro své ztracené dcery a syny. A neví, co bude zítra.

Zrada

Jára se vracel z Volkova od Babičky Albíny. Za košilí si nesl své holuby, které opatroval jako největší poklad. A aby mu cesta rychleji ubíhala, zpíval naši oblíbenou písničku. Babička nám jí zpívávala při návštěvách u nás ...osiřelo dítě... a než jí dozpívávala, měli jsme tváře promáčené slzami. Tatínek se na babičku zlobil, ale nám se písnička líbila a litovali jsme každého, kdo maminku neměl.

Járův zpěv přerušil hlouček dětí, které se vracely z Kozína, kam docházely do učení. Nejstaršímu bylo kolem sedmnácti let. Jára na ně zavolal. Copak je neděle, že se neučíte? Chlapci se na Járu udiveně podívali a ještě udivenější byli, když zjistili, že neví, že je válka. Už od rána! Copak to nevíš, ty hlupáku? Odpověděl jeho bývalý spolužák Berezňak. A kde s kým válčí? Ptal se Jára. No přeci Němci s námi! Už od rána, opakovali ostatní chlapci. Vyučovat se už nebude, proto běžíme domů...

Chvilí trvalo, než Járovi došla tato zpráva. Stál u cesty a díval se na mizející skupinu chlapců a jedné dívky. A když si uvědomil celou pravdu, srdce se mu rozbušilo, a hrdlo jakoby mu stáhla silná železná obruč. Hleděl na cestu před sebe, kde se ztratili jeho židovští kamarádi, s nimiž dříve chodil do školy. Chlapci upalovali cestou v zlatistém prachu cesty a zmizeli jako prchající zlý sen.

Přestože se o válce hodně povídalo, stále častěji, pro Jaroslava bylo její vypuknutí neočekávané. Nemohl pochopit, jak se to mohlo stát? Uvědomil si, že náš táta předpovídal, že bude válka. Vždycky, když se napil, křičel, že Němcům se nedá věřit a neví, proč Stalin věří Hitlerovi. Je to zrada národa, je to zrada na našich dětech! A maminka rychle zavírala dveře okna, aby někdo náhodou neslyšel tatínkovi nadávky.

Jára se pomalu loudal dál a přemýšlel, co všechno se může stát. Myslel na Kolouše, který je vojákem sovětské armády. V myšlenkách došel na kopec před obcí Rohozno.

Něco se u vsi dělo. Křik, nárek a nadávky. Popošel ještě kousek a schoval se do křoví šípkového keře u cesty. Jako na dlani viděl, co vše se tam dělo. Dav opilých chlapců přepadl skupinku židovských chlapců. Berezňak na nic nečekal a utíkal do polí, ostatní chlapci zůstali stát uprostřed cesty. Tlupa sveřepých chlapců se na hochy vrhla a skupinku obklíčila. Jára přemýšlel, co má udělat. Vrátit se zpátky k babičce a schovat si hlavu pod její kanafasovou zástěru, nebo má chlapcům pomoci?

A chlapi zatím šacovali hochům kapsy. Ubozí a strachem schvácení chlapci jim bez odporu dali vše, co měli u sebe. Ozbrojení chlapi kosami a vidlemi bušili do bezbranných dětí.

Bože můj, bijí lcka Goldmana. Komsomolec, nejsem, křičel Icek... Jsou to všichni komsomolci, řval dlouhán, zarostlý mladistvým chmýřím na bradě, rudý, uhrovitý ve tváři. Nos měl nahoru jako ta prasata, která vykrmovali sedláci na sádlo.

Směsice výkřiku, vyvalené oči, posedlí nedočkavostí s otevřenými ústy a vyceněnými zuby mlátili do bezbranných chlapců... Nejsme Komsomolci, křičeli další chlapci. Rána za ranou dopadala na děti. Icek začal utíkat, dostal další ránu. Otevřenou pusou lokal prach a zase se postavil na nohy, zase vstal a běžel po čtyřech. Další rána. Svalil se do klubíčka a zakřičel. Givult, tátene, mámene a ztichl.

Járovi se zvedl žaludek a začal zvracet. Teď se vrhli na Natána. Nebylo mu ani patnáct. Plazil se do příkopu, vlekl za sebou přeraženou nohu. Dostal ránu vidlemi do boku. Jeho tělo se převrátilo a ztichlo.

Jára slyšel přidušený pláč. To brečel Mordochaj, syn ševce Jojneho. Nekřičel, ani se nebránil. Stál tam jako cínový voják. Krvácel na tváři. Krev mu tekla z uší, odstávajících jako talířky, z vlasů

zrzavých a naježených. Pihovatá tvář bez hlesu plakala. Trhni mu ještě jednu! Vykřikl někdo z tlupy mužiků. Čísi pěst zasáhla hocha do zátylku. Zakryl si hlavu rukama. Mordochaj se svalil a další chlap ho nakopl botou. Mordochaj nevydal ani hlásku, nesténa.

Podívejte se, druzi, ten hajzl ne a ne chcípnout! Hulákal chlap s vlasy červenými jako plameny, dlouhý a uhrovitý. Opilec měl oči podlité krví šilence.

Další přišel na řadu Mojše Kibryk. Za vteřinu mu crčela krev z očí i nosu a kutálela se po bradě. Upadl, koulel se po cestě, vstal a běžel do pohankového kvetoucího pole, vrávoral a upadl na tvář. Chlap s červenými vlasy skočil za ním a zdvihl ho za límec do výše. Krátké cajkové kalhoty mu odhalily hubená stehna. Cukal sebou a život od něj odcházel.

Do dalšího kluka bušili jako do žitného snopu, syna trhovce Lejbeho. Křičel bolestí, a i když ztichl, bušili do něho dál.

Poslední, droboučkový chlapec utíkal do polí. Ani on neměl štěstí.

Už je po nich, ať mě taky zabijou, štkal Jára. Bylo ticho. Bylo po všem. Zdvihl hlavu a podíval se na cestu. Nikdo tam už nebyl, jen nejmenší chlapec, byl jako komár, ležel na cestě a nehýbal se. Odhozená školní brašna se zaryla do prachu, blýskala se jenom mosazná přezka. Dál u příkopu se válela břidlicová tabulka a pisátko. Jaroslav civěl nepřítomně na cestu a zase se mu zvedl žaludek. Vstávej, najednou zařvalo chlapisko nad Járovou hlavou. Hej! Druzi! Máme tady ještě jednoho ptáčka! A už ho zvedal za límec a stavěl na jeho ztuhlé nohy a tělo. Co to máš za košilí, ty parchante? Já nejsem Komsomolec, nejsem Žid, jsem Čech. Pojdte sem, druzi, máme tady špióna! Hej, kde jste?

Jaroslava obklopila tma strachu před opilými vrahy jeho spolužáků, kamarádů.

Ženy a děti se již rozprchly do zahrádek za dřevěnými plůtky. Opilí chlapi Járovi vytáhli z pod košile jeho holuby, nejdřív šáriky a potom pávičku. To jsou mí holubi, já nejsem komsomolec ani Žid, šeptal vyděšeně Jára. Obklopila ho tma, a v té tmě viděl jen sveřepé a vyceněné zuby a krví podlité oči šilenců. Starý kozák řval na celé kolo. Podívejte, druzi, za košilí má plno hoven, pěkně ho posrali boží ptáčkové! Na hřbitov s ním, na židovský, co se s ním srát! Jen mu nandejte, hajzlovi zkurvenýmu, řval starý kozák. Počkejte, vykřikl ukrajinský chlapec, který se s Járou skamarádil v české škole ještě ve Volkově. Byl to Vláďa Jachňuk.

To je vnuk té babičky, co chodí s nůši na zádech, já ho znám, není žid. A proč nosí holuby za košilí? Vyjeveně drmolil chlap s červenými vlasy. On pořád nosí v záhradě holuby z Volkova od Stupnika, pištěla stará Ukrajinka. Jen mu je pěkně vraťte a pusťte ho s Pánem Bohem. Jeho babička je Češka, křesťanka.

Čech nebo čmech, neznaboh nebo Tatar, brumlal starý kozák a odcházel.

Turek, nabančit mu, vykřikl někdo v tlupě a kopl Járu do zad, až letěl do příkopu. Jára necítil bolest. Strach byl větší. Báł se vstát. Vstávej rychle, a buď rád, že jsem se tady nachomýtl. Poděkuj pánu Bohu, že jsi živý a nelez do pole, nebo tě odstřelí jako podsvinče, tiše mu radil Vláďa Jachňuk.

Jára vstal a šel. Něco teplého mu smáčelo tělo za košilí. Rozepnul knoflíky. Holubi byli mokří od krve. Pávička měla zlomené obě nožičky.

Chvátal domů. V chřípí ještě cítil pach prolité nevinné krve, která se mísila s vůní lipových květů. U cesty kvetly lípy. Slzy mu tekly po tváři a smáčely zkrvavenou košili a pokálená prsa od holubů.

Stále mu ještě v uších zněl výkřiky židovských chlapců, se kterými chodil do školy.

V dáli zahlédl muže, které neznal. Lekl se a uhnul z cesty. Před jeho zraky se v dáli rýsoval bílý kostel na žluté strži útesu. Stužka zelené louky u řeky v poledním slunci se mu zdála jako černá stuha. Široké louky za řekou až k lesu, zahaloval fialový opar jako dým. Skleněné dálky se ztrácely v dohledu, nebe bylo modré, prosvícené paprsky slunce, které bylo nezvykle veliké a páliło jako oheň.

Kousek od hlavní cesty stálo obydlí Árona. Tam se schovám a také mu povím, co se stalo, co jsem viděl a zažil. Jára si pamatoval, že vždycky po cestě z Volkova se u Árona zastavovali s babičkou k odpočinku.

Vzpomněl si, jak jednoho podzimního dne se šli s babičkou k Áronovi ohřát. Foukal studený vítr a už trochu i mrzlo. Na dvorku krmila Áronova Chája drůbež v dřevácích bez punčoch. Břicho měla pod zástěrou vypoulené. Byla v požehnaném stavu, jak babička poznamenala. Proč pro Krista Pána ženská chodíte bez punčoch? Jste těhotná a nastydnete se! Babička si sedla před baráčkem na schod, sundala si vlněné punčochy a dala je Cháje.

Proč mi je, babičko, dáváte? Sama jste tak chudičká, bránila se Chája. Jen si je vezmi, děvenko, já si upletu jiné. Pán Bůh mi to vynahradí. Áron vyšel s chlěva a chechtal se. Necht' neví ruka levá, co dává pravá.

I kuš, Holomku, durdila se na oko babička Albína. Raději nás pozvi do domku a vnukovi dej trochu mléka. Kapku se ohřejeme a půjdeme dál.

Aniž si to Jára uvědomil, vzpomínal na loňské jaro plné květů a ptačího štěbetání v Áronově jabloňovém sadu. Seděl tam s babičkou pod jabloní na lavičce a ona mu vyprávěla o Tarasu Bulbovi od Gogola. Jak žid Tarase Bulbu vezl na povoze schovaného v seně až do Varšavy, aby mohl vidět na náměstí popravu svého syna Ostapa.

Áron rád naslouchal babiččinu vyprávění, a když přišel na řadu ten chytrý Žid, radostí tančil a skákal po sadu jako někdy bibličtí Hebrejové za dob Davidových u Svatostánku.

Teď vyšel Áron Járovi v ústrety. Dlouhá prošedivělá brada se mu třásla. Vyjeveně civěl na Járu, vlasy měl bílé, jako zaprášené sněhem. Ústa a čelisti se rychle pohybovaly jako by něco žvýkal a ne a ne to spolknout.

Černé, ještě mladistvé oči se na Járu upřely divoce a vylekaně. Měl na sobě rozedranou košili a ušpiněné kalhoty hlínou. Bosé nohy mu z nich trčely celé zablácené. Je asi nemocný, pomyslel si Jára. Áron se ho potichu zeptal. Viděl jsi to v Rohozně? Jó, viděl, hlesl a hlasitě se rozplakal. Ramena se mu třásla a brekot nemohl zastavit. Pobili je všechny? Jo, jenom Berezňak utekl do polí.

A pomůžeš mi v mém neštěstí, pomůžeš? Áron opakoval svou otázku a upřeně se díval Járovi do očí. A neprozradíš mě ani moje děti?, neprozradíš? Neprozradím, za nic na světě. Co mám pro tebe udělat? Áron vedl Járu ke studni. Dole, asi půl metru nad úrovní vody, měl z prken udělaný můstek a krumpáčem doloval do stěny studně jeskyňku. Okovem Jára tahal ze studně hlínu a odnášel ji pod starou jabloň na konec zahrady. Když jeskyňka byla dost prostorná, vytáhli můstek nahoru. Áron si oddychl.

Do jeskyňky dal dva polštáře, bandasku s vodou a plné vědro jídla. Posadil do okovu asi pětileté děvčátko, spustil ho do jeskyňky, a potom i chlapečka. Nebyly mu víc než čtyři roky. A Jára zatím schovával za chlívky, vynesena prkna z můstku.

Když bylo, vše hotové, upřel Áron své černé oči na Járu a zašeptal. Teď běž domů. Nic jsi neviděl, ani neslyšel.

Tak Žid Áron schoval své děti do studně, Ethelku a baculatého Áronka, před bandity a německými fašisty. Jára vyrazil domů tentokrát polní pěšinkou, aby nepotkal zdivočelé ukrajinské tlupy. V duchu si zpíval Vládovu písničku ...och holubi, holubi, vy naši holubi, proč neletíte ještě výš... Proč mě vždy, když mám v srdci veliký stezk a žal, napadá nějaká melodie a hučí mi v hlavě? Je to tím, že mám veliký strach, sám k sobě promlouval Jára, aby si dodal odvalu pokračovat v cestě a překonat sám sebe.

Kráčel pomalu pěšinkou, mezi lány žita a pšenice. Míjel bramborové pole, zase oves a ječmen. Vzduch se tetelil v dáli, bylo ticho a nikde ani živáčka.

Vzpomněl si na trylkování skřivánka nad volkovskými poli a najednou zůstal stát jako solný sloup, jak by to pojmenoval Tonda. Nemohl pochopit, co se to děje. Ticho náhle bylo přervané obrovským duněním. Teprve teď si uvědomil, že je válka. Vyřizování úctů, z židovskými chlapci, to byl jen začátek.

Kde se vzali, tu se vzali, nad Járovou hlavou letěla dvě peroucí se letadla. Místo aby si lehl, díval se vzhůru a nemohl pochopit, že to není obyčejná válka, že je to cizí a hrozná válka, která nám přinese jen zkázu a smrt.

Nad hlavou mu něco zapraskalo. To, se řítilo německé letadlo. A za ním další, sovětské. Německá letadla nalétávala na naše nejbližší města. Dubno, Luck, Rovno a Lvov. Napravo i nalevo se vznášela mračna dýmu. Hořelo nedostavěné sovětské letiště za naším městem.

Chvilku bylo ticho, a zase letěly další skupiny německých letadel. Kde se jich tolik vzalo? S dunivým rachotem, vytím, pohlcovaly křik a sténání... Tam daleko začínala klesat křídla zdola ozářená požárem horkého slunce. Fialově a růžově jiskřila a bombami rozparovala vzduch. A pak znovu zvonivě těžké ticho. Jára přicházel k řece. Domů už to má jen pár kilometrů. Jak přejde most, za chvilku je doma.

Za mostem se zelenala borová paseka, za ní lán žita v údolí. Jára zahlédl skupinu vojáků. To jsou Sověti ustupující armády. Musím jim říci, aby nešli do vsi. Četa rudoarmějců prohlížela mapu. Byli unavení a někteří ranění. Jára jim horečnatě ukazuje, kam mají jít. Jděte podél řeky, přes pole, za Chrinikami je veliký les, tam vás nenajdou, vysvětluje. Důstojník se zadíval Járovi do tváře. Máš pravdu, chlapče, je tam les. Četa se beze slova zvedla.

Jára vyndával z kapes chleba, který mu dal Áron na cestu a nabídl ho důstojníkovi. Ten podával rozdrobený kousek krajíce ležícímu vojákovi. Raněný si chleba ale nevzal. Obrátil hlavu na stranu a tiše řekl. Jděte, já tady zůstanu, umírám.

Od městečka duněla silnice, na koních klusali muži ozbrojení puškami, vidlemi a klacky. Vzadu za nimi se řítily motocykly s lodičkami obsazenými Němci v šedozelených uniformách a helmách, s napřaženými samopaly v rukou.

Jára utíkal z údolí na kopec. Viděl a slyšel krátký urputný boj, rachocení samopalů, povely, křik mužiku. A najednou ticho. Rudoarmějci padli všichni. Četa vojáků a starý vrásčitý a unavený důstojník.

Leží tam, v poli u cesty dosud, oběti velké nespravedlivé války. Rozradostnění muži se s hulákáním vraceli vítězně do města. Jára zatím upaloval domů. Už je to blizoučko, co by kamenem dohodil. Srdce mu krvácelo.

Proti Járovi po pěšince šli jeho dva kamarádi, spolužáci, podsaditý Ivaneč a černovlasý a černoooký Stach. Ve škole mu říkali Stašo. Oba byli zanícení holubáři. Ke Stašovi Jára rád chodil, měl hodnou maminku, která nikdy nezapomněla kamarádovi svého syna namazat pořádný krajíc chleba sádlem.

Teď se proti Járovi zastavili. Proč se Stašo na něj tak dívá? Než stačil něco říci, chlapci chytili Járu za ruce a z ničeho nic mu vrazili ránu, až upadl. Vytahovali ze záhradní holuby. Nejdřív Pávičku vyhodili vysoko do vzduchu. Měla zlomená křídla a spadla do obilí, jen peří se rozletělo vzduchem. Potom vytáhli Šáriky. Jsou mí, jsou mí, křičel Jára a vrhl se neočekávanou silou na Stacha. Sám nevěděl, kde se v něm najednou taková zloba vzala, jež nikdy ke svému kamarádovi necítil. Teď ho bil hlava nehlava. Bylo mu jedno, jestli ho bývalí kamarádi zabijou. Nemohl odpustit křivdu, kterou teď cítil za všechno, co dnes za jediný den zažil. Banditi, jste banditi!

Ivaneč držel v obou rukou Járovy holuby. Stach se znovu na Járu rozpřáhl. Musíš zhebnout, musíš, křičel se vztekem Stach. A snad Bůh viděl tu nespravedlnost, pomohl Járovi ze všech sil, s posledních sil zasadit Stachovi úder, po kterém se stočil do klubíčka a povolil sevření Járova hrdla. Tak se rozešli bývalí kamarádi ze školních lavic... Od toho dne se z nich stali nepřátelé na život a na smrt.

Jára utíkal zděšeně domů, podolkem košile si utřel tvář, oprášil z kalhot prach a hlínu a najednou pocítil takové hoře, takovou osamělost, že měl co dělat, aby se nerozbrečel jako malé dítě. Měl pocit veliké ztráty, tesknou nezodpovězenost bolavé duše, která se udržela v jeho paměti onoho hořkostí vonícího odpoledne, z onoho navždy odešlého dne. Snad to bylo smutné loučení s dětským štěstím.

Probuzení

Neuplynul ještě ani půlrok a naše městečko se proměnilo k nepoznání. Vrátil se i náš tatínek, byl schovaný u svého přítele. Fedor žil se svou rodinou na konci ulice, která vedla rovnou k řece. V tom zapadlém koutečku na kraji města by tatínka nikdo nehledal. A nejhorší zloba mnohé již přešla. Od smrti zachránil tatínka vzdělaný Ukrajinec, který se s naší rodinou přátelil.

Možná začali chápat, že národ, který hovoří jim nesrozumitelnou řečí, nemůže být jejich přítel. Pochopili, že jednou může přijít řada i na ně a budou se bát o svůj osud tak, jako jejich bývalí sousedé, kteří našli svůj hrob za kostelem.

Pominulo mnohé. Místo písní se každý večer rozezpívaly zbraně a propukaly požáry. A my, děti, jsme si už neuměly představit, že by to mělo být jinak.

Naše prořídlá rodina přijímala každé ráno jako zázrak, že ještě může prožít další den. Jak to bude zítra, nikdo nevěděl. Jen naše babička Marie neztrácela naději, nebo se jen tak tvářila. Snažila se nás přesvědčit, že jednou přijde čas, kdy budeme žít jako dříve.

Kéž by Bůh vyslyšel její slova. Ale byl daleko a vysoko a nemohl slyšet babiččinu prosbu i modlitbu mnoha jiných, kteří žili v tomto malém městečku. Zatím jsme se báli každé návštěvy samosoudců, kteří ještě pořád soudili spoluobčany. Vraždili komunisty, bezpartijní a všechny, kteří před válkou spolupracovali se Sověty. A tatínek se bál, že jednou si pro něj některý soudní posel přijde. Nebýt Němců, kteří tomu každodennímu vraždění udělali přítrž.

Jednoho dne přijeli do města Němci, rozpustili výkonný výbor a z těch mladších a silnějších sestavili skupinu policajtů. Měli jsme novou vládu, která nastolila pořádky podle německých pokynů.

Po čistkách ukrajinských nacionalistů a honech na komunisty a všechny, kteří sloužili Sovětům, se městečko značně vyčistilo. Mnoho domů zůstalo prázdných. Štěstí měli ti, kterým se podařilo utéct na poslední chvíli před příjezdem německých armád. Jejich domy zůstaly napospas místních i přespolních pobertů. Pole zůstala neposečená, nebyl tu nikdo, kdo by posekal bohatou úrodu obilí. Klasy se pod tíhou zrní pořád víc a víc skláněly k zemi. Koně a ostatní domácí zvířata opuštěné chodili po polích, kdo chtěl, mohl si je vzít. Jen náš tatínek přísně střežil své děti, aby náhodou některé nenapadlo se připojit k loupícím bandám.

Ze střech opuštěných domů, krytých černým nebo pozinkovaným plechem, strhávali krytinu a přinášeli našemu tatínkovi, aby jim vyrobil plechové nádoby. Tatínek uměl všechno. Babička Albína říkávala, že má devatero řemesel a desátou bídu. Ale teď je mohl všechny využít. A tak od rána do večera s Fedorem vyklepávali z plechu hrnky, vědra a vše, co se mohlo v domácnosti a na hospodářství potřebovat. Za práci se platilo naturáliemi.

Obilí bylo dost. Mleli ho na ručních mlýncích, a pak vymysleli mletí mezi dvěma kameny. Síla se nahrazovala vlastní silou rukou. Z obilí se začala dělat pálenka. Elektřinu jsme neměli, a tak ani ti nejmajetnější Ukrajinci na tom nebyli nejlépe. Museli se přizpůsobit životu svých nejchudších sousedů. Místo sirek se oheň dělal křesadly, nebo přenášením žhavých uhlíků z domu do domu. Nastal čas temna, vraceli jsme se do doby kamenné.

Z konopí se začalo tkát rezné plátno. Babiččina singrovka vrčela od rána do večera. A tatínek nám vyprávěl, jak se žilo v dobách pře dávnými lety.

Dlouho do noci jsme vysedávali u malého kahánku, který nám vyrobila babička Marie. Petrolej jsme neměli, místo něj jsme využívali lněný olej. Ten jsme si také vyráběly, mletím lněných semen. A knoty jsme si dělali z konopné koudelky. Nejhorší to bylo se solí, o cukru ani nemluvě. Ten jsme nahrazovali vařením sirupu z cukrové řepy. To zase neznali Ukrajinci, a tak se nám někdy podařilo udělat výměnný obchod za věci, které neměli oni.

Léto uteklo, nastala deštivá jeseň, a pak tuhá zima, nějak najednou. Ze zataženého nebe přestávalo sněžit. Noci byly dlouhé, pochmurné, ani měsíček nesvítit.

Po večerech jsme po tmě vysedávali u kamen a vzpomínali na Mařenku a Kolouše, zda jsou naživu a kde je jim konec, Tatínek ujišťoval maminku, věř, oni se nám vrátí. Jak rychle Němci postupují, tak rychle budou utíkat na západ. Tatínek se zamyslel. Jeho pomněnkově modré oči se upřely do tmavého malého okna a rty se zachvěly. Maminka se na něj zadívala. Na co myslíš, tato? Vzpomněl jsem si na ty tři lípy, co Němci porazili. Báli se i těch stromů, svědků dávné minulosti. Stejně jim to nebude nic platné.

Už nebudou lípy rozmlouvat s větry. A ty víš, obrátil se tvář v tvář k mamince, kdo je zasadil? A kdy to bylo? Vyčetl jsem to už dávno ve starých foliantech v Petěrburgu, kde jsem studoval. Zasadili je tam 7. července roku 1651. Bylo by jim v červenci 290 let. Tenkrát pod Berestečkem zvítězilo polské královské vojsko nad kozáky Bohdana Chmelnického.

Padli tam mnozí bojovníci. Mezi nimi udatný vůdce Tuhaj-Bej a velkolepý Islám Girej upaloval z bojiště a unesl s sebou Chmelnického. Proto kozáci prohráli boj. Skoro všichni byli pobiti, nikdo neunikl z bojiště. Poláci se hnali za Tatary a na památku toho strašného boje, když dorazili do našeho městečka, zasadili nad řekou na útesu tři lípy. Od té doby Ukrajina bojuje za svá práva.

Ale proč trpí prostý lid? Tiše pronesla babička. Fanatismus a negramota, odpověděl tatínek. Chybí jim opravdoví vůdci a vzdělanost národa.

Vzpomeňte si, maminko, když sem přišli naši předkové, vždyť to není tak dávno, v roce 1864, možná o trochu dřív. Sedláci orali dřevěným pluhem a zaseli jen tolik, aby se uživili. A jak se starali o dobytek? Místo, aby pole hnojili, nechali dobytek tak dlouho ve stáji, doku se mohl pohybovat. Pak stáj zbourali a postavili jinou.

My, Češi, jsme je naučili hospodařit a teď se bojíme o holý život. A pamatuješ na loňskou zimu, když Sověti vyváželi Poláky na Sibiř, co říkala tvá matka. Já vím, co říkala, že krev nevinná pomstu volá... Ale kde jsou ti chudáci? Možná, že v té kruté zimě ani na Sibiř nedojeli.

Ale bible říká, že msta patří Pánu Bohu, pronesla babička Marie. Všichni se k ní otočili a zadívali se do její tváře. Byli jsme překvapení, že babička zná Písmo svaté z bible. Věděli jsme, že nemá ráda popy ani faráře a nikdy nechodila do církve ani do kostela. Babička pochopila, že nám musí něco vysvětlit.

Já jsem, děti, věřící. Věřím v Pána Boha, v boží spravedlnost, ale vždycky to tak nebývá. Vzpomeňte si na loňskou zimu, když vyváželi Poláky a nejen je, ale každého, kdo něco měl. Stačilo na něj ukázat prstem a odvezli ho.

A ti, co pomáhali Sovětům, zaplatili to teď sami svým životem. Vasilevský a další... Vidíte, co z toho vzniklo, kolik nevinných lidí na to doplatilo. Snad tomu bude jednou konec.

Já si to také pamatuju, vmísil se do hovoru Emilek. Tehdy, když odvezli rodinu Staniševských a sedláka Tókara, a pak rozprodávali jejich majetek.

Dlouho do noci vzpomínali na své bývalé sousedy, na všechny blízké, na uplynulý život, který byl plný nezodpovězených otázek, co nás čeká zítra a v dalších dnech. Sejdeme se někdy u jednoho

stolu? A já po mnoha letech vím, že spánek se mým rodičům ani babičce dlouho neusadil na víčkách, jako dnes mně.

V roce 1942 přišlo jaro brzy. Zprávy z fronty nebyly žádné. Rádio jsme neměli, ani se to nesmělo. Každé porušení nového nařízení, se trestalo smrtí.

Krátce po Velikonocích přijeli do městečka esesáci. Nebylo jich víc než deset. V sobotu v den šábesu, Němci nahnali na pilu židovskou mládež do práce. Dřeva na pile bylo hodně, ještě z dob, kdy tam Poláci vyráběli parkety snad do celého světa. Kolem městečka byly lesy převážně dubové. Nyní z uložených zásob pod dohledem Němců, mladí Židé museli vyrábět a opracovávat čtyřmetrové kůly na dolním konci zahrocené. Židovští muži nosili na zádech tyto dřevěné sloupky na náměstí. Ohraničovali jimi půl města, čtyři metry od sebe a proplétali ostnatým drátem do třímetrové výše. Tak vzniklo Ghetto, obklopené pichlavou stěnou. Brána Ghetta byla přímo naproti katolickému kostelu.

Na druhý den do ghetta nahnali židy a zamkli na veliký zámek. Ukrajinská policie za křiku a hulákání rychle pomohla esesákům v jejich práci. Pýchou se jim dmula hrud'. A Němci prohlašovali, že už padla Moskva. Než esesáci odjeli, policie obdržela náležitě instrukce, jak s Židy postupovat. Ještě neuběhl ani den a už došlo i na nás. Opouštíme náš domeček, v němž jsme prožili nejkrásnější dětská léta, a stěhují nás do prázdné židovské budovy. Sánderovi v ní ještě před týdnem prožívali poslední dny své svobody.

Aby nebylo našeho neštěstí málo, týž den násilně odvádějí Vlád'u. Marně ujišťuje policajty, že nikdy nebyl Komsomolec. Jen chvílku měla maminka čas na to, aby Vlád'ovi do uzlíčku sbalila bochníček chleba a nejnnutnější věci, ručník mýdlo. Vlád'a nebyl sám. Na dvacet chlapců a děvčat svázejí z okolí a našeho městečka na nádraží v Dubně, odkud je v dobytčích vagónech transportují do koncentračních táborů. Na jak dlouho? Sejdeme se ještě někdy?

Babička Marie seděla u dveří Sánderova domu, tvář měla bledou a oči upřené do prázdna. Rty se jí chvěly, ruce položené do klína mačkaly cíp zástěry. Babiččino srdce krvácelo pro vnuka, do něhož vkládala tolik nadějí. A Vlád'a byl často churavý, kdo mu pomůže, kdo pohladí jeho čelo, které tak často trpělo horečkou?

Bože, za co nás trestáš? Jak se máme nastěhovat do Sánderova domu? Ani jsem nemohla vyžehlit Vlád'ovi kalhoty.

Kdyby v duši nebylo utrpení, šeptala maminka. Jak dlouho ještě budeme trpět? Bože, copak nás neslyšíš?

Od Vládi zatím nemáme žádnou zprávu. Babička utěšovala maminku. Nebreč, Anna, chlapec se nám určitě vrátí. Až zjistí, že je slabý na práci, pošlou ho domů. A buď ráda, že umí mluvit německy, jistě se tak domluví.

Maminko, vždyť sama dobře víte, že to, co říkáte, není pravda. Podívejte se za ten drátěný plot, tak se nezachází ani se zvířaty. Copak jim záleží na našich dětech? Vždyť Vlád'ovi není ještě ani sedmnáct roků, je to ještě dítě! Co nás ještě čeká?

Zatím jsme na dvoře Sánderů. Maminka se nechtěla nastěhovat do domu. Copak můžu? Sánderovi se na nás dívají z ghetta. Není to náš dům, naříkala maminka. Babička se radila s tatínkem, co budeme dělat, až začne pršet? Kam se podějeme, když maminka nechce ani slyšet, že by se tam měla nastěhovat.

Pravda, v domě už nic nebyla. Všechno rozkradli Němci a přespolní. Sousedí by nešli rabovat, ani neměl kdo. Několik vedlejších domů bylo taky prázdných. Pomohl nám Fedor. Přinesl vědro vápna, vybělil přední část domu a přivedli popa. Svěcenou vodou vykropily všechny stěny a pop pokropil i

naši maminku. Babička se nenechala pokropit. Naše babusja, jak jsme jí někdy říkali, nevěřila žádným popům, jak jsem již dříve zmínila. Tak jsme začali žít v Sándarově domě.

Ve vedlejší domku už byla nastěhovaná paní Nitkevičová, se svou společnicí paní Figurkovskou. Paní Nitkevičová byla upoutaná na vozíku a odkázaná na svou přítelkyni, která mohla odejít se svými dětmi do Polska, ale neměla to srdce ponechat bývalou chlebobárkyni jejímu údělu. Věděli jsme, že manžel paní Nitkevičové odjel do Polska už dávno. Naše přistěhování bylo pro obě paní velkým dobrodiním, jak říkala babička, jinak by prý pomřely hladem a zimou. Pro nás to byla také výhoda. Obě ženy si oblíbily naši Valentýnku, a ta se stávala jejich stálým hostem již od časného rána. A já se musím přiznat, že jsem toho využívala v plné míře, abych nemusel hlídat svojí mladší sestřičku, která mě dřív značně omezovala.

Policejní posádka teď čítala o hodně víc mužů, než jich bylo před uzavřením ghetta. Asi třikrát tolik. Odkud přišli a kde se tu vzali ti vybraní přísluhovači nacistů? Ptali jsme se v duchu sami sebe.

Jedni hlídali ghetto, aby žádný Žid neutekl. Oni se však o to ani nepokoušeli. Druzí stříleli z pušek naprázdno, zavražďovali tímto způsobem lidi, celé noci až do rána. Výstřely tříštily vzduch a naháněly lidem strach.

Jednoho dne si přišli pro Emilka. Bude nám na stanici posluhovat, tvrdili. Ano, všichni v městečku věděli, že Emilek je pracovitý a šikovný hoch.

Zpráva, že musí posluhovat na policii, námi zatřásla. Vzali nám Vládu, teď chtějí Emilka. Maminka mlčky stála u stolu.

Den se skláněl k večeru, sluníčko se chystalo ke spánku a poslední rozlévající se sluneční paprsky ozářily mamčinu tvář, která se najednou ztrácela v závoji smutku. Na tváři se jí prohloubily vrásky, třpytily se slzy. Maminka zalomila ruce a rozplakala se. Bylo to tak dojemné, že jsme všichni umkli a každý se přikrčil na svém místě. Bylo nám maminky líto. Jen Toník, jakoby se nic nedělo, se mazlil s koťaty, jichž teď bylo v opuštěných domech po Židech plno. Toník miloval kočky a všechna zvířata, která nyní hledala útočiště a potravu.

A tak vzkaz od Pavlíny, tatínkovi sestry a babiččiny dcery, zůstal nepovšimnutý. Babička už dávno odešla od dědečka zapomínajíc na svou velkou lásku, kterou musela draze zaplatit. Dědečkova smrt byla jeho vysvobozením po letech marného čekání na lepší dny. Znavený snahou přetrvat, skončil svou nešťastnou pouť. Zemřel u milované dcery a nenáviděného zete v Berestečku. Co na tom záleží? Noc je všude stejná.

Ghetto

..... vytrhnu vás ze své země, kterou jsem vám dal a zavrhnu od tváře tento dům, který jsem oddělil jako svatý pro své jméno, a vydám jej za pořekadlo a předmět výsměchu mezi všemi národy. Nad tímto domem ustrne každý kolemjdoucí a řekne: Proč Hospodin takto naložil s touto zemí a s tímto domem? A bude se odpovídat. Protože opustili Hospodina, Boha svých otců, který je vyvedl z egyptské země, a chytily se jiných bohů, klaněli se jim a sloužili jim. Proto na ně uvalil všechno to zlo....

Zahrada bývalých majitelů rodiny Sándorových, podélně rozdělena řadou višňových stromů, za travnatým domem se vlnila dolů z kopečka až k třímetrovému drátu ghetta. Babička Marie a maminka zahradu zasázely a zasely, aby bylo hodně zeleniny, jestli se dočkáme léta.

Vedlejší domy, které stály opuštěné, zely již prázdnotou a zahrady, které k nim patřily, nikdo neobdělával. Ještě jsme neskončili obdělávat celou zahradu, dostali jsme od Němců nařízení, na Sándorově zahradě a dalších opuštěných zahradách, musíme pěstovat tabák pro německou říši.

Jak to zvládneme, když nám odvedli Emilka, ani nevíme, jak se pořádně tabák pěstuje. A zase to byla babička Marie, která veškerou tíhu vzala na sebe. Dlouho do noci si povídali s tatínkem a s radou přišel taky Fedor. A hned ráno se dali do práce. U plotu ghetta nasázeli slunečnice, kukuřici a brambory. Těsně u plotu zaseli fazole. Až vyrostou, budou se pnout po drátech a nebude tolik vidět do ghetta, které jsme z okna kuchyně měli jako na dlani.

A zatím co my jsme se plahočili na plantáži tabáku, jiní měli plné ruce práce s drancováním a loupáním z opuštěných domů. Mezi lidmi se šířila závist, krutost a nenávisť. Nadávali Židům, jakoby za to mohli.

Šedivé dny jara od nás odcházejí do neznáma. Trápily lid vši, štěnice a blechy. Nosili jsme domů náruče pelyňku, stlali do postelí a pokrývali podlahu. Byl to jediný desinfekční prostředek, pelyněk a puškvorec. Léky žádné nebyly. Staré babky víc čarovaly, nábožní se víc modlili, naříkal národ ukrajinský, to posílá Bůh, všechno to neštěstí na nás za naše hříchy, to nám patří, brzy bude konec světa, nastane boží soud...

Ghetto bylo velice smutné, plakali tam za drátěným plotem hladové děti s kučeravými hlavičkami, pusinky plné boláček. Nemocní polehávali na sluníčku, to bylo zadarmo. Rabíni sloužili pod širým nebem sobotní mše. Dvě synagogy byly již za drátěným plotem vyrabované a znesvěcené.

Do houfu shromážděných židů policajti stříleli a ti se okamžitě rozprchli, jen rabíni zůstávali stát jako bibliční proroci. Policajti byli mnohem krutější než Němci.

A Toník, milovník všech opuštěných koček ještě za svítání, se plazil mezi tabákem k plotu ghetta a jako zloděj kradl doma všechno, co se dalo jíst. A tak se stávalo, že pod keři brambor při sklizni už nebylo nic.

Tatínek se díval na jeho počínání a třásl se strachy, co se stane, jestli ho někdo uvidí a nevěděl, že babička Marie Toníkovi podstrkuje všechno, co se dalo v kuchyni sehnat.

Plantáž tabáku rostla jako z vody. Občas se na našem dvoře zastavil starosta aby se přesvědčil, jestli se o plantáž staráme. Pro nás to byla celodenní práce. A pro mne obzvlášť. Každý den musíme otrhávat spodní listy tabáku, jejichž listy jsou dost veliké a těžké. Skládám je na levou paži tak dlouho až je hromádka u očí, klopýtám pod tíhou a sotva listy donesu na travnatý dvůr. Pak jeden list za druhým navlékáme na tlustou nit a věší se na půdě k sušení. Máme plechovou střechu, která je

rozpálená od slunečních paprsků a listy rychle schnou. Babička Marie hlídá listy, aby nebyly přeschlé, protože by se při rolování rozdrobily. Pěstujeme dva druhy. Jeden má kulaté listy a žlutý květ, druhý má polodlouhé listy a květy červeně lemované. Je to vzácný doutníkový, který vyžaduje větší práci i péči. Zavlhlé listy rolujeme do úhledných ruliček a ukládáme do malých bedniček. Bedničky jsou spočítané a musíme jich tolik odevzdat plných, kolik jsme převzali prázdných.

Hlídání bedniček má taky na starosti babička. Nevím, co, bychom si, bez ní, počali, často říkávala maminka, protože před babičkou měli respekt i policajti, kterým jsme nevěřili. Nečekalo se od nich nic dobrého. Ve chvílích jejich návštěv, tatínek se třásl strachy, co na nás zase nachystali. A proto babička Albína odvedla Lídu do Volkova, aby ji snad také neodvedli sloužit policajtům. Toník, jak jen mohl, utíkal k plotu ghetta a střílel prakem svým kamarádům fazole, boby nebo sóju.

Jára zase vyseďával na mezi pod višněmi a naslouchal modlitbám starých židů. Všichni jsme trochu rozuměli řeči Jidiš. V malém městečku děti bez rozdílu náboženství chodily do jedné školy a hrály si spolu na stejném písku a do svých slovních znalostí vnášely slova všech řečí, s kterými se setkaly. A Jára měl za kamarády chlapce z židovských rodin víc než dost. Byl trochu jiný, nežli my, snad to bylo tím, že často býval u babičky Albíny, která byla i ve svém pokročilém věku jako živá encyklopedie, jak o ní říkával tatínek, a zájem o historii přenesla na svého vnuka.

Večerní soumrak strašidelně k Járovi nesl slova židovské modlitby. Rabín Ikal, jakož je psáno rukou Jezarjáše, ze Siónu vyjde zákon a slovo Boží z Jeruzaléma. On bude soudit říše a kárat národy. Své meče překovají v motyky, své oštěpy ve vinařské nářadí. Již nikde nepovznese národ proti národu meč a válek již nikdy nepovedou, staniž se tak brzy, za dnů našeho života a končí se tato pouť do říše Chasidu, amen.

Dozněla rabínova modlitba a všichni se rozcházel. Jára se pomalu zvedl a odcházel vyšlapanou pěšinkou mezi vonícím tabákem.

Chleba v ghettu se dostávalo poskrovnu, kdo co měl cennějšího, nádobí látky, obuv, stříbrné přibory, vyměňoval s křesťany za temných nocí potajmu mezi dráty plotů, za mouku, zelené klasy kukuřice nebo brambory. Už se nemodlili jako před válkou, když byli svobodní, myli si ruce a děkovali bohu, že jim dal chléb ze země. Teď byli zoufalí ze svého uvěznění v ghettu, z kterého není úniku.

Ghetto spí. Zesmutněly cesty Siónu. Bůh ranil židovský národ hořem a dcery Siónské jsou schváčeny bolestí. Tichý pláč zní letní nocí, slzy po tvářích stékají a z granátového nebe ne a ne přestat hvězdy padat. Je tichá noc, Boží noc.

Medvědem on nám je, Istivým lvem, číhajícím v skrytu, vzdychají po tmě židovky. A měsíc svítí do údolí židovského ghetta. Křivolaké cestičky se rozbíhají mezi ubohými chatrčemi, jako jeho paprsky.

A dny židovské běží za sebou. Týden, to je sedm pastýřů. Den první, neděle, je láska Abrahámová, pondělí je síla Izákova, úterý pravda Jakubova, středa moc Mojžíšova, čtvrtek pokora Áronova, pátek věrnost Josefova, sobota je šábés vlada Davidova.

Je už dávno po našich Velikonocích. Jsou židovské Pejsah, židé slaví v ghettu svátek osvobození. Jedi macu. Kde na ní vzali bílou mouku? Zpívají ukrytí v baráccích potichu, starci předčítají s Tóry, toto je chléb bídy, který pojídali otcové v naší zemi egyptské. Kdo hladoví, nechť vstoupí a slaví s námi svátek Osvobození. Letos ještě zde, napřesrok však již v zemi Izraelské. V tomto roce jsme ještě otroky, v roce příštím budeme již lidem svobodným.

Naše maminka byla stále smutnější. Nemohla přenést přes srdce, že musíme žít v Sándarově domě a oni musí stradat v ghettu. Kdyby jim tak mohla aspoň bochník chleba odnést a babička Marie také na tom nebyla nejlépe.

Celý den jsme se museli dívat do ghetta na naše bývalé sousedy, kamarády a nemoci jim pomoci. Byla to velice smutná odívaná, jak tam posedávají hladoví a nemocní, ženy, děti, vytrženi ze svobodného světa jejich domovů za stěnu třímetrového plotu.

Jednoho večera přišel Emilek domů velice rozrušený a smutně mamince vyprávěl, co se na policejní stanici děje. Už víc tam nemůžu jít, nebudu jim posluhovat. Musíš Emilku, jinak tě můžou zabít, musíš všechno vytrpět, nebo tě můžou poslat na práci jako Vládu a bůh ví, jestli ho ještě uvidíme.

Mne tam už víc neuvidí. Vy nevíte, maminko, co tam dělají s židovskými holkami. Přivedou si tři i čtyři, a já když to vidím, musím zvracet, ať mě raději zabijí. A Emilek už k policajtům opravdu nešel. Ráno si pro něj přišli dva hulváti. Zatlačili Emilka do zadního pokoje a tam do něj začali bušit pěstmi, kopanci. Maminka bušila do dveří a prosila je, aby Emilka přestali bít. Babička plakala pro svého vnuka, který po odchodu policajtů zůstal nehybně ležet na podlaze.

Emilek stonal týden. Ještě se potácel a nechtěl vyjít ani na dvůr. Jeho oči se změnilly a zdálo se, že Emilek zestárl o několik let. Nesmál se jako dřív. Strach zavládl v naší rodině. Byl to snad začátek našeho soužení? Byli jsme tak vyplašení, že jsme přestali k plotu nosit židům to málo jako dřív. I Toník ztichnul, vyhýbal se Emilkovi a přestal nosit opuštěné kočky.

A po několika dnech Emilek utekl. Nevěřili jsme, že opravdu uteče, když vyhrožoval, to musí zaplatit, já jim to oplatím. A policajti dali o sobě vědět, přišli si pro Emilka. Tatínek stačil ještě vyskočit oknem a schovat se do záhonu tabákových keřů.

Za dva dny se Emilek objevil doma. Dívali jsme se na něho v údivu. Maminka se rozplakala a hladila ho po hlavě, ale Emilek jakoby nevnímal maminčino hlazení.

Já jenom na chvilku, dejte mi bochník chleba, dva dny jsem nic nejedl. Už, maminko, uteču na dobro, já jim to musím oplatit, oh jak já to těm policajtům oplatím i za ty židovský holky.

Neposlušné vlasy jako kakada mu trčely nad levým spánkem, připomínající hlavu papouška, rezaté vlasy, oči se zlatými tečkami se přimhouřily do úzkých štěrbin, oloupaný nos se mu nakrčil, ústa se mu roztáhla od ucha k uchu, pihovatá tvář se mu rozesmála bezhlasým smíchem. Zadíval se na Járu a jakoby tušil co by si Jára přál, položil ruku na jeho rameno a tiše pronesl, zatím ne, bylo by to podezřelé, kdybychom odešli oba dva a zmizel tiše, jako přišel. A maminka vyprávěla všem, že Emilek šel do služby k strýci na statek do Volkova. Emilek uháněl na Polesí k sovětským partyzánům.

Za chvilku vychází slunce. Od jeho záře chladná běloba kostela se zbarvuje do fialova, střecha z červeného plechu se zbarvila červenou krví.

Od řeky na stráně vystoupila mlha, kráčí na vrcholky sadů Vysockých a padá do údolí ghetta, zbarvená do růžova. Zpívají ptáci, žáby mlčí. Ze strání se nese štěkání lišek, které se zabydlely do děr, kde se propadla zem do podzemních chodeb z dob Polsko – kozáckých válek. Polští páni už tady nejsou, od devětatřicátého roku, kdy je vyvezli na Sibiř, pokud se jim nepodařilo utéci do Polska. Lišky nikdo neplaší ani nevyhání a ony jako by to věděly, kradly, kde se dalo. Chytaly drůbež, holuby a vrhaly se i na domácí zvířata, ovce i králíky.

Sluníčko vychází. K zahrádkám se trousí hospodyně, křížují se, ať chtějí nebo ne, jejich pohledy zabrousí do ghetta, kde vstříc vycházejícímu slunci z chatrčí krácejí lidé, nejdřív starci, ti co nemohli v noci spát, jejich tváře jsou orámované černým plnovousem, obrácené k východu, pohybují ústy odříkávající modlitby. Houfují se v uličce, mezi nimi uprostřed rabín. Dívají se na oplocení, kde stojí jejich dvě synagogy již vyrabované a zdevastované. Začínají vzývat Hospodina a stará páchnoucí ulice se naráz oživuje chraplavými židovskými hlasy.

K sedmé hodině ghetto připomíná mraveniště. Motají se mezi chatrčemi, unaveni, plní nenasycené touhy vrátit se do města, kde nejsou dráty, kde je svoboda.

Děti se houfují u plotu, dívají se do zahrady Sánděrů, teď naší. Ale my pořád říkáme, že zahrada je Sánděrů. Děti čekají na Toníka, který se plazí mezi tabákem a vzrostlými kukuřičnými klasami. Klasů už tam moc není, ale zrají višně a rybíz. Babička šije plátěné pytlíky a Toník je prostrkává pod drátem dětem, které se vrhají jeden přes druhého, aby ukořistily z toho mála, co Toník mohl přinést.

Pod zkrouceným starým střeškovým stromem se okolo rabína shlukli staří i mladí židé, k ranní modlitbě. Rabín zdvihá ruce, jakoby hrozil nebesům. Nikdo je neslyší, nikdo jim nepomůže, všichni se bojí o svůj osud.

Ghetto stůně. Schopnosti se bránit klesly. Židé rychle upadají do depresí. Vidím ho pořád před sebou. Jsou tam děti, se kterými jsme si hráli na pískovišti, sedávali ve škole v jedné lavici. Některé z nich poznávám na dálku. Židé v našem městečku byli vesměs obchodníci, kšeftovali se vším možným. Byli bohatí, i chudí. Jejich život byl samý pohyb. Teď v ghettu pobíhají sem a tam, jako zvířata v kleci.

Babička stojí u okna a vzpomíná, jaké to bylo před touhle strašnou válkou. Vyjmenovaná komu co šila, u koho kupovala látku Koloušovi na první jeho šaty, v kterých se i oženil, než byl povolán do armády k Sovětům. A maminka si připomněla, jak kupovala košile u Bromfelu na splátky, aby tatínek nevěděl, jak jsou drahé.

Tatínek se zlobí na babičku. Proč to všechno říkáš maminko před dětmi, stačí, že nám to drásá srdce. A kdo by jim to měl říci, synu? Helenka si už sama ve své hlavě umí poskládat, že je to proti Pánu Bohu, co se za těmi dráty děje. A kdo by si to měl pamatovat? My už tady dlouho nebudeme a naše děti, to je paměť národa, aby se už nikdy nic takového neopakovalo. Copak jsi zapomněl, co všechno jsme museli prožít my? Byli jsme boháči, dědek nevěděl co s penězi, ale když za ním přišel žebrák, nepustil ho přes práh. A jak dopadl. Umřel před prahem domu své dcery. Pán Bůh je spravedlivý. Dřív nebo později se každému vrátí zlo, které bylo spácháno na bezbranných lidech.

Večery v ghettu bývají smutné. Všichni za ostnatým drátem truchlí. Leží na nich tisíciletá křivda, zatížená zděděným pocitem štvanců, plní náboženského citění, chvějí se strachem zděděným tisíciletým útlakem. Jsou zklamaní a úplně vyčerpaní. I my jsme unavení a vyčerpaní. I my jsme unavení a bojíme se. Občas se u nás objevují neznámí, aniž by zašli do domu. Kradou se k drátěnému plotu ghetta a pak rychle mizí mezi stromy k sadu Vysockých. Toník vyprávěl, že nosí židům mouku, brambory a odnášejí si na oplátku věci z ghetta.

Pro Krista pána, ten kluk nás přivede do neštěstí. Nic jsi neviděl, domlouvala babička Toníkovi, nesmíš nic nikomu vyprávět.

Ale já jsem to viděl, babičko, smál se Tonda. Já jim taky nosím jídlo, aby neumřely, a vy taky nosíte. Ten kluk nás přivede do neštěstí, přidala se maminka. Pořád jen papouškujete do neštěstí, do neštěstí. Copak už v něm nejsme? Zlobil se tatínek. Kluk dělá jen to, co vidí doma a kolem.

Tatínek se vytratil do své dílny. Určitě si zavdává po kalíšku, durdila se babička. Anna, tedy naše maminka, neříkala nic. V poslední době už vůbec nic neříká. Tatínek, v poslední době, pije se svým kamarádem víc a víc. Fedor se za tmy přikrade zahradami, aby ho maminka neviděla a místo dveřmi, vlezl do dílny oknem ze zahrádky z ulice.

Dům Sánděrů byl rozdělený na dvě poloviny. Z ulice před zahrádkou rostly košaté stromy akátů a svými větvemi zastíňovaly skoro celý dům i se střešnou. Pod okny kvetly noční fialky, které se rozvoněly vždycky až k večeru. A tatínek je měl rád. Možná mu připomínali dobu jeho mládí, kdy měli ještě vlastní dům a spoustu nadějí na šťastný a klidný život. Ale tahle země byla plná bouře a nikomu nedopřála prožít život v klidu a míru. A o tom se tatínek přesvědčoval dávno předtím, než jsme se narodili, my, jeho děti. A snad proto zapíjel svůj nenaplněný sen, o kterém snil ve višňovém sadu při procházkách s Alexandrou. Teď jsem ještě malá pihatá holka a nemám ani tušení, že nějaké sny a

touhy můžou mít i lidé, jako jsme my. Snad jednou pochopíme smutek a trápení našich rodičů. Zatím nám stačí to málo, co nám můžou dát. Nevíme a neznáme, že by to mělo být jinačí a při pohledu na ghetto, máme jedinou touhu, jak se rozdělit se svým krajícem s dětmi za ostnatým drátem.

Po odchodu Emilka, Jára po celodenní práci se ztrácí do zahrady pod višňové stromy. Co tam ten kluk pořád dělá, zlobila se maminka. I jen ho nech Anna, možná, že se s nimi modlí. Má tam kamarády a nese to těžce. Od té doby, co se vrátil z Volkova, s ním není kloudná řeč, jen aby ho tam neviděli policajti, se smutkem šeptala maminka, spíš pro sebe, nežli k babičce.

Od té doby, co se Emilek ztratil, celý dům posmutněl, Chyběl nám všude. A nebýt babičky, nevíme jak, by to u nás vypadalo.

Jára sedí pod stromem višně, přikrytý lopuchovými listy a očima hledá svého kamaráda Berezňaka. Konečně ho zahlédl mezi skupinkou dospělých mužů. Svit měsíce ozářil postavu starého žida Bromfela, který si teď ve svitu zapadajícího slunce omotává modlitební řemínky, klaní se k východu, obrácený k slunci. Těmito černými řemínky připevňují židovští muži na paži a hlavu čtyři odstavce písma svatého, zašití do černých kožených krychliček, jejichž hebrejská písmena září jako zlaté paprsky, které jsou neviditelné a vnikají přímo do srdce a mozku jako elektrické jiskry, jsou rozmarně pohyblivé, jako blechy. Bromfel se modlí a rozhlíží se kolem. Mladí židé pohřbívají otce Berezňaka, který nad hrobem odříkává synovskou modlitbu Kadyš, pro povzbuzení duše otcovy.

Židé nepohřbívají své mrtvé v rakvi, ale rovnou ho položí do země na dno hrobu, jak je v písmu psáno, v prach se obrátíš! Zabalí ho do roucha, na každé oko položí jeden střep. Narodí-li se nebožtíkovi potomek, spadne jeden střep, a pak druhý. Je to v písmu Devět bran.

Než byli lidé zahrnani do ghetta, svého nebožtíka zabalili do roucha a pobíhali s ním po městečku všemi uličkami, sem a tam a zase zpátky, aby tělo netrefilo náhodou domu, kdyby se probudilo, protože mrtvé tělo je podle židovského zákona nečisté, a mohlo by znesvětit své pozůstalé.

Za kostelem už sluníčko zapadá. Chladná bělost jeho zdí zrudověla a postupně se barvy střídají od bledě růžové do liliové. Hlavní vchod do kostela je otevřený dokořán a zeje tmou, modré stíny věží šikmo padají na bránu ghetta.

Slunečnice na naší zahradě obrátily své květenství k západu, odkud šikmé paprsky zapadajícího slunce se ohýbají namáhavě ke ghettu. Vzrostlé keře tabáku kvetou růžově a žlutě, rozrostly se do šířky, je to již propletené houští. Tatínek záměrně v těchto místech neprořezává ani neuštípuje výhonky, které se zaplétají do sebe tak, že by se do tohoto houští mohl schovat nejen člověk, ale celá četa vojáků.

I dnes leží Jára pod višní. Utrhl hrst višní a krade se k plotu. Někdo tam stojí a volá ho jménem. Pomalu se prodírá mezi keři. Tabákové listy se mu lepí na oděv. K večeru hořce voní opojnou vůní, až se od nich točí hlava. Poznává Berezňaka. Připlácne se k plotu a volá ho jménem, kde se tady Berezňaku bereš, myslel jsem, že jsi utekl?

Berezňaku, podhrabej se pod drátem, já tě schovám na půdě. Já nemůžu, kamaráde, táta mi včera umřel, bratr se ztratil a já mám teď na starosti mladší sestru a mámu, copak je můžu opustit? Já jsem se tě přišel zeptat, proč už do ghetta nestřílíte z praku kuličky? Já jsem si je přivlastňoval, byly od tebe, mého přítele, kamaráda.

Jára se zastyděl. Styděl se za sebe, že se může doma najíst a jeho kamarád má hlad a prosí, ne pro sebe, ale pro svou sestřičku. Kamarádi se odplazili každý na svou stranu a zůstal mezi nimi jen ostnatý drát. Každý podvečer. Jára se znovu a znovu plazil k drátu.

Vzpomínky proč jste tak truchlivé

Ted', po mnoha letech, kdy píše tyto řádky a nemohu zapomenout na Járovo oči plné slz, při vzpomínkách na jeho kamaráda Berezňaka. Járovi je už 87 roků, je nemocný, a jeho život se odvíjí pozpátku, jako film ve vzpomínkách. Sedím u jeho nemocničního lůžka, držím ho za ruku, která svírá ze všech jeho sil mou, poslouchám. Jára je o dvanáct roků starší a je mi líto, že jsme si dříve nenašli chvíle ke vzpomínkám na naše dětství, i když nebylo moc veselé a bylo protkáno mnohými starostmi o holé přežití. Je vůbec možné, aby člověk ve svém životě prožil tolik běd a utrpení, viděl tolik bezpráví na svých blízkých, kamarádech, známých i neznámých lidí?

Slibuji Járovi, že budu psát vzpomínky o životě naší rodiny, o přátelích, našich kamarádech z dětství, na všechno, co nás svazovalo a bylo nám blízké. Člověk nikdy nezapomene na místa, kde se narodil. Vzpomíná nejen na hezké okamžiky, které vyprchají, jako pára nad šálkem horké kávy, ale nikdy nezapomene na hoře, které ho životem provázelo. A hoře, které nás provázelo v zemi, kde jsme se narodili, bylo víc než je člověk schopen se nad tím jen tak přenést.....

... slunce mého života se již kloní k západu, bytí upadá k zániku a já pořád vidím a ne zapomenout na Berezňaka, jak tam stojí za ostnatým drátem a drží se ho oběma rukama, tenkými prsty s okousanými nehty, chvění prstů střásá perličky večerní rosy z ostrých hrotů pichlavého drátu a dívá se mi do očí, chlapce, jehož něžný cit a těkavý duch vždy převažoval nad rozumem...

Jára se pohroužil do vzpomínek snů. Tiše jsem vstala a pomalu odcházela z nemocničního pokoje. V duchu jsem mu říkala. Brzy, Járo, přijdu, ještě jsi mi toho moc nedopověděl...

Jára je poslední z mých pěti bratrů. Naše rodina byla početná, ale nikdy jsme se nesešli u jednoho stolu. Byla to doba, která v zemi kde jsme se narodili, nikomu nepřinesla trvalé štěstí, které před námi jako chmýří odkvetlého květu ulétalo do neznáma.

Slíbila jsem Járovi, že brzy přijedu, ale zatím sedím u psacího stroje a vyklepávám jedno slovo za druhým tak, jak Jára vzpomíná na život, který jsme prožívali před mnoha lety a který se přede mnou odvíjí jako dlouhá a nekonečná nit.

Proč se některé okamžiky nedají vymazat z paměti? Kdybych tady alespoň nebyla sama, snadněji bych překonávala lítost, která mne pohlcovala při Járově vyprávění.

Ještě, že tu byl Karel, když jsem se v noci probudila vyděšená ze svých snů, byla jsem šťastná, že se o něj mohu opřít a že jsem doma vedle svého muže a ne tam daleko v čase minulém že nespím pod tabákovým keřem a že jsem doma ve své posteli. Když se nám narodily děti, tak jsem je v noci hledala, zda je mám vedle sebe. Ale síla zakořeněné nejistoty z pocitu a nebezpečí je ve mně pořád.

I teď, pokaždé když jedu za Járou a vlak míjí velichovské a Staňkovické stráně, můj zrak se upře na bílou skálu, která mi připomíná strmé břehy řeky Styr a hoře bezbranných obětí, jejichž krev stéká dolů z útesu do divokých vln. Zadívám se na věž kostela, která svítí do daleka červenou barvou, jako tam daleko u nás, kostel, u jehož zdi umírali vinní i nevinní. A tam, za hradbou staňkovického hřbitova, teď sní svůj věčný sen. Jára na mě čeká a má mi toho tolik co říci...

Čekám na tebe už od rána, Helenko. Jeho útlé ruce svírají mé dlaně a ústa zasypávají polibky, jako by se chtěl nasytit mé přítomnosti.

Škoda, že jsme se nescházeli dříve, mohli jsme napsat hodně knih. Ano, mohli, Járo, a ještě napíšeme. Já už ne, ale ty piš.

Naše odpoledne uběhlo, Jára unaveně zavírá oči, jen mou ruku nechce pustit. Pomalu rozevřu jeho dlaň, vtisknu polibek a odcházím. Uvidíme se ještě?

Začátek konce

Je měsíc červenec, židovský elul. Dny jsou horké a noci dusné. Jenom rána na úsvitu jsou plné rosy a svěžesti. Jak nádherně vstává za řekou sluníčko. Vždy po ránu se tam chumelí pár bílých mráčků s růžovými okraji, aby se za hodinku rozplynuly v záři slunečních paprsků. Ryby sebou házejí na hladině řeky a na jezírkách kvetou bílé a žluté lekníny. V zátiší mezi rákosím si hoví lísky, vážky se páří a žáby nesměle kuňkají. Jitro slibuje opět horký den.

Ghetto zatím stále stůně. Rabíni běhají od domku k domku. Které jsou přečpané k zalknutí. Zastavují se na uzoučkém prostranství, spíše uličce, modlí se k východu, utěšují děti a nemocné, kteří je obklopují a vztahují k nim svoje hubeňoučké ručičky. Hladí rozcuhané hlavy, utírají jim slzy z ušmudlaných tváří a sami někdy pláčou ve stínu chatrčí, aby je nikdo neviděl. Již neumí pomoci ani sami sobě a zvenčí jim už taky nikdo nepomáhá.

Policajti jsou najednou bdělejší, hlídají oplocení. Jen Toník si ničeho nevšimá, plazí se zarostlou zahradou a strká pod drát všechno, co se mu podařilo ukrást na cizích zahradách u domů, kde nejsou hospodáři. Já nekradu, jen si to беру. Hájí se Toník maminciným výčtkám.

Proč jsme tady. Kde je náš domov? Ptaly se děti rabína, který se na chvíli zamyslel a pak začal vyprávět. Před mnoha staletími, v devátý den měsíce, kdy zločinná ruka Titova spálila Jeruzalémský velechrám, od těch dnu nejhlubšího smutku našeho národa, smutku Izraele, od nepamětných dob, kdy Římané, náš pravověrný národ, rozprášili do světa, do vyhnanství. Naše útrapy rostly rok od roku víc, až do dnešních dnů. Tak nám

prorokoval Mojžíš, náš praotec, budiž jeho jméno pochváleno. Všem nastane jednou konec, kdy Hospodin si sedne na svém slavném trůně a bude soudit národy. Jak pravím vám, rozprchli se po světě, ale při všech našich chybách a nectnostech, nám nikdo neupře i když jsme hřešili, že jsme národem vyvoleným. Surových vrahů mezi židy není. Žid vrah je již od tisíciletí vzácným zjevem. Odpor máme vůči opilství a jiných špatných...

Zaburácel do hloučku dětí výstřel z pušky, všichni se rozprchli do všech stran jako vyplašení ptáci. Rabín pár vteřin stojí, potom se rozkašle, zapotácí a padá k zemi. Nikdo nepřichází, aby mu pomohl vstát z prachu. Stejně už nevstane. Je mrtvý.

Tentýž den přijeli, na dvou nákladních autech, policajti z okolních městeček a vesnic a asi dvacet německých vojáků a v osobním autě tři němečtí důstojníci.

Policajti obkroužili Ghetto v rozestupu deseti metrů jeden od druhého. Na naší zahradě jich bylo pět. Tu noc židé bděli, nikdo nepomýšlel na spaní.

Ráno nařídili němečtí důstojníci odevzdat vše ze zlata, stříbra, drahokamy, perly umělé předměty a vše co mělo nějakou cenu, a také peníze. Po té výzvě se židé trousili k bráně a vydávali své bohatství Němcům, aby se vykoupili od záhuby. Ghetto vydávalo vše, nebylo toho hodně, protože naši židé toho v této zemi nikdy moc neměli.

Uštvaní, otupělí strachem, pobíhali v uličkách, odkud už nebylo úniku, žádná naděje. Odevzdat všechno! Je to málo! Řval vysoký elegantní důstojník. Pohupoval se na podpatcích a jeho úzká těkává tvář se nervózně šklebila.

Druhý důstojník ukládal šperky do krabice a pobízel ženy a muže, bitte, bitte! Los, los.

Hladové Ghetto se třásl strachy, co jim přinesou budoucí dny či hodiny. A byl tak krásný den, že ptactvo získalo radost, samou něhou. Odpoledne toho dne, byl den páteční, židovský patig, Němci vybrali mezi židy asi třicet mladších urostlých mužů a hnali je z ghetta branou po silnici k řece na útes, na jehož vrcholku byla planina trávou zarostlá a z ghetta nebyla vidět, zacláněl jí starý sad Vysockých, bývalých polských pánů a židů pochopili, co se bude dít, co se na ně chystá.

Třicet jejich mužů kopali na útesu asi dvacet metrů dlouhý hrob, hluboký čtyři metry a široký na deset metrů. Do večera nestihli práci dokončit a policajti je hnali zpět do ghetta, a ono se rozeštkalo.

Byla to jedna z těch zlověstných válečných nocí, v tmavém nebi ani mráčku, měsíc svítil jako ve dne. Temné mlčící postavy policajtů přešlapují u oplocení, kouří německé cigarety.

Ráno, brzy za úsvitu, zase odvedli třicet židovských mužů na útes kopat hrob. A my jsme pochopili, k svému nevyslovitelnému zděšení, že ta temná zběsilá tlupa Němců a jejich přísluhovačů bude vraždit.

V neděli ráno, židovský sehtog – Láska Abrahámová, začalo vraždění židů, bývalých našich spoluobčanů... Ani my, nespíme. Sedíme u tmavých oken a díváme se do ghetta, které je spoutané strachem. Policajti dupou záhony tabáku. Na dvoře se míhají postavy a my jen tušíme, že jsou to policajti, kteří vyjednávají s uprchlými židy. Na hranici dvorků, mezi naším domem a domem paní Nitkevičové, stojí starý morušový strom a pod stromem, měsícem ozářené židovské ženy v náručí s malými dětmi vyjednávají s policajty. Neslyšíme, jen se domníváme, o co ženy prosí. Uplácejí je vším, co jim ještě zbylo, co neodevzdali u brány Němcům a sotva se zalesknou zlaté šperky a šňůra perel v ruce policajta, obě ženy se kácejí k zemi i s dětmi...

Babička mě bere za ruku a dívá se mi upřeně do očí a já jen slyším její tichá slova, na tohle nesmíš nikdy zapomenout. Milosrdná noc mě zahalila do rubáše spánku. Jen babička a maminka nespí. V očích mají nevyslovenou otázku. Kdy přijdeme na řadu my? Sedí u okna Sánderovic domu, a tiše se modlí. Jejich mozolnaté a upracované ruce leží nehnutě v klíně. Jsou unavené dennodenní prací...

A zahalte tvář bílým šátkem...

Byla neděle, první den židovského týdne Sehtog – Láska Abrahámová.

Tatínek už nebyl doma. Již včera se vytratil, utekl se schovat k řece do rákosí. Babička od úsvitu, jako bludná duše, něco hledala. Maminka bezmyšlenkovitě otvírá a zavírá dveře na verandu. Nemá odvalu vyjít ven. Jen my děti, jako ranní ptáčata, vybíháme na dvůr. Rána na Ukrajině jsou překrásná. A ráno tohoto dne bylo přepadeno ghetto, jako nachystaná past, která neodvrátí poslední kalich hořkosti.

Od silnice do ghetta otvírají policajti vrata, pomalu vjíždějí nákladní auta uličkou po kočících hlavách do údolíčka, kde se shromažďují židé. Za nákladními vozy jdou policajti a němečtí vojáci. Křivolaké uličky najednou pustnou. Dav se rozprchnul. Kam se poděl ten bědující dav lidiček? Rozprchli se a schovali do svých obydlí, do sklepů či na půdu.

Ozbrojení žoldáci se vrhli za nimi, vyhazovali je z oken, z půdy, hnali je ven, bili hlava nehlava. Lidé v ghettu se potácejí pod ranami pařeb. Není kam utéci, kam se schovat. Je konec, křičí ghetto. Němci a policajti ženou utíkající židy na nákladáky. Vytrhávají starým židům dlouhé vousy, ženám vlasy, těsnají je na nákladáky. Policajti jsou hbití, silní jako býci a prchající židy loví jako zvěř. Bijí ubohé bez rozdílu muže, ženy a ti opět a opět utíkají. Plazí se po zemi. Za chvíli je nákladák plný a rozjíždí se do kopce k bráně. Uprostřed cesty stojí slepý učitel hebrejštiny. Natahuje ruce a křičí, přátelé, nenechávejte mne zde samotného, já chci, také chci do Ameriky, zastavte!

Na dalším nákladáku stojí a sedí další židé. Jsou svátečně oblečení. Ženy mají bílé šátky, muži jsou v kloboucích. Všichni i děti. Tak jim poradil jejich rabín. A teď jde k nákladáku starý kmet, plnovous mu hoří. Je to starý Jankl. Když je na dosah ruky k policajtovi, plivá mu do obličeje chuchvalec žlutých slin. Policajtovi se vztekem pokřivil, uhodí ho pažbou karabiny, další rána. Žid padá a jeho tělo víří prach. Další žid křičí. Lidé, není neštěstí co je za námi, ale co nás teprve čeká! A další rána, i on padá do prachu k policistovým nohám. Ghetto se rozkřičelo.

Ježíši Kriste, panenka Marie sedmibolestná, kde jste, proč jim nepomůžete? Lomí babička rukama. Stojí u okna už od božského rána, unavenýma očima vyprovází ubohé a nešťastné naše bývalé sousedy, kteří bez odporu jdou vstříc smrti.

Stranou, v zákoutí ghetta stojí mladší rabín. Mlčí, dívá se do země, jakoby tam něco hledal. Pak zvedne hlavu a začne se modlit, mává, jakoby svému národu žehnal. Modlitba přehází v křik, ghetttem rozprostřel svá křídla pláč. Rabína obklopili staří pěvci žalmu, bradatí, nachýlení stářím, mlčí.

Rabín má na sobě bohoslužební řemínky a šály, ztišil hlas a odřikává modlitby. Deset mužů, vousatí, za zády rabína stojí se zdviženou hlavu jako král David, abrum kovář. Rabín nepřestává chraptivým hlasem s vnitřním žárem mluvit ke svému židovskému národu. Němci se jim smějí, mají zatím plné ruce práce u nákladáku s mladšími židy.

Rabín zvedá ruce k nebesům a štká hebrejsky, splníme příkázání talmudu do písmene. Rozvírající se šosy kaftanu odhalily rabínovi spodní rubáš, podobá se teď velkému černému ptáku, polomrtvému a od útesu, kde jsou již první oběti, nese se sem palba ze samopalů, to umírají ti z prvního nákladáku a rabín nepřestává řečnit, jeho řeč je plná židovských symbolů, mluví o andělu smrti, o zdi nářků v Jeruzalémě, o soudném posledním dnu. Ohryzek mu na šíji poskakuje. Pravověrní, zahalení do modlitebních plášťů, se rytmicky klanějí. Ústa se rabínovi zpěníla, král David, náš praotec, lamentuje hrdelním ochraptělým hlasem, končí svou řeč ledovým hlasem, buďte prokletí, prokletí. Klopí oči, trpící a plný oddanosti jde k nákladáku a za ním věřící, mlčky jdou vstříc svému osudu. Nákladák je za chvíli přeplněný. Každý chce odjet s rabínem. V uličce zůstávají stát ti nejchudší židé, ženy, děti, starci, drobní obchodníci, kteří neuměli nic jiného než sedět ve svých maličkých krámečcích a čekat na zákazníky...

A vrací se další nákladák, střelba neustává, židé umírají. V ghettu Němci vyhánějí poslední židy a kopanci je ženou do nákladáku. Malé děti bez milosrdenství neurvale házejí na korbu nákladáku, až to zaduní. Teď jde babička a vede dvě holčičky. Jsou to dvojčátka. Její vnučky, Golda a Miriamka. Ta první drží v ruce řeh-tačku, co ji zbyla od židovských velikonoc, druhá má obě ručičky zaměstnané. V jedné drží proutěný košíček plný různobarevných hadříků, v druhé ruce nese šedé kotě. Obě holčičky jsou oblečené do bílých šatiček a bílých botiček. Jsou celé bílé a hubeňoučké jako dvě malé ouklejky. Jdou příliš pomalu a tak je Němec popo-hání a policajt pokřikuje. Je podobný pavouku, rozložitý, podsaditý s urputným obličejem zaostalého chlapa, odkopává malého psíčka, který také pláče, chce ke svému pánovi na nákladák.

Hle, několik mužů v čele s rabínem se nevešli na nákladák a důstojně odcházejí k dalšímu nákladáku, který právě vjíždí do uličky. Jsou to chasidé. Jdou, jakoby odnášeli na ramenou těžký náklad. Za nimi jde vnuk ra-bína Lejb, předválečný „Chaluc“ kandidát pro osídlení Palestiny, kam mu v odjezdu zabránila válka. Jde vy-rovnaný, jakoby se smířil se vším, opírá se nohou o kolo nákladáku, vyskočí nahoru a usmívá se. A šofér ná-kladáku se na něj také usmívá, svým širokým úsměvem s ústy plnými zažloutlých zubů. Do údolí vjíždí další prázdný nákladák. Policajti s Němci prohledávají poslední domky. S napřaženými zbraněmi ženou před sebou poslední, kteří se poschovávali ve sklepích a na půdách. Mladý muž se vzpírá, policajt s ním cloumá, bije paž-bou do hlavy a mladý žid padá do prachu k nohám policajta. Na zádech mu svítí našitá velká hvězda Davidova a policajt na ní plivá.

K nákladáku pospíchá dýchavičný kostelník, oblečený v šábesovém plášti, jeho hluboké oči jsou plné smutku. Aksamitová černá čapka je naražená hluboko do týlu, v náručí drží Tojre, hebrejských pět knih Moj-žíšových, napsaných černou tuší na pergamenu z hovězí kůže, mnoho loktů dlouhý pás, jehož dva konce jsou navinuty na dvou dřevěných tyčích. Je to strom života. O svátém Šábesu se z něj předčítalo. Za rok ji židovští muži přečtou a pak začínají znova. Tak se činilo po tisíciletí. Tojra má 600 tisíc písmen a 600 tisíc duší je roz-děleno v lidu Izraelském.

Kostelník jí opatrně podává do nastavených rukou pravověrných žen, oděných ve svátečních oblecích a bílých smutečních šatcích. Němec ženám z rukou tuto svátost rve a odhazuje do prachu a je vzteky bez sebe, se zařatými zuby dupe a štěká jako vzteklý pes. Vůkol se nese nárek. Němec sráží židovským ženám z hlav karabinou paruky a vůz se rozjíždí do kopečka a za chvíli zabočí přes zahrady a pšeničné pole k útesu, kde na něj čekají nenasytní vrahové.

Do ghetta vjíždí poslední prázdný nákladák. Vycházejí mu vstříc poslední židé ze svých skrýší. Policajti vyhazují z vikýře z půdy mladou dívku. Další vyhánějí ze svých skrýší a zákoutí. To jsou ti mladší, z nichž bylo hodně pokrokových ještě před válkou. Tajně, aby je nezahledli pravověrní, jedli vepřové maso, pokukovali po křesťanských dívkách, nedbali starých tradic, oblékali se jako křesťané, nosili košile s tvrdými límečky, zapo-mínali na staré modlitby, někteří je zavrhovali.

Poslední hlouček ženou Němci před sebou s napřaženými zbraněmi. Němci řvou a hulákají, alles, alles, Schweine jude!! Vyjíždí branou poslední nákladák, ostatní židy ženou před sebou na útes. Brána ghetta se zavírá. Jdou kolem kostela, kolem školy ve které čerpali vědomosti. Nesou si v uzlíčcích obuv, jako by je čeka-la ještě dlouhá cesta, kam mají dojít.

První z pochodu smrti přicházejí k plošině na útesu. Musí se svléknout, odhodit svůj oděv i obuv na hro-madu, kde je Němci pěchují do pytlů. Nad širokým hrobem leží na trávniku připravení ke střelbě vojáci v helmách, oči na stopkách. Stranou za hromadou obleků, pytlů, kufrů a uzlíčků stojí dva němečtí důstojníci. Ten mladší v brýlích se usmívá. Pohupuje se na špičkách bot, urostlý a nevšedně hezký a uhlazený, sleduje jdoucí židy. Na prsou má dva železné kříže, které se třpytí v poledním slunci. Puky na kalhotách má ostré jako břitvy vyžehlené dvorním krejčím. Líce má bílé s prostupujícími růžovými skvrnami mládí. Není na něm nic vražedného, zlého, jenom ten úsměv na rtech, studený jako led. Dívá se a dívá na jdoucí. Jejich rodiny se promíchaly, klopí oči a nedívají se na přihlížejícího německého důstojníka, který se zadíval na staříčkého

kmeta, který vede za ruku čtyřletou holčičku. Za staříkem jde jeho snacha. V podpaží nese knihu od Sienkeviče, na jejímž hřbetu svítí velká písmena Ohněm a mečem. Vojáci se dívají na její hezkou tvář a smějí se něčemu, co pronesl jeden z vojáků, ležící na útesu, čekají, až židé sestoupí po schůdcích do hrobu, jež, jejichž muži tak pěkně upravili. A Němci křičí. Los, los, nemohou se dočkat a mladý Němec ukazuje vpřed, tam kde končí pole a útes strmě padá do řeky. Židé se zastavují u hrobu, svlékají do naha a vytřeštěně se dívají do hrobu, kde už leží mrtví, ti co je nákladáky přivezly už ráno.

Druhý důstojník už není tak elegantní jako je jeho kolega. Je už starý, ruce má jako rolník, paže má silné, ruce plné mozolů. Strká do odstávajícího děvčete a řve los, los, komsomol.!

Bitte frajlen, bitte! Samopal se mu houpá v ruce, sám je zpcený, pot se mu válí po cihlové tváři opálené do hněda a ruce se mu klepou, když chytá děvče, když klopýtá a jakoby ji chtěl pomoci, druhou rukou ji drží za rameno a ukazuje cestu k hrobu. Za děvčetem jde její sestra, sedmiletá Sára. Ruce má zaměstnané, drží v nich přitisknuté k hrudi hadrové panenky s porcelánovými hlavičkami, modrýma korálkovými očima, se zlatými vlásky a ústy barvy jahodové. Starý důstojník se na ni vesele směje a sám ji vede k hrobu. Děvče couvá a její sestřička se dívá do hrobu a najednou vypukne v pláč. Panenky přitiskne k prsíčkám, jakoby je chtěl někdo vzít.

Je poledne. Burácejí a zneklidňují vzduch výstřely z kulometu, karabin, pistolí. Vojáci se potí. Slunce nemilosrdně pálí, vše hoří v červencovém úpalu. Vojáci si sundávají helmy, to jsou ti kati u hrobu ležící v trávě. Utírají si tváře a předloktí kapesníky. Je jim horko. Sedají si na okraj hrobu a zdá se, že se nudí. Rukávy mají vyhrnuté, blůzy u krky rozepnuté, prsa vystavená sálajícímu slunci, jsou orosená kapkami potu. A tam dole v hrobě leží v různých polohách mrtvá těla. Leží tak jak je zastihla vražedná kulka, v řadách, jeden vedle druhého s rozhozenými rukama, někteří s dlaněmi na očích, ranění, umírající, mrtví a další živí a nazí se dívají dolů do hrobu. Jsou již skoro mrtví, klepou se strachy, nohy se pod nimi podlamují a holčička stále pláče, nechce se rozloučit s panenkami, co mají ústa jahodová.

Bitte, Bitte, chlácholivými slovy ji shazuje do hrobu a mile se na ní usmívá. Možná tam daleko v Německu má také takovou vnučku, snad...

Chytá za ramena starou nahou babičku a pořád opakuje své Bitte, bitte, muter. A další Němci, ti mladší, cpou do pytlů oděv, obuv a obleky do kufrů. Šacují kapsy, obracejí je na ruby. Chechtají se opilí šnapsem a krví.

Židé nekřičí, neprosí, úžas je pohltit a umlčel, skoro nic nevidí, snad ani neslyší, pokorně sestupují po schůdcích dolů. Někteří skáčou, někteří se obracejí tvářemi k Němcům a dívají se jim do tváří, do očí, nic nechápou, ledový strach jim ucpává ústa a dusí hrdla. Němci se chechtají a chechtají.

Osamoceně a hrdě si to vykračuje po cestičce k plošině krásné židovské děvče kaštanových vlasů a mandlových očí. Je štíhlá a líbezná, jako jitro s malinovými ústy a klasickým římským nosem, přeplněná něhou, pomatená krásná Miriam. Tváře má chorobně bílé, trhá po straně cesty v pšeničném poli vlčí máky, zapichuje si stonky do vlnících se vlasů a zpívá... Ve vlasech květy hoří krvavě rudě a sluníčko rozsvítilo její cudnou krásnou tvář víly. Miriam, och ty krásná nešťastná židovská dívka, přestaň už zpívat, ať umlknou chechtající se hlasy Němců, vrahů!

Miriam si stoupne na plošinu u hrobu a zpívat nepřestává, o lásce, o svém Andrejovi. A Němci se řehtají. A najednou se jí v hlavě rozsvítil rozum, na něco vzpomíná a skočí po švarném německém vojákovi, chytne se oběma rukama jeho hrdla. Oba padají na zem. Miriam se z hrdla řinou chraplavé zvuky divoké lásky k Andrejovi. Ach ty můj nevěrníku, dlouho jsem na tebe čekala, zabiju tě můj milý Andreji, zabiju tě! Ležící Němec se zvedá ze země, bije ji pažbou do hlavy a Miriam padá i vlčí máky zmáčené její krví padají do prachu k nohám rozlíceného Němce. Miriam se pomalu sesunula do hrobu, jediná co nebyla svlečená do naha. Miriam, Miriam, královno krásy, vílo, Izraelská dcero, budiž ti ukrajinská země lehká, jako ptačí pírkó.

K hrobu se blíží manželský pár. Matka nese v náručí své dítě, její muž jí drží za ruku. Zastavují se u hrobů, a když spatří hromady obleků a obuvi, vojáky, jako by byli smluveni, oba se najednou rozeběhnou na dvě strany. Ona tiskne své dítě a prchá přes zahrady, on do pšeničného pole a už padá pod divokými střelami. Ještě se zvedne a křičí, utíkej, utíkej a pak se jedním skokem odrazí od břehu útesu a padá, kutálí se po stěně, do divokých vln řeky Styr a řeka vře a sténá...

Poslední jdou židé, ti bohatší. Svlékají se, oblečení na jednu hromadu a obuv na druhou. Míří k hrobu tiše, bez hlasu, bez nářku. Praskají výstřely. Hrob je už plný. Němci pěchují poslední pytle. Je konec směny. Chybí zatroubení závodní sirény, jako v německé říši. Zaprášení a zpocení vojáci s důstojníky nasedají do vozů a odjíždějí. Kdo ví kam? Asi do dalšího takového ghetta jako je to naše, do ubohého židovského městečka, kde je čeká podobná práce.

Městečko ztichlo. Zvony nevyzvánějí. I ptáci ztichli. Dříve stáli na útesu tři lípy jako symbol a připomínka na boje kozáků a polských pánů. Teď tady zůstal jen hrob, ve kterém spí svůj věčný sen stovky židů z malého městečka Boremel, na kterém vzklíčilo jen býlí a truskavec. Ti co tady zůstali, nikdy nezapomenou.... Útes stojí za stráží, čelem obrácen k polední straně, jako by se díval do truchlivých nostalgických dálek, zahalených namodralým tichem věčného míru. Jakoby napomínal: lidé, přestaňte se nenávidět, přestaňte se zabíjet.

Den začatý tak hrozně je u konce. Pod podemletým břehem šplouchá voda. V hnízdech popískávají hladová mláďata, volají vystrašené rodiče, čekají, kdy že je nakrmí? Vystrkují z hnízd hlavičky, černýma očima sledují své rodiče s bílou hrudí, kteří se vystrašeně rojí ve vzduchu, létají sem a tam, vzletávají do výše a zase jako by se chtěli ponořit do hlubin řeky, padají střemhlavě k hladině. Úzkými letky křidélek nabírají kapičky vody, zamávají jimi, letí zase zpět do výše a voda dole se čeří, jako by po ní někdo házel žabky.

V městečku, opilí německým šnapsem, hulákají policajti, bojovníci za samostatnost Ukrajiny, ať žije führer Adolf Hitler!

Tiše se chystá k spánku večer, východ tmavne a západ ještě hoří. Jára schovaný ve stínu višně, pozoruje opuštěné ghetto. Z polámaných keřů tabáku padá k zemi hořký pyl a listy ještě dýchají, zdvihají se a špičky listů zase ožívají. První kapičky rosy se lepí na ostny drátů z oplocení, po zemi se plouží podvečerní svěžest. Někde daleko se nese zpěv – ukrajinský chór. Unylá píseň se nese až sem a splývá s večerním tichem. Na stránkách poštekávají lišky, za řekou v rákosí volají bukáči a kvákají divoké kachny.

Jára zahlédl, jak se k němu od oplocení krade útlá schoulená postava. Pozoruje ji, a poznává Bereznaka. Sedl si tiše k Járovi, přitiskl se ke kmenu višně, aby ho nikdo nezahlédl. Sklonil hlavu nízko mezi kolena a zadíval se do ghetta, potom ji zvedl a díval se tmavýma očima na zříceninu, stranou na kopečku kde bydlel se svou sestřičkou. Ukázal třesoucím se prstem a zeptal se Járy. Už tam nikdo není? Celý se třásl. Už asi není, odpověděl Jára, a možná, že je, nevím. A jak ty ses schoval? Jak jsi unikl těm vrahům? Járo, já byl schovaný pod rolí zapomenutého drátu, co zbyl po oplocení. Byl zarostlý kopřivami, tak jsem celý poškrábaný a popíchaný. Bereznak si olizoval krvácející rty. Porad' mi, Járo, co mám teď dělat?

Pigmentová tvář se mu zkřivila od zadržovaného pláče, oči mu vlhnu prosebným světlem. Dívá se Járovi do očí ostražitým pohledem, vyzábale se usmívá a šeptá Járovi do ucha. Já vím, ty mi nemůžeš pomoci, musím odsud pryč. Jó, odpověděl Jára, do lesa, za řeku. Možná, že tam potkáš své lidi, co uprchli, a možná, že k partyzánům se dostaneš na Polesí.

Trvalo chvíli než Bereznak odpověděl. Máš pravdu, raději na Polesí. Možná se ti zdám zbědovaný, ale síly ještě trochu mám. Nevyprovodíš mě? Když půjdeme dva, nikdo si nás nevšimne, ale mě samotného, hned chytanou. Když je to tak, nesmíme čekat do večera. Pojdme už teď, ale musíš mít něco k jídlu.

Posbírali na zahradě okurky, rajčata, mrkev a ulámali makovice. Jára utíkal ještě pro kus chleba, pak vyrazili křovím, přes zahrady vysockých, k řece. I rozplakal se Járův kamarád. Kdybys věděl, jak se bojím, drmolil mezi slzami. I jen se neboj, zůstanu tady sedět, dokud se nepřebrodíš přes řeku. Občas zapískám, abys věděl,

že tady pořád sedím, a vyhni se vesnicím, vezmi si mou košili. Jára sundal svou košili a podal ji kamarádovi. Buď zdrav kamaráde. Bereznak podal Járovi ruku a tiše se plížil k řece. Bylo to těžké loučení.

Jára si lehl do trávy, opřel se lokty o pařez lípy, jako o desku stolu, s tváří obrácenou za řeku dalek, odkud se tichými krůčky plížila mlha, dálky dýchaly klidem a mírem, jakoby se celý svět dusil pocitem hořkosti. Západ dohořel. Šero čím dál tím víc houstlo. Jára se snažil zrakem přehlédnout rozprostírající se dálavy za lesem, tam někde daleko a přál svému kamarádovi, aby šťastně došel na Polesí...

Jára dovyprávěl. Zadíval se do mých očí a tichým hlasem se mě zeptal. Budeš si všechno pamatovat, Helenko? Budu Jarouši, na to se nedá zapomenout. A na co teď myslíš ty?

Já, Helenko, vzpomínám na Volkov. Rád jsem chodíval za babičkou. Tady jsem se narodil. Je to má rodná obec, nádherná svou ji láskyplnou něhou sadů, luk a jezírek, údolíček a pahorků, kde šumí sosny s bronzově zlatými kmeny. Usínají lesy, šeptá rybník, a tam, za obcí na kopečku, odpočívá, za bílou zdí kostela, hřbitov, kde spějí, po vykonané práci ti, co se sem přistehovali z Čech, ze staré vlasti, žatečtí, lounští, litoměřičtí rodáci, volyňáci... A nad tím vším neslyšně proudí čistý, lahodný a svěží, voňavý vzduch, jaký na světě nikde není. Vše to, o čem se mi teď tak často zdává a s čím se vždy loučím naposled.

A když jsem se tenkrát loučil s Berezňakem, dřímá jsem s hlavou položenou na pařezu, vzpomínal jsem na babičku Albínu, na její modlitby, které nás učila po večerech před spánkem. A když si na žádné nevzpomněla, říkala nám básně, které se podobaly modlitbám, a které někdy četla ve starých knihách. A kdo byl jejich tvůrce, nevěděla. Jedna z nich, do mé duše promlouvala.

V tobě má původ svůj vše lidské dění,
Rozmach říší, jenž se v zánik králů mění.
Hle, čas tu spřádá věčnou tragédii.
Zatím, co reků krok na scéně mívá, tu
Pompésní se postav řady ztrácí, co vykrvácí.
Tvou vůli určené jim role hrají a pýcha s vášní
V tobě cíl svůj mají.
Co přízrak, jen se kmitnou v záři denní,
Na tvůj pokyn mizí v zapomnění.
Ani stopy nezbude po rušném dění, leč
Vzpomínka, co bylo, už není...

Poslední slova Jára tiše dovyprávěl, a já zavírám notes a chystám se domů. Slyším jeho tichý dech. Přijdu brzy. Moje slova na rozloučenou zapadají do ticha nemocničního pokoje. Cestou na nádraží si opakuji verše babičky Albíny a neznámého básníka. Kdo to asi byl? Co na tom záleží...

Proč srdce pláče při vzpomínkách

Těžko se skládají účty paměti a duše. A čím jsou vzpomínky vzdálenější a člověk starší, je těžší a těžší dát do souvislosti události tak, jak se staly.

Bylo ráno druhého dne po exekuci nad židy, druhý den židovského týdne – muntik (síla tzákova), měsíc elul, rok od stvoření světa 5703... nedočkali se Roh-ha-sána. Nového roku, na konci kterého nastává svátek radosti ze zákona a Jóm kippúr – den smíření. A tyto svátky byly tak očekávané...

Spí již skoro všichni. Děti, ženy, mladí i staří moudří mužové odešli do minulosti, odpočívají na plošině útesu nad řekou v hlubokém hrobě, ne všichni obrácení tvářemi k východu, jak se patří též pravověrným židům.

Jedni se vzdávali života odevzdaně, druzí umírali v nevyslovitelné hrůze, další umírali jako štvaná zvěř. A co je Jobovo utrpení, proti utrpení jejich? Celé židovské dějiny jsou řeky slzí a krve. Slovo žid, je symbolem bolesti a život jejich zůstane ještě dlouho bolestnou skutečností, ne jen ve Volyni, v bývalém Polsku a dnes na slavné Ukrajině, ale i v dalších oblastech Evropy, té křesťanské, ale i na celém světě, skutečností mučedníků, kteří nevěděli, čím se provinili, proč a za co je potkal tak krutý osud. A budou si o tom vyprávět budoucí ge-

nerace, o čem jsme my, zatím nechtěli, nebo se báli vzpomínek, které jsou stále živé v našich pamětech, a my se jen bojíme...

Staří a moudří židé umírali se jmény svých předků a svého Starého Boha na ústech, smíření se vším a za živa mrtví. Kde jsou ti proroci, kde sídlí ten starý Bůh, který řekl, že smrti se má blahořečit a život je nicota? My víme, že život se neváží ani vahou, ani délkou, nýbrž všemohoucím osudem, i když... Bůh ví...

Obloha v to červencové ráno byla nesnesitelně tichá. Prázdnota přikrývala vylidněné městečko. První sluneční paprsky se lámaly o rudou střechu katolického kostela a pozinkované střechy těch lepších domů ghetta, vytvářely z duhových barev pohádkově smutnou scénérii, jakoby celý kraj byl přikryt průsvitným safírovým a opálovým závojem.

Stáli jsme na schůdkách verandy a dívali se na prázdné ghetto. Nikdo z nás nemluvil. Toužili jsme si natrvalo vštípit do své duše a paměti city a barvy toho rána, průzračnou přikrývku smutku, krásu líbezných barev a přáli jsme si, aby tento smutek, toto utrpení se již nikdy neopakovalo. Babička mne pohladila po vlasech, jakoby chtěla říci, nezapomeň. A já, do dnešních dnů, kdy jsou již mé vlasy bílé, jako tenkrát babiččiny, nemůžu zapomenout.

V poledne se přihnaly ze severu boudy černých mraků, kutáleli se k jihu po obloze, sluníčko se chvilkami vynořovalo a zase schovávalo za jejich modročernou šedí, snad se rozprší. Navečer ještě na chvilku vzplál západ, sluneční paprsky po stěně žlutého útesu, na řece stříbřily vlnky, prosakovaly svým ohněm křoviny, prosvěcovaly nízkou mléčnou mlhu ploužící se kradmo s rákosím po zemi mezi kmeny stromové sadů vysokých. Koruny stromů byly plné kouzla různorodého zlata podvečerní sluneční záplavy, jejichž větve houपालy motýly. Bylo to tiché bezezvučné rekviem po zesnulých.

Němci byli ti tam, po silnici se courali ospalí policajti s opuchlými tvářemi, po vypitém šnapsu, ke strážnici. Okna opuštěných domů a chatrčí ghetta se pomalu plnily šedou tmou večera. Slabý větřík skřípal firemními štíty nade dveřmi opuštěných krámků. Někde skuhral sýček, mňoukaly opuštěné kočky a poštekávali psi. Vzduch byl prosycen těžkou vůní spadlých akátových květů a nočních fial.

Po celý boží den nikdo nevycházel ven. Mluvte potichu, nabádala nás děti naše babička Marie. Tatínek seděl u stolu pod oknem na lavici, lokty na desce stolu, hlavu v dlaních, díval se oknem do zahrady. Světlo, v ten těžký den, babička rozsvěcovala, až když se úplně setmělo. Tatínek tiše odcházel pryč z domova. V poslední době pod střechou domu již nespával. A maminka, se neptala. Jen babička Marie věděla, že náš táta noc, co noc, střeží dům, ve kterém tiše oddychují jeho děti a netuší, jaké jim hrozí nebezpečí. A společnost mu dělá jeho věrný kamarád Fedor a stará Sojka, která ve skryši své chatrče skrývala Natana, malého chlapce, který přežil, když skupinu chlapců napadli u Rohozna.

Nikdo nevěděl, odkud Sojka přišla a jak se doopravdy jmenuje. A naše rodina přijala Sojku hned první den, když se u nás objevila. Pomáhala babičce s prádlem, uměla dobře vařit a babička o ní říkala, že to není obyčejná ženská, že musela ve svém životě, zažít lepší časy. A Sojka jen mávla rukou. Co bylo, bylo. Teď jsem s vámi a ráda. A ta naše Sojka u nás byla jako člen rodiny. Přicházela k nám brzy po ránu, připili si s tatínkem po kalíšku a hned uháněla do městečka, nebo někam do vsi, a my jsme pak věděli co se kde děje. Tatínek říkal, že Sojka je lepší než rádio nebo noviny. Sojka nám pomáhala přežít ty hrozné okamžiky našeho bytí v této zemi, která nepřinášela klid. A i dnes v pozdním podvečeru, se Sojka, po vypitém kalíšku, rozplakala.

Milostpane, kdyby se mi něco přihodilo, mám na peci toho malého židáčka, je jako můj syn, protože pán Bůh mi odepřel mít vlastní. A tak vás zapřísahám, zachraňte mého Natána. Ach, Ukrajino, Ukrajino, v tvé zemi žijí Jidáši, převzali jste práci katů! Kde jste žalobci, kde jste soudci! Bože na nebesích, modlím se k tobě, vyslyš mě, chci, aby můj hlas vzlétl k tobě, abys slyšel můj nářek a prokletí!... Ještě dlouho, vyzývala Sojka Boha, aby zachránil Natána.

Už dost, Sojko! Pomsta patří pánu Bohu. Chlácholila naše babička Sojku. A teď, Sojko, jděte s pánem bohem domů a už nic nepijte. A to bylo naposledy, kdy jsme Sojku viděli. Tatínek vyprovodil Sojku, ještě potkal

Fedora a pomalým krokem, se oba přátelé, ubírali tichým večerem do svých úkrytů, aby hlídali náš dům a spánek malých dětí.

Hvězdná a teplá noc byla pryč, nebe zbledlo, cesty a cestičky byly liduprázdné a ghetto tiché, jako starý hřbitov.

S východem slunce se obloha zatáhla, spustil se prudký liják. Pršelo až do dopoledne a večer byl zase tak vlahý a tichý, jako předešlý. Skoro celou noc bylo slyšet cvrkot cvrčků, skrytých ve škvírách chalup vylidněného ghetta. Uličky a chalupy se zdály v průzračném světle měsíce, tisíckrát opuštěnější a strašnější. Z nebe spadly dvě hvězdy vlasatice, a nízko nad lesem, za řekou zhasly. Ve stínu tyčkových plotů, svítily svatojánské mušky, nízko mezi stromovím, poletovali noční ptáci s přízračnými pocuchanými křídly, a do těch všech zvuků, jako když hrom z jasného nebe, začali vyřvávat své písně kohouti.

V městečku nastal jakž takž klid. Nikdo nikoho nezabíjel, i policajti zatím žádnou práci neměli. Ghetto se rabovalo ve dne v noci i veřejně. Kdo co chtěl, si odnesl domů, někdo potřeboval dveře, druhý boural pece, odnášelo se dříví na otop, trhaly se prkna z podlah, z malých krámků odnášeli váhy a decimálky, nábytek, sklo z oken a nakonec i cihly ze zdí, krovy a krytinu ze střech. Každý něco potřeboval a nikdo si ani nevzpomněl, že tady žili jejich sousedé...

Stopy kol, od nákladních aut, odvážející židy z ghetta, na útes, už se zacelily po včerejším dešti. V uličkách se válely staré hebrejské knihy v kožených vazbách, některé rozevřené, potišťené stránky velkými hnědými hebrejskými písmeny, roztrhané a znehodnocené modlitební pláště a pohřební rubáše.

Z rozervaných knih vítr odnášel listy k řece, letěli vzduchem, podobající se velkým šedým mŕmám, padaly na vodu a vlny je po proudu odnášely někam dál do světa. Nikdo židovské knihy nechtěl. Stránky listů byly otřepané, páchnoucími staletími. Možná, že si je přistěhovalci přinesli s sebou, ještě ve středověku z hispánského pekla a uchovávali v nové vlasti z pokolení do pokolení, snad...

Za několik dnů se i ghetto začalo ztrácet. Po večerech, známí i neznámí si domů odnášeli opuštěné židovské majetky. A za chvíli, stály místo domů holé zdi bez střechy. I ostatný drát zmizel a ghetto, zarůstal divoký plevel.

Červencové dny pomalu uplynuly do minulostí. Měsíc srpen značně pokročil, hezké počasí žním přálo. Již od časného rána z luk a polí voňavý vánek k nám přinášel zvuky klepání kos, zvon brousky o srpy a kosu a tiché večery nesly echo zádumčivých ukrajinských písní, zděděných pokoleními po slavných prapředcích zamřených šerem dávných časů...

...oj na hoře tam ženci žnou, a pod tou horou,
dolinou, kozáci jdou, hej dolinou, hej širokou,
kozáci jdou...

Sklidili jsme tabák a na zahradě, mimo kukuřice, dozrávaly fazole a na keřích se červenala rajčata, která jsme nesbírali. Noci, které byly chladnější, nás nutily, abychom se tepleji oblékali, když jsme po setmění odcházeli spát do brambořiště. Doma zůstávala jen maminka s babičkou, malou Valentýnkou a Jiřinkou. Už s námi nebyl ani Emilek ani Jára. Lída byla u babičky a o Emilovi jsme nevěděli nic. I Josefka odjela od babičky z Volkova do Dubna, odkud Němci odváželi Poláky do Polska. Babička nám to přišla říci, že i ve Volkově ji už nemohla schovávat. Ani tato zpráva nebyla poslední, která námi zatřásla. Od nejstaršího babiččina bratra Karla, jeho vnuk i s rodinou zahynuli v Českém Malíně.

S drátěnými brýlemi, nízko na nose, s nůši na zádech, přišla k nám babička Albína z Volkova. Celá zaprášená a unavená. Zdála se nám ještě menší, drobnější a smutnější. Babičce už bylo sedmdesát osm roků.

Pomohli jsme jí sundat z ramen nůši a byla nám jí moc líto. Babička pomalým krokem vstoupila na schůdky verandy a zarmouceným pohledem se mlčky zadívala do opuštěných, býlím zarostlých uliček bývalého ghetta. Tak smutnou babičku jsme ještě neviděli. Babička vešla beze slova do kuchyně a těžce usedla na židli u

stolu, mlčky vyndávala z nůše časopisy, které si Češi z Volkova objednávali ještě před válkou. Volkov, vesměs česká vesnice byla známá svým češtvím a bohatým kulturním bohatstvím. A babička Albína nám přinášela české časopisy, abychom nezapomínali na českou řeč a poznávali dějiny české země, odkud pocházela naše babička. Byla to pro nás země zaslíbená, země krásných pohádek a písní.

Babička se nám zdála tak smutná, že jsme se báli zeptat co je u nich nového. Až na večer při olejovém kahánku nám babička začala vyprávět.

Přináším vám Jobovu zvěst. Nového u nás je až moc, víc než člověk dokáže unést. Němci přepadli Český Malín, upálili za živa a povraždili tam snad všechen lid i s dětmi. Češi, Poláci i Ukrajinci zahynuli v kostele, kam je Němci zahnali a zapálili.

A co je s Pepou Veselým? Vykřikla naše maminka. Pepa Veselý zahynul s celou svou rodinou. Jen jeho tchýně se zachránila. Chudinka se z toho pomátla. Hrobové ticho zavládlo v naší malé kuchyni. Nikdo se už víc babičky neptal. Bylo to pro nás zlé znamení, že se k nám blíží další neštěstí. Po chvíli babička pokračovala.

Josefku jsem snad zachránila... snad... Zatím banderovcům unikla. Ale na to přišel ke mně Emilek. Utíkal na Polesí k partyzánům a zastavil se u mne. Ještě byl samá modřina po tom bití od policajtů. Také jsem zašla k synovi na Balárku. Josef by si Emilka vzal rád k sobě, ale pořád ještě schovává tu židovskou ženu s holčičkou, jistě má taky strach a tak jsem Emilka vyprovodila na Polesí. Moc se o něj bojím, protože i tam to mají těžké. Vypráví se, že lid v těch bažinatých lesích je napůl zdivočelý. I Němci a policajti se bojí do těch bažin vstoupit, tak nevím, jak tam Emilek přežije.

Maminka se na tatínka obrátila očima, ale nic babičce neřekli, že Emilek se už byl doma ukázat i s několika chlapci z Polesí. Snad mu Bůh dá štěstí a přežije.

Po chvíli babička nám babička vyprávěla, že ve Volkově už nejsou žádní Poláci, všechny je banderovci pozabíjeli a pak přijeli Němci, a než dojeli do vesnice, srazili se v černém lese s partyzány. Hodně jich padlo, ale ještě víc Němců. Pohřbili je na Podvysoké. Na každý hrob postavili kříž a můj syn Jaroslav musel udělat plechové cedulky s jejich jmény. Tuze jsem se divila, že na těch tabulkách byla i dvě česká jména, Svoboda a Doležal. Litovala jsem Jaroslava. Dříve zlatil oltáře a pokrýval kostelní báně a teď drátuje a dělá Němcům cedulky... Život na venkově se vrátil o staletí zpátky, lid už příbytky Páně nepotřebuje.

Ještě dlouho do noci babička vyprávěla, co se ve Volkově všechno přihodilo.

Druhý den odpoledne, babička odcházela z našeho domu. Nevím kolik bolesti člověk unese. A naše babička Albína ve svém životě moc štěstí neměla a ztráta jejich blízkých, ji zasáhla přímo do srdce. Vidím ji jako dneska. Její maličká postava mi připomínala zraněné zvířátko, které hledá ruku a pohlázení a nenachází je. Pomalým krokem odcházela z našeho domu a nebyl nikdo, kdo by ji vyprovodil. Jen babička Marie ji obejmula se slovy, potěš vás pán Bůh. Snad to byl nejlepší způsob, jak podpořit babičku v její bolesti. Po pár krocích se babička otočila a zadívala ještě chvíli a náš dům, jako by se s námi loučila naposledy.

S babičkou Albínou jsme se setkali až v roce 1947 v Čechách. Splnil se její sen. Vrátit se do země, kde se narodila.

Z města odjela vojenská posádka. Už jsme nemuseli každý den chodit k lékárně na prostranství, kde stála nejdříve socha Stalina a pak Hitlera, poslušně opakovat německá slovíčka. Velitel posádky byl učitel a snažil se učit i děti, budoucí otrocky, hovořit německou řečí, jakoby doufal. Nám, kteří jsme se kamarádili s židovskými dětmi, to nepřišlo těžké, učit se této řeči. Za nejlepší vyjmenování dnů v týdnu a měsíců v roce, jsme dostávali sladké ovocné bonbony. A kdo neuměl, dostal přes záda rákoskou.

Ještě jsme se nevzpamatovali ze zpráv od babičky Albíny, a už jsme museli zažít další neštěstí, které potkalo naše malé městečko. Pořád tady žilo ještě pár polských rodin, kteří doufali, že banderovská nenávist se jich nedotkne. Všichni pro každého něco dobrého udělali. Rodina Sienkevičů po desetiletí vychovávala mládež z pokolení na pokolení, učili je číst a psát. Učitelská rodina, kdo by jim ublížil, mysleli si. Starý, jednooký hodi-

nář, neznal nic jiného, než spravovat staré hodiny, krejčí, který pro každého něco ušil, nebo advokát Pilsudský... Všichni doufali, že bude vše v pořádku.

Byl pátek. V poslední době mě maminka posílala na noc k tetě Novotných. Říkávala, kdyby něco, alespoň někdo z nás přežije. Dnes jsem od maminky nechtěla odejít. Na našem dvoře bylo tak krásně. Sedávali jsme na schůdcích, počítali hvězdičky, které se pomalu rozsvěcovaly. Měsíc se vyhoupl na oblohu a svým světlem zaléval dvůr i okolí.

Dívali jsme se do údolí na Šlégrův dům. K Šlégrům chodíval náš Jarda. Starší hoši se už oženili, jeden si vzal Polku Vandu, druhý Ukrajinku Hanku. Každý hovořil svou řečí a nikomu nevadil, že rodiče mluví česky a jejich potomci každý po svém, až do páteční noci.

Stíny, které se v měsíční noci začaly pohybovat, a vzápětí divoká střelba, nás přesvědčily, že zlověstné ticho přineslo zlo, kterého jsme se tak báli. Jsou okamžiky, kdy člověk nemá sílu překonávat strach. Seděli jsme na schůdcích a čekali, kdy i nás přijdou zabít.

Plameny rozzářily oblohu a Šlégrův dům byl v plamenech. Náš Jarka je u Šlégrů, maminka nestačila dopsat větu, když jsme uviděli, jak se plazí v keřích tabáku. V tu noc, zemřeli skoro všichni Poláci, kteří věřili, že přežijí, kde roky žili a nikomu neublížili. Šlégrův Jan se zachránil se svou Vandou i s dětmi...

V sobotu, za časného rána, k nám přiběhl tatínkův kamarád Štopka se zprávou, že Poláci v noci pobili, a sotva to dořekl, uslyšeli jsme hřmot burácejících motorů.

S rachotem, jeden za druhým, silnicí, od kostela do městečka, se řítily veliké černé motorky s přívěsnými lodičkami, na nichž byly namontované kulometry. Němci. Přijížděla k nám německá trestní výprava z Mlynova. Zastavili se na náměstíčku, seskakovali z motorek a rozběhli se do uliček. Němečtí vojáci v šedozeleň uniformách se samopaly v ruce, byli připraveni ke střelbě.

A banderovští vrazi se stačili ještě za ranní tmy z městečka vytrazit a vyplašení domácí lidé se ze strachu poschovávali. Kdo měl štěstí, uprchl za řeku, do lesa nebo polí. Tatínek a Štopka utíkali na stráž do křoví, a Němci pobíhali v uličkách mezi domky a jak někoho zahlédli, stříleli bez vyzvání. Umírali nevinní a vrazi stačili utéct. Umírali naši sousedé. Možná se někdo zeptá proč? Byla válka, nenávist a zloba. Kdo z nich byl větší vrah, Němec nebo banderovec? Těžko říci. Ale zabíjet se nemá.

Po exekuci na nevinných lidech Němci nasedli na motorky, motory se rozeřvaly, a vítězná trestná výprava byla u konce. Němci se u nás už neukázali. Až v roce 1944, když utíkali. Ale smutek nad mrtvými, trápí pozůstalé dodnes. Truchlivé dopolední ticho zalehlo městečko jako černá můra. Z modrého nebe, veliké slunce se lhostejně dívalo na dvůr Chomických, kde matka oplakávala svoje dva syny. Ticho se nemilosrdně na tomto malém dvorečku rozhostí, a každému kdo půjde kolem, se žalem sevře srdce.

Ptáte se, proč na to vzpomínám, není lépe zapomenout? Nemohu. Nemohu zapomenout, zůstal tam kousek mého života z dětství a budu si na městečko plné bídy a utrpení pamatovat do posledních dnů. Nezapomeňte ani vy.

Někde jsem četla, že všechno co se na světě stalo, se zapsalo vyprávěním. Já toho moc neumím, ale budu pokračovat. Snad to někdo přečte a dopíše, jak to opravdu bylo.

Jednoho dne, v pravé poledne, když jsme se chystali ke skromnému obědu, přiběhla babička s voláním, rychle utíkejte, už jedou...

Nečekali jsme na další vysvětlování a utíkali jsme do zahrady a rozprchly jsme se jako hejno vyplašených ptáků. Jen babička Marie neutíkala. Věděla, že její bolavé nohy, by ji daleko neunesly. Schoulila se do kouta tmavé komory a čekala na svůj osud, odevzdávajíc duši Pánu Bohu.

Zatím co my jsme byli schovaní, ve vedlejší domě našich sousedek bylo boží dopuštění. V městečku a jeho okolí řádila černá sotňa. Kde se objevili, zůstali jen mrtví. A teď byli u nás.

Rachotící a vířící kotouče prachu, zastavily povoz tažený koňmi, před domem našich sousedek. Rychlostí blesku seskákali banderovci z vozů do domu dvou osamělých polských žen, které nikomu neublížovaly.

S nadávkami a kopanci vyhnali ubohé ženy do dvora a ranami z pušek je zabili a hned se vrhli i do našeho domu. Nadávky a dupání, babičku ještě víc přimáčklo do kouta a babička čekala, že jsou to její poslední okamžiky. Nebyly. A černá sotňa, jak rychle přijela, tak i odjela.

Dlouho nám trvalo, než jsme se odvážili vylézt ze svých úkrytů. Jak je to možné, ptali jsme se sami sebe. Válka je už daleko za námi a my se musíme pořád bát? Vedle nás za bílého dne zemřely poslední dvě ženy polské národnosti, ženy, se kterými nás pojilo sousedské přátelství, kterým jsme pomáhali přežívat. Dělit se s nimi o poslední krajíc chleba. Naše malá Valentýnka už nemá kamarádky, ke kterým každý den chodívala a poslouchala jejich vyprávění.

Přehoupnu se na chvíli o mnoho let dopředu, do doby, kdy už jsme dávno opustili tohle malé městečko, a kdy jsme, o mnoho let, straší. A jak už to tak bývá, neštěstí nechodí po horách, ale po lidech, naše sestřička Valentýnka onemocněla a jednou při návštěvě v nemocnici, už jsem brala za kliku u dveří, Valentýnka mě zavolala zpět a zeptala se. Nevíš náhodou, Helenko, jak se jmenovaly naše tety? Které? Ptám se. No ty co mi zpívaly tuhle písničku... letěly husičky z vysoké gurečky... dál už to neumím. Často se mi o nich teď zdává.

Nezbylo mi nic jiného. Začala jsem Valentýně vyprávět příběh dvou polských žen, které, v jejím útlém věku, byly její kamarádky. Když jsem skončila svoje vyprávění, zadívala se do mých očí a tiše pronesla. „Proto se mi o nich tak často zdává.“ Z jejích velikých očí skanuly dvě velké slzy a já jsem pochopila, na co moje sestřička myslí. Valentýnka, za půl roku, odešla za svými kamarádkami z dětství. A já, teď jim věnuji tichou vzpomínku. Na malou českou holčičku a dvě staré polské ženy, které jim zpívaly, letěly husičky...

Jistě se ptáte, kdo byly a jak se jmenovaly obě staré paní? Kdo přesně byly nevím, vím jen, že paní Nitkevičová byla nemocí upoutaná na vozíku. Povídalo se, že paní Figurkovská se mohla zachránit, a odejít se svými dcerami do Polska, ale nechtěla opustit svoji bývalou chlebodárnici. Vděčnost jest někdy obdivuhodná, ale člověk se s ní málo setkává, jako v případě těchto dvou žen...

Bouřlivý podzim...

První polovina září nám přinášela, den co den, stále ještě sluneční dny, ale jasné hvězdné noci nepřinášely klid. Báli jsme se každého zašramocení.

Babí léto, jako závoj nevěsty, oblékalo větve stromů a keřů, vzduchem poletovala hejna vlaštovek, houfovala se a chystala k odletu za moře. Vysoko v oblacích klouzali jestřábi a sokoli a po nocích houkali sýčci. Pověřiví předpovídali, že houkání sýčků je předzvěst neštěstí. Všichni jsme se báli, aby sýček nezahoukal v naší blízkosti.

I v našem domě zavládlo něco, čeho jsme se báli, něčeho co odchází s létem. Byla to předzvěst loučení? Do nenávratna od nás odcházely jednotvárné zářijové dny, jeden jako druhý, ještě plné slunce, ticha a babího léta. Řeka plula líně do dále, mlha na stráních se nerozpouštěla dřív, než před devátou hodinou a potom slunce otvíralo náruč jasu a tepla. Větve stromů se den co den oblékaly do nových barev.

A v ulicích městečka se ze dne na den procházeli nám neznámí mladí chlapci. Jejich oblečení připomínalo snad světovou armádní výstroj. Vedle německé uniformy zářily hvězdy na sovětské uniformě vedle polské a české. Kdo je nosil, před těmito hochy? Ptal se tatínek.

Ve dne se za městečkem rozléhaly ukrajinské písně, které byly součástí výcviku zbylé mládeže a v noci se ozývala střelba. Německá posádka byla ve vzdáleném městě Mlynov, která nechala naše městečko na pospas řádění, pro nás neznámých band, které rozhodovaly o životě a smrti zbylých polských rodin, jejichž statky byly rozesety po celém kraji. Večer co večer jsme slyšeli křik, pláč malých dětí a jejich domy viděli v plamelech. Po paměti, tatínek a babička určovali, která rodina a statek už není. Bylo nám všem úzko a ztraceli jsme

naději. Hordy banderovců zabíjeli bez milosti. A Polákům, kterým se podařilo, za pomoci německých transportů, odjet do Polska a přežít. Jako naši Josefce.

Ve městě už nebyli žádní Poláci. Jen pár českých rodin. Každý večer, než se setmí, sedáváme na schůdkách verandy, než se rozejdeme do svých úkrytů. Včerejší události nás srážejí až na dno duše, která je pořád bolavější a bolavější.

Hvězdy na nebi velké a třpytivé, měsíc je už nad útesem, prohlíží se ve vodách řeky jako v zrcadle. Sem a tam vidíme na stráni tmavé stíny. Kdo to je? Jdou se schovat jako my? Nebo je to někdo jiný?

Dnes, po mnoha letech se ptám. Proč? Co přimělo ukrajinský národ zabíjet nevinné spoluobčany? Odpoví nám historie? Je to již historie, legenda o válce, o prolité krvi nevinných lidí. Nebo to bylo naplňování a uskutečňování veršů velkého ukrajinského básníka Tarase Ševčenko, který ve svém nesmrtelném díle, snil o svobodné zemi? I když jsem byla malá holka, milovala jsem verše, ale teď jsem začala chápat, že to co se děje je nespravedlivé. Jeho verše: „ Pochovajte taj vstavajte, kajdany porvíte i vražoju zloju krovju, volju okropíte“.

Těžko je soudit lid okradený o svobodu, když už dávno všechno odnesly vody bystrých řek.

A my, tady uprostřed nekonečné bídy a bolesti, jsme již velice unavení. Sklízíme poslední uvadající keře tabáku. Pokud tady byli Němci, odevzdávali jsme je Němcům, zbytek si odváželi starostovo hoši pro armádu ÚPA. Babička připomíná mamince, ještě jsi Anna neupletla věnce s cibulí, ani česnek do svazečků... A proč babičko, copak to budeme jíst my? Nebo naše děti? Copak nevidíte co se tady děje? Hořce se rozplakala naše maminka. V takových chvílích tatínek bezmocně odcházal do své dílny, aby neviděl trápení, které na nás stále více a více doléhalo.

Minulo pár dnů klidu. Další den se skláněl k večeru, na silnici před naším domem se něco dělo. Netrvalo to ani hodinu a za kostelem se strhla bitva. Partyzáni narazili na banderovské uskupení a byli pobiti. Vesnička Vyčerky lehla popelem. Byla to bitva, která rozdělila banderovskou sotňu na dva tábory. Velitel Tokar Bosota nechtěl další boj a doplatil na to svým životem. Zabili ho vlastní soukmenovci.

Byl to začátek dalšího boje? Partyzáni, kteří padli, bojovali proti stejnému nepříteli z Německa. Přišli k nám z východu, byli to také Ukrajinci. A jejich krajané, mluvící stejnou řečí, jim šli v ústrety se zbraní v ruce.

Smrt bolševikům, sláva Ukrajině, sláva za pravoslavnou Ukrajinu! Řval a křičel zfanatizovaný dav. A když bylo po všem, dav ztichnul. Tokar Bosota příliš brzy pochopil, že boj banderovců je prohraný, ale nepochopili to ti, kterým velel.

Bylo po boji. Dozněly poslední výkřiky, sláva! A tam nad řekou, kde se probouzel den, růžový pruh záře se mísil z plameny dohasínajícího požáru a ještě dlouho přetrvával a pomalu hasl s chladnými hvězdami na nebi. Nad vesničkou se rozhostilo ticho, jen ve vzduchu kroužili vystrašení ptáci.

Banderovci se vraceli domů. Babička zavírala dveře na petlici, bála se, že přijdou i k nám. Kuchyně se nesla její modlitba, Pánu Bohu poručeno, Pánu Bohu poručeno...

Tatínek se neudržel. Co to povídáte, matko, Pánu Bohu poručeno? Kde je váš Pán Bůh, kde je?

Mysleli jsme si, že se babička neumí modlit. Bylo nám jí moc líto a okřiknutí tatínka, se nám zdálo jako křivda. Tiše jsme ji obejmuli a hladili její vrásčitou tvář, pro nás tak milou. Tatínek, jako obvykle, utekl do dílny.

Zdálo se, že na chvíli bude klid. Z boje a hořící vesničky se na faře kostela objevili dva partyzáni a hledali útočiště, netušíc, že pop, který se tam nastěhoval, je první zradí, a ne jak mu káže Bůh, podej tonoucímu stéblo... Dokonáno jest! Myl si ruce, jako Jidáš.

Paprsky sluníčka se lámaly na střeších kostelních zvoníc, bíle zdi se zbarvily do červena od krve ubitých partyzánů. Odešla noc, nastalo jitro ozářené rubínovým jasmem. Je těžké vzpomínat na nezapomenutelné a nevratné události toho času. Tyto vzpomínky mne budou doprovázet do konce života. Chtěla bych zapomenout na ten čas.

Veliké je hřbitovní bezejmenných hrdinů poslední války, rány, které nezahojí čas budoucnosti, zbytečné moře krve bylo prolito mezi Slovany, příliš mnoho obětí padlo pro osvobození národa od válečných dnů a nocí...

Léta 1943-1944, záblesk naděje.

Jeseň tohoto léta odešla záhy už v říjnu. A v listopadu zasypal bílý sníh a pokryl krajinu do peřin, bílým rubášem jako nevěstu. Sněhu napadl skoro metr. Od zamrzlé řeky se hnál k městečku ledový vítr. Namrzlé větve harašily v sadu Vysockých, sténavě skřípaly staré akáty u cesty našeho domu. Větvičky škrábaly jako živé po plechu na střeše, meluzína syčela, hučela v komíně.

V druhé polovině prosince kraj obejmula tuhá zima. Pole se přikryla vysokou vrstvou jiskřícího bělostného sněhu. Lesy a louky se ztrácely v nafialovělé mlze, obloha se zatáhla šedivými mraky, z nichž se den co den sypaly na zem hvězdičky sněhových vloček. Cesty byly zasypány závějí sněhu, celé ghetto se přikrylo dekou ze zmrzlého sněhu, nad kterým poletovaly vrány.

Dlouhé večery jsme trávili v kuchyni. Občas k nám zavítali tatínkovo kamarádi, někdy Fedor, jindy Štopka, náš soused. V kamnech praskla habrová polínka. I když v kuchyni bylo teplo, okna zůstávala zamrzlá, na kterých děda mráz vykouzlil překrásné ornamenty, vypadaly jako stromy zaváté sněhem.

Byly to vzácné večery klidu, kdy se nestřílelo. Banderovci se z městečka vytratili, schovali se před tuhou zimou. Poláci už v městečku žádní nebyli. Ani policajti se na ulici moc neukazovali. Kdo nemusel ven, nevycházel.

Při olejovém kahánku jsme vzpomínali na bývalé naše sousedy. Zmizeli ze světa naši židovští spolužáci spolu s naším dětstvím a mládím. A těch pár co válku přežili, se ztratili ve světě uprostřed dnů. Zůstaly po nich stíny vzpomínek a někdy i tesknota. Válka nás připravila o štěstí. Život se nám proměnil na stěnu nářku.

Dlouho do noci vzpomínali naši rodiče a jejich přátelé na dny plné bolesti a neštěstí. A my děti jsme tiše usínaly, netušíc, že našim útrapám ještě není konec. Jen ti, kteří spí na útesu, se již nemají čeho bát. V jejich duších je mír a klid. Jsou odpoutané od života, jsou již se vším vyrovnání, pominulo jejich nepopsatelné strádání, když hleděli vstříc v těžkém očekávání konce zasvěcení smrti...

V druhé polovině února mrazy polevily, sníh tál, a začátkem března se jaro naplno probudilo. Střídavě přšelo a svítilo sluníčko. Sníh zešedl a zežloutl, od jihu táhli v oblacích jeřábi.

Fronta se zastavila, od nás, na východě u Mlynova. Den co den hřmělo a bubnovalo dělostřelectvo a do toho burácely střely s kaťuší. Nad naším domem, letěla sténající, napěchovaná bombami, německá letadla, která doprovázely stíhačky. Za chvíli se vracely zpět a vždycky některé z letadel chybělo. Další formace bojových letadel letěla nad městečkem tak nízko, že jsme se báli, že zavadí o střechu domu. Těžké letouny obletovaly stíhačky jako vosy. Rachot bomb tříštil vzduch, a řinčela okna.

Stáli jsme na verandě, naslouchajíc strašnému boji. Po silnici, v rozbředlém blátě, ve skupinkách jeden za druhým, jely nákladní vozy na frontu s municí od Berestečka k Mlynovu. Jeden vůz se porouchal a zůstal stát před našimi okny. Vojáci seděli v kabině, čekali, kdy pojedou další, najednou, z protější strany ulice, zarachotil kulomet. Než se vojáci vzpamatovali, sovětští rozvědčící popadli oba Němce a se samopalem je hnali před sebou. Vojáci se nezmohli na obranu a poslušně běželi před rozvědčíky, jako dva splašení zajíci.

Na druhý den se zdálo, že bude ticho, jen od Mlynova bylo slyšet urputný boj. Najednou, se nad městečkem sneslo žluté letadlo a shodilo několik bomb. Na ulici pobíhaly děti. Dvě z nich zabily střepiny. Osud je nevypočitatelný. U Mlynova se bojovalo dvě neděle, pak se německé vojsko hrnulo přes městečko, pěchota a motorizované jednotky. Za řekou už byli Sověti.

Předvoj ustupující armády hnal před sebou zástupy zbědovaných zajatců. Byli mezi nimi ženy, děti, mladí i staří. Ty, kteří již nemohli pokračovat v cestě, nemilosrdně je zabíjeli. A tak kolem našeho domu, který dříve patřil Sanderům, denně tiše procházely pochody smrti. Kolikátý už? Nikdo jim nesměl dát napít vody, nebo kousek chleba, přesto se některým podařilo utéci. A byl to zase náš dům, který jim poskytl pomoc. Naše babička Marie nenechala nikoho odejít, aniž by mu neposkytla pomoc. Pomáhal jí v tom náš Tonda, který znal každou cestičku a věděl, kam prchajícího odvést, aby přežil.

Večer se u nás nesvítilo. Nebylo čím. Dnes byla v kuchyni jen babička. Střídali se s tatínkem a maminkou každý den, po celou noc. Na půdě máme schovanou ukrajinskou rodinu. Jejich chaloupka je krytá slaměnými doškami a bojí se, aby jim někdo nezapálil střechu nad hlavou. My máme plechovou střechu, ale je pod ní v zimě větší zima.

Peřinou je jim seno, ve kterém se snadno schovají. Bojí se vlastního syna, se kterým se ve zlém rozešli. Z Andreje se stal vůdce v ÚPA a táta v minulosti sloužil horlivě sovětům.

Večerní ticho probudilo silné bouchání na dveře, které vedly do ulice a kterými jsme chodili jen málo kdy, ale byly připravené, kdybychom potřebovali utéci. Babička jde po chvíli otevřít a vykřikne. Hitler, Hitler. Před ní stojí tlupa německých vojáků a jeden z nich má na hlavě, místo vojenské čepice, několik klobouků. A na babiččin výkřik odpovídají. Hitler kaput, Hitler kaput. Je to jen hrstka vystrašených vojáků, která se ztratila v noční tmě a hledá cestu.

Němci vědí, že válku prohráli. Jejich pluk je rozprášený. Teď je na nich, jestli dokážou projít, aniž by potkali Rusy, nebo banderovce. A na tu těžkou cestu, s sebou vzali našeho tatínka. Za šera, kdy noc neskončila a ráno se ještě neprobudilo. Náš táta vedl Němce za městečko, aby jim ukázal cestu. Vráti se nám?

Fronta se k nám blíží mílovými kroky. Kolem domů, od polských hranic, jede jeden nákladák za druhým. Vezou na frontu munici. Nad našimi hlavami prolétávají letadla s hákovými kříži, obtěžkané bombami. Je slyšet hřmot a v odvetu rachotí kaťuší a Němci prchají, nemají se kam skrýt.

Další dny nás přesvědčily, že Němci utíkají a jejich spojenci s nimi.

Do městečka tentokrát vmaširovaly maďarské bojové jednotky. Vpředu jel voják na koni. Na dlouhé žerdi bílý prapor a Maďaři hulákali. Hitler kaput, Stalin kaput. Bratři a sestry, my mír, my domů! Neschovávejte se před námi, my nic, my mír, my konec válka. My kamarádi! Jednotlivě, i chórem vřískali rozradostnění, že se vracejí domů. Špinavé a rozedrané maďarské vojsko zahazovalo zbraně, valili se poklusem na koních, pěšky, v autech směrem na Berestečko. Všechny cesty vždy vedly na západ okolo našeho domu. A všichni, kdo se před neznámým vojskem schovávali, vylézali ze svých skrýší a nedůvěřivě zírali na neznámé vojsko, které po cestě zahazovalo zbraně.

Když se ustrašený lid přesvědčil, že to není sen, ale skutečnost, snášeli prchajícím maďarským vojákům vše, co bylo k snědku. A banderovci využívali této možnosti, vyměnit chleba za zbraně, kterých se jim nedostávalo. Najednou tady byl jarmark. Zbraně za všechno, co se dalo sníst a vypít. Co kulomet, to slepice. Za podsvinče i minomet...

Opilé městečko se objímalo s maďarskými vojáky, nejen radostí, že se blíží konec války, ale že má i zbraně k boji za Ukrajinu.

Polovina léta byla pryč a my jsme se dozvídali, že už v únoru Němci kapitulovali u Stalingradu a Rudá armáda postupuje pomalu za urputných bojů a Maďaři nás utvrdili v naší víře, že se dočkáme míru, ale museli jsme ještě dlouho čekat a prožít těžké časy, radost se vytratila z našich očí.

Ruská armáda obsazuje naše malé městečko, dokud je nevystřídají stálé ruské posádky.

Jednoho dne, do našeho městečka vpochoduje pluk donských kozáků ke krátkému odpočinku. Jedni léčí svoje rány, druzí se zas ohlížejí po mladých dívkách. Nejedna z nich se zamiluje do švarných kozáků, a možná, že si slíbí věrnost a lásku, či setkání, až tahle děsivá a nespravedlivá válka skončí a pluk brzy odejde osvobozovat sousední Polsko.

Z děr a skrýší, vylézají zbytky povstalecké armády ÚPA. Kolem našeho městečka je jich hodně. Městečko je ponecháno svému osudu. Najednou všechno ožilo. Armáda ÚPA se připravuje k boji. Povolávají do svých řad poslední chlapce a dívky k přípravě na boj, o který nestáli. A jednou z nich je i krásná Marína s modrýma očima a s vlasy jako křídla anděla. Za městem se rozléhají ukrajinské písně a Marína, ať chce nebo nechce, musí zpívat s ostatními. Ach ty nevinná dívko, dcero ukrajinské matky, proč trpíš? Tvůj milý se vrací domů a ty nečekáš.

Příběh Maríny nosím ve svém srdci dodnes. Byla jsem malá holka, ale cítila jsem tu nespravedlnost jako těžký kříž, kteří nesou nevinní a nikdo neslyší jejich hlas. Jak se k tobě zachová, Maríno, tato bouřlivá doba?

Musím se vrátit zpátky. Jendou v noci někdo klepe na okno. Babička jde ke dveřím, a kdo jiný je za dveřmi, než náš Emilek se skupinou partyzánů. Babička vtáhne Emilka do síně s jedinou otázkou, kde jsi byl můj vnučku? Babičko, musím hned pryč, dokud je tma. Je nás tady víc, chci jen, abyste věděli, že žiju. My se brzy ozve. A nečekají na babiččino vyptávání. Emilek se ztratil ve tmě a s ním i skupina partyzánů, která měla za úkol chránit pomalu se osvobozující zem.

V nedalekém, o trochu větším městečku, byla ustanovená prozatímní vláda, která sestávala ze dvou oddílů partyzánů. Byli to vojáci z ustupující sovětské armády, kterým se nepodařilo probít z obklíčení, a jejich domovem byly hluboké ukrajinské lesy, kde znepríjemňovali život německé armádě. Bylo to Polesí, kam se uchylovali chlapci, jako byl náš Emilek, Berezňak a potom i Natán.

Když tatínek naposledy vyprovodil Sojku, netušil, že vidí naposledy. Sojka, po příchodu domů, si ještě zavdala pár kalíšků a ráno se již neprobudila. Ještě za úsvitu, starý Vyr, jak Sojka říkala svému muži, přivedl k nám Natána, ubohého chlapce, který přežil Rohozno, ale ještě se nevzpamatoval ze strachu. Babička schovala Natána na pec. A jednou, když si Emilek přišel pro bochník chleba, Natán si vzal deku a utíkal za Emilkem na Polesí.

Smutné loučení...

Nějak najednou začali banderovci vyhlazovat poslední polské obyvatelstvo. Takzvaní Síčovi střelci, každou noc zapalovali polské statky rozseté po krajině. Záře požáru zaplavovala nebe, mraky kouře pohlcovali dálky, do města se donášel křik, pláč a nářek. Hynul polský lid, který neměl nic špatného na svědomí, než svoji národnost. Toho, čeho se dopouštěli na Polácích, nemá snad obdoby v dějinách západní Ukrajiny.

Jednoho dne zabili Josefce bratra, tak jsme jí začali schovávat. Po krátkém čase jsme ji odvezli k babičce do Volkova. Už u nás nebyla v bezpečí. Národnostní a náboženská zášť neznala mezí. Nezastavili se ani před svazky s příbuznými a rodinnými. Ukrajinský otec vraždil své děti po ženě Polce, syn Ukrajinky zabíjel svého polského otce.

Smutné byly večery. Usedali jsme s babičkou na našem dvorku, bez naděje, že se ještě někdy sejdeme všichni u jednoho stolu.

Chyběly nám naše tři lípy na útesu, jejich vůně květů zaplavovala celé městečko, jejich větve se nakláněly nad řekou Styr a byly vítaným přístavem pro vracející se ptactvo na jaře, a odlétající na podzim k zimnímu odpočinku. Nejedna dívka pod lípou čekala na svého milého, či unavený pocestný našel místo k odpočinku. Opuštěný útes zarůstá puškvorcem, a po cestičce k útesu, nikdo nechodí. Jen řeka je pořád stejná. Svými vlnami omývá útes, jakoby tichou písní beze slov ukolébávala spící pod útesem nad řekou. I hvězdy dnes pohasly. Večerní ticho je jako rekviem.

Válka se vzdalovala, ale pro nás byl život stále těžší a těžší. Čekali jsme, kdy se i náš dům ocitne v plamelech. Zatím nás chránili přátelé našeho tatínka, se kterými v šenku popíjel vodu. Ale i ti pomalu ztráceli

pozice a jednoho dne přišel i Fedor tatínkovi říci, že už nás ochraňovat nemůže. Utíkej Mikuláši, dokud je čas, musíš z městečka. A tatínek pochopil, že to, čeho jsme se tak báli, je za dveřmi.

A tak Šáša, Fedorův syn a náš kamarád, spěchal pro pomoc. Šáša byl jako náš bratr. Přiučoval se u tatínka řemeslu, nosil tatínkovi do dílny vodku, aby to naše maminka neviděla. Byl rád, že si něco přivydělal.

Šáša utíkal k partyzánům za Emilkem. Ale Emilek už byl na cestě k Svobodově armádě. Čeští chlapani a děvčata se připravovali k boji, za osvobození naší vlasti. Štěstí měl Šáša až v druhém oddíle, kde sloužil Jarka. Utekl z domova při jedné noční návštěvě Emilka, k partyzánům. Maminka naříkala, co tam ten kluk bude dělat? Vždyť sotva unese flintu. Ale Jarka flintu unesl, a k večeru nás malý oddíl partyzánů odvážel do o trochu většího městečka.

Dnes, po mnoha letech, se mi zdá, že to byl jen kousek cesty, co bys kamenem dohodil. Ale tenkrát to pro nás byla dlouhá cesta. Nečekali ani ti, kteří nad námi vyřkli ortel. Než jsme dojeli k mostu přes řeku, byl v plamenech. Z rákosí, z protějšího břehu, se rozrehtal kulomet a nenechal nás na pochybách, že naše cesta do bezpečí, se neobejde bez nesnáží. A jak už to bývá, že člověk i v největším nebezpečí neztrácí naději na přežití, jako my, uprostřed té bouřlivé doby.

Nebyl to náš první křest v ohni. Na střílení jsme byli zvyklí, a teď ani nebyl čas, mít strach. Horší to bylo, když jsme za temných nocí, přespávali sami v brambořišti. Babička vždycky říkala, nesmíte se děti bát, musí někdo z nás přežít. Teď jsme věřili, že nás partyzánský oddíl ochrání. Jen tatínek věděl, že jsme měli štěstí. Kdyby proti nám stál větší počet banderovců, živí bychom neodjeli. A náš táta nás přesvědčil, že má pořád duši vojáka.

I na našem voze se rozezpíval kulomet, pročešával rákosí a kulky se odrážely od hladiny řeky jako divoké husy, když je někdo vyplaší. Nezaháleli ani ti v rákosí a chlapec, který obsluhoval zbraň na našem voze, najednou se táta naklonil a převzal jeho práci. Nevím, kde táta vzal odvalu, mysleli jsme si, že by nikdy nevzal zbraň do ruky. Tak jsme opouštěli dům, ve kterém jsme nedobrovolně museli strávit poslední časy našeho života v tomhle městečku, na které se nedá zapomenout. Naše kořínky se hluboko uchytily v této zemi, prosákou krví mnoha pokolení, která se rvou o svou svébytnost.

A našim útrapám ještě nebyl konec. Druhá zkouška na nás čekala. Pár domů, které zůstaly po bombardování, nás přivítalo smutnou scénérií rozpadajících se zbytků ulic. Tu a tam najdou majitelé svůj domů, pokud se sem ještě vrátí. Míjeli jsme tyto domy a bylo nám teskno na duši.

Náš vůz se zastavuje a nám nezbývá nic jiného než slézt z vozu a čekat kam nás ubytují. Vybírat si nemůžeme, ani nás taková myšlenka nenapadla. Jsme rádi, že žijeme.

Jsme v partyzánském ležení. Kolem to šumí jako v úle. Mladí chlapani, s puškami na ramenou, se na nás usmívají, a my víme, že jsou rádi, že jsme šťastně dojeli. Jen velitel se neusmívá. Tiskne tatínkovi ruku, a jeho unavené oči s opuchlými víčky nám říkají beze slov, měli jsme štěstí. Chlapec, který dostal zásah u kulometu, je těžce raněn. A to nejvíc trápí naší maminku, zemřel by kvůli nám, velitel jako by cítil otázku v očích naší maminky, vzal jí za rameno a jen tak jako mimochode pokračuje... To nic matko, ještě nás hodně bude raněných, ale přežijeme.

Nevím, jestli věřil svým slovům, ale my jsme věřili a to byl účel jeho odpovědi, dávat lidem naději a odvalu se rvát o své bytí.

Po krátkém odpočinku, jsme v malé chátě bez oken čekali na tátu, který odešel s unaveným velitelem. Valentýnka a Jiřinka už spaly, když se tatínek vrátil. Jako ve snu jsem slyšela tatínka, jak říká mamince.

Anna, prošel jsem tábor. Venku je nějak živo. Něco se chystá. Ještě nedorazil Křížovův oddíl a tady jsou jen mladí chlapani. Sami by potřebovali ohlídat. V sadu jsou zákopy, kdyby bylo potřeba, vezmeš Valentýnku a schováte se tam. Já vezmu Jiřinku a Helenku. Byl jsem u koní, jsou nějak neklidní a to je špatné znamení. Koně už z dálky ucítí svoje plemeno.

Táto, nebuď prorokem. A sotva to maminka dořekla, ozvaly se výstřely. Utíkaly jsme do zákopu. Pudem sebezáchovy v sobě dokáže člověk vzburcovat neobyčejnou sílu. A my jsme se pořád něčeho báli. Hluk, křik a svištěcí střely, nad našimi hlavami, nás ještě víc přimáčkly na dno zákopu. V tu chvíli jsme ani necítili chlad z vody, která v zákopu byla, jen jsme se báli o chlapce, kteří sotva unesou flintu.

Střelba netrvala dlouho. Jak začala, tak i rychle utichla. Ustupující armáda ÚPA spěchala, nechtěla zbytečně ztrácet čas. Byl to boj na život a na smrt. Padlo hodně mladých a nezkušených chlapců. Mezi nimi i Šáša a dvojčata, dva chlapci, které si oddíl vzal za vlastní, když je zachránil z hořícího domu.

Dnes se partyzáni ubránili, ale čekala je ještě bouřlivá doba, než se mohli vrátit domů, pokud měli štěstí a přežili.

Od Vládi jsme dostali za celou dobu jeho věznění v koncentračním táboře jen jeden korespondenční lístek a i ten byl napůl odstřižený. Vláda prosil o sušené suchary, nezkaží se, psal. A to již ani naše babička neutěšovala maminku. Maminka nasušila slaboučké krajíčky černého chleba. Zašila je do bílé látky a napsala adresu s konečnou stanicí Sachsenhausen. Večer co večer k modlitbě přidávala maminka prosbu k Pánu Bohu za našeho Vládu.

K večeru přinesl studený vítr déšť. Z černých mračen padala na zem voda a smývala krev, která se vsákla do černé země. Snad proto byly ukrajinské lány tak úrodné, protože se v těchto krajích neustále válčilo a tekla krev. Již v hluboké minulosti se rval ukrajinský národ o svou svobodu a samostatnost. Kraj, ve kterém jsme žili, byl zvláště poznamenán válkami, a země prolitá kozáckou krví. Ale proč? Proč zabíjet děti, starce? Proč pořád krev a násilí. V takové zemi nestačí nic vyrůst. A co vzklíčí, je v zárodku ušlapáno v nevědomosti a tmářství.

Za časného rána se partyzáni chystali pohřbít padlé kamarády. Nebyl čas na dlouhé loučení. A dnes to bylo obzvláště těžké loučení. Mezi padlými byl i Šáša, chlapec, který ještě neodrostl dětským střevíčkům. Stáli jsme nad hrobem a bylo slyšet, jak pláče náš tatínek. Maminka už neuměla plakat, všechny slzy vyplakala pro svoje děti, o kterých ani neví, kde jsou. A já, i když jsem ještě malá holka a sotva jsem se naučila číst, začala jsem milovat verše od Ševčenka. V jeho verších bylo tolik lásky k rodné zemi a smutku nad osudem jeh země. A možná, že i jeho verše způsobily, že ukrajinský národ, v touze po svobodě, ničí a zabíjí vše, co je mu cizí a co utiskuje jeho zemi.

Ale proč tady není nikdo, kdo by osvětlil tento národ, že je třeba rozlišovat co je dobré a co zlé, a že není možné, aby byly vyvražďovány národy jiné rasy, nebo náboženství. Proč nepochopí, že nacionalismus je zbraň, který může zahubit?

Střelbou z pušek, vzdali partyzáni hold svým padlým kamarádům, to mne vytrhlo z hluboké zamyšlenosti a já, aniž jsem si to uvědomovala, začala jsem přednášet Ševčenkův epitaf... Až zemřu, pohřbete mne na Ukrajině, uprostřed pole širého, na Ukrajině milé...

Nikdo mě neokřikl. Partyzáni, vesměs ukrajinští chlapci, sklonili hlavy a po tvářích jim tekly slzy. Nechtěli zemřít, chtěli žít, ale teď nevěděli, kam patří.

Ještě nedávno provolávali slávu Stephanu Banderovi, a pak vítali německou armádu. Hurá, ať žije Adolf Hitler! Hurá... Teď bojují po boku Sovětů. Snad pochopili, že zabíjení není ta pravá svoboda, a že to není cesta pro prostý ukrajinský lid.

Noc rozprostřela svá křídla nad krajinou. Potemněla obloha a hvězdy zhasly. Usnuli ptáci a krajina se ponořila do ticha snů.

Zdalo se, že tábor partyzánů spí. Jen hlídky bděly. Jejich oči pročesávaly okolí, bylo slyšet i padající list ze zamračených stromů, od zbloudilé kulky. Pod příkrovem noci se partyzáni chystali k boji, nemohli být nepřipraveni. Banderovské oddíly se stahovali na Západní Ukrajinu, do míst hlubokých lesů a klestili si cestu, která směřovala na západ. Cestou zabíjeli poslední Poláky, kteří spříznění s ukrajinskými rodinami doufali, že se jejich nenávist banderovců nedotkne. Hluboce se mýlili.

Sovětská armáda postupovala vpřed a na osvobozených místech, zůstávaly malé oddíly partyzánů, které měli chránit obyvatelstvo. A někdo je musel živit. Jíst chtěli i banderovci. Partyzáni navštěvovali vesnice a osady ve dne a banderovci v noci. Ani dnešní noc nebyla jiná. Ržání a neklid koní byl znamením, že není něco v pořádku. Ze snu probudila i nás děti střelba a dupání bot. Náš táta, jindy bezradný, nás vleče zase do studeného zákopu a přikrývá svým tělem. Kde je asi maminka? Nemám odvahu se zeptat, jsme zvyklí na všechno a táta mlčí.

Nevím, jak dlouho jsme leželi v mokrém příkopu, ve kterém ještě po včerejší bouřce nevyschla voda a strašně nás studila. Za úsvitu střelba utichla.

Žijete? Nad zákopem stojí mladý chlapec a podává tatínkovi ruku. Naše promrzlá těla se sotva narovnávají. Tatínek se asi bojí zeptat, jestli jsou ostatní živí. Dva banderovské útoky během jednoho dne. Kolik nás asi přežilo?

Dnes to zapijeme vodkou, směje se kudrnatý šikmooký Gruzínek. Připravili jsme jim horkou chvilku, dodává a pomalu bere Jiřinku do náruče. Mám rád děti. U nás v Gruzii je jich spousta. Já sám mám více sourozenců, nežli prstů na obou rukou. Podává mamince Jiřinku a roztahuje dlaně a všech deset prstů.

K polednímu vezli na jednom voze raněné partyzány, a na druhém voze odváželi nás do okresního města a naposledy nás doprovázel i náš Jarka. Byl rád, že nás vidí v bezpečí.

Velitel posádky, kapitán Križov, se loučil s naším tatínkem, a když se vůz rozjel, rozeběhl se, zastavil spřežení a obrátil se na tatínka se slovy. Je pravda, že jste sloužil a bojoval s generálem Brusilovem? Všichni jsme otočili hlavy k tatínkovi a čekali na odpověď. Je to už dávno, v první světový, odpověděl táta. Velitel Križov, po této tatínkově odpovědi, se postavil do pozoru a zasalutoval. Jsem šťastný, že jsem vás poznal a mohl s vámi prožít pár hodin. Věřte, že vás nezklameme. A blahopřejeme k vašemu synovi. Bude z něj dobrý voják a nerad ho ztrácím.

Partyzáni, kteří jeli podél vozů na koních, zaslechli velitelův rozhovor s naším tatínkem a ještě víc je udivilo zasalutování. Byli překvapeni, ale pochopili jsme, že náš táta byl také voják a velitel Križov mu vzdal hold. Všichni jsme se otočila k tatínkovi a čekali na vysvětlení. Ale táta mlčel. Jen mamince na chvíli zazářily její krásné oči a tváře zčervenaly. Byla alespoň na chvíli pyšná na svého muže, který svůj stesk často zapíjel kalíšky vodky.

Partyzánský konvoj se pohnul a všichni se soustředili na cestu před námi, která se klikatila mezi lány neposekaného obilí. Zčernalé klasy skláněly své hlavy, obtěžkané zrním, k zemi a nebyl tady nikdo, kdo by je sklídl.

Po obou stranách cesty rostly útlé stromky bělokorých bříz, jejichž lístky poletovaly ve vzduchu, dokud nezapadly do žloutnoucí trávy. Tu a tam jsme zahlédli štíhlé stromy jeřabin zatížené velkými hroznými červenými plody jeřabin. Ach jeřabiny, kolik písní se zpívá o tomto stromě přirovnávajícího ke krásným ukrajinským dívkám s dlouhými černými copy, svázané červenou pentlí. Teď tu stojí a nikdo si jich nevšímá. Ani ptáci nesbírají červené bobule, které svítí do dále na pozdrav poutníkům.

Kde jsou všichni ti, kteří touto cestou chodili, nebo jezdili na povozech tažených koňmi? V duchu si představuji dědečka Karla, jak práská do vzduchu malým bičíkem a povzbuzuje svoje krásné grošáky k rychlejšímu cvalu, kvůli kterým se pomátl na rozum, jak říkala babička Marie, která nejede s námi. Nepomohla ani prosba naší maminky, když pro nás přijeli partyzáni. Pořád slyším babičku, jak říká mamince. Copak můžu nechat dům bez hospodáře? A co když se nám vrátí Mařenka? Kolouš? Nebo Vláďa? Co když nás nenajde dopis a nic se nedozvíme, kde naše děti jsou? Já se banderovců nebojím. Možná, že čekala také na svou dceru Pavlínu a její rodinu. O nich také nic nevěděla.

Musím se vrátit v čas loučení Pavlíny s naší babičkou a její maminkou, která zůstala s námi. Babička věděla, že ji potřebujeme. Byla naším bohatstvím, nevyčerpatelnou láskou a moudrostí. O to teď byla ochuzená

její dcera Pavlínka a moje dvě sestřenice. A bylo to asi tím, že nás bylo hodně, a byli jsme chudí. Ale proč? To nám nikdo neřekl.

Poslouchali jsme babičku Albínu s otevřenými ústy a doufali, že Bůh jednou přijde i k nám, a budeme se mít dobře, jako náš tatínek v svém dětství. Jen Vláda babičce odmlouval. Kdyby nás měl Bůh rád, mohl přijít už dávno. Proč chodí jen k těm bohatým? Copak jsme horší? A Babička Marie raději mlčela. Ta nevěřila nikomu, ale nechtěla si babičku Albínu rozhněvat.

Tatínek skřípal zuby a raději utekl ke své práci. Jednou možná přijde čas a naši rodiče budou vyprávět proč...

Smutné loučení babičky Marie s jedinou dcerou Pavlínkou a jejími vnučkami bylo snad předzvěstí, že se již nikdy neseťkají, že si již nikdy neřeknou pár milých slov. Proč tahle krásná země, ve které žijeme, nepřináší více štěstí? Těžko se hledá odpověď.

Uplyne ještě hodně vody, možná i desetiletí, a my budeme hledat odpověď. Zatím ale utíkáme a hledáme bezpečí. Koně poslušně táhnou povozy, jako by věděli, že musí dojet do města včas a ranění chlapci se dostali k lékaři. Kolem je ticho, jen vrzající kola o sobě dávají vědět, že se jede po nerovné rozryté německými tanky.

Pojedeme ještě dlouho? Ptám se maminky. Než zapadne sluníčko za ten les, budeme na místě. A který? Maminko? Na obou stranách silnice je les. Který? Maminka asi sama neví, a proto se už neptám. Tatínek slyšel, co říkám, ukázal prstem d dálky se slovy, tam. Otočila jsem hlavu ve směru tatínkovi ruky a vykřikla jsem. Tatínku, tam jsou koně! Tatínek si zaclonil rukou oči a prstem mi ukázal na ústa. Pomalu sklouzl z vozu a spěchal k veliteli. A najednou ti, co mohli trochu chodit, slezli z vozu, aby ulehčili koním. Spěchali jsme, spíše utíkali před něčím, co bylo na druhém konci u lesa.

Měli jsme štěstí, ani ti u lesa nás nechtěli potkat. Možná odpočívali po dlouhém pochodu, jsou unavení a čeká je ještě dlouhá cesta. Banderovští chlapci opouštěli svou rodnou zemi s touhou se jednou vrátit zpět domů. Zatím, ale za sebou zanechávají mrtvé, hořící domy, pláč dětí a žen.

Možná, že se jednou zrodí ukrajinský hrdina a pochopí, že i mírovou cestou lze vybojovat a zvednout svou vlast z troskek bez zabíjení, bez nenávisti. Na tuto chvíli budeme čekat ještě hodně dlouho.

Život v novém městě...

Bylo pozdní odpoledne, když jsme vjížděli do města, které bylo z větší části v troskách. Míjeli jsme starý ruský monastýr, jehož věže i věžičky smutně hleděly na líně plynoucí řeku, na žalující město v troskách. Opustili jsme náš dům, své přátele a teď nemáme nic, ani střechu nad hlavou a nevíme, co s námi bude dál. Jen Jiřinka a Valentýnka klidně spí na mamčině klíně a nic je netrápí.

Řeka, je tady řeka, chtěla jsem křičet, ale včas jsem zaklapla pusou. Sotva jsme přešli přes most, za našimi vozy se najednou vyrojil houf dětí. Špinavé, v roztrhaných cárech, velcí i malí se věšeli na povozy. Partyzáni je nestačili odhánět, aby některý z nich nespadol pod vůz a kopyta koní.

Vozy vjely do prvního dvora. Bylo tam hlučno. Stáli jsme uprostřed dvora doufajíce, že nám někdo řekne, nebo ukáže místo, kam máme složit svá unavená těla. Ještě jsme se nerozkoukali, jako skřítek ze země se před námi vylouppl usmívající voják. Na jeho hrudi, na vybledlé blůze se třpytil v podzimním slunci nespočet medailí, které při pohybu cinkají jako malé zvonečky. Chtěla jsem je spočítat.

Unavená tvář s nespočetnými vráskami u očí se na chvíli rozjasnila a od této chvíle nám bylo lehčeji na srdci.

Jsem rád, že jste šťastně dojeli. Válka ještě není u konce a ta banderovská svoloč nám zatím nedává pokoj. Krajem teď řádí ÚPA. Stahují se na západ a cestou vše ničí. Včera přepadli konvoj, který doprovázel vracející se dětský domov s dětmi. Máme plnou nemocnici raněných. Chlapci vám pomůžou najít nějaký dům.

Nečekaje na tatínkovy díky, jak přišel tak rychle odešel. A to bylo naše první setkání s tímto stále spěchajícím náčelníkem města, který se stal naším přítelem po celou dobu našeho života v tomto městě.

Brzy přišel i Jarka. Z pytle, který nesl na zádech, vyndal bochník chleba, pár klasů kukuřice, láhev vodky a podáváje jí tatínkovi se slovy, táto, tu flašku vypijeme, až se vrátí domů naši kluci. Maminko, schovejte ji.

Netrvalo dlouho, našli jsme napůl zbořený dům, který se stal našim domovem na několik let. Po dlouhé době jsme spali pod střechou, která sice není naše, ale dává nám pocit bezpečí. Ještě slyším maminku, jak přeříkává modlitbu k Pánu Bohu s prosbou za její děti a všechny blízké. Snad bude její prosba vyslyšena. Jen tatínek nespí. Sedí u okna a dívá se na hvězdy, jimiž je posetá obloha.

Časně ráno nás probudil hluk a dusot koňských kopyt. Tatínek stál u okna a sledoval příjíždějící armádu do města. V seřazených čtyřstupech jeli na koních vojáci a za nimi se táhl konvoj tažený koňmi. Nahrnuli jsme se o oknu a v úžasu jsme sledovali zapřažené koně, jejichž hřívý poletovaly kolem koňské hlavy při každém zacinknutí kopyt o dlažbu.

Předjitřní tma, když ještě spí zem a ptačí samečci usínají ve větvoví a začínají popískávat v hnízdech jejich děti, dožadující se potravy, když první žabáci se začínají ochraptěle ozývat v rákosí jako staří dědové, v ten čas mě probudilo poplašné cinkání a zvonění. To, se probouzelo město k ranním povinnostem. Na nebi dohasínají poslední hvězdy, den střídá odcházející noční paní, jejíž rozevlátý tmavý šat bledne před slunečními paprsky, které se nesměle vynořují s podzemních mraků.

Ulicemi pochodují němečtí zajatci s lopatami na ramenou, jejichž hrany cinkají o sousedovu lopatu a zvuk se rozléhá ulicí a jeho hluk jde slyšet i k domu, ve kterém jsme složili svá unavená těla k odpočinku.

Cinkání lopat a krumpáčů, pochodující čtyři německých zajatců, mne na chvíli probudilo ze snu. Ale únava po předešlých dnech byla silnější a já usínám a nořím se zpět do svých snů, do snů událostí, které jsme každý den prožívali, a které se mnou půjdou po celý život. Včerejší pohled na pochodující útvar vojáků na koních, mi připomněl čas setkání se stejnou armádou, ale v jiném čase.

Psal se rok 1944.

Němci utíkali, zachraň se, kdo můžeš, povstalecká armáda ÚPA dávala ze zbylých chlapců dohromady domobranu. Noc, co noc střežily hlídky cesty, pro případ příchodu Sovětů nebo Němců či jiných nepředvídaných událostí. Mlátili do zavěšených traverz na větvích stromů klacky a vším co vydávalo větší hluk. I náš táta s Fedorem a ukrajinským kamarádem Štopkou den, co den, usedali pod akátové stromy na hlídku.

Doznívalo poslední zvonění traverz na okrajích městečka, lid opouštěl ve spěchu domovy, utíkal do křovin a zahrad. Utíkali všichni, i když se jim utíkat moc nechtělo. I naše rodina utíkala do tabákových keřů, jen babička Marie neutíkala, snad věřila, že se jí nemůže nic stát.

Doznívalo poslední zvonění, do městečka v kotoučích neprodyšného prachu se řítily sovětské partyzáni na koních, pěšky, na tačankách zapřažených do spřežení malých mongolských koní s chlupatými a bujnými hřívami, dlouhými ocasy, s vyceněnými zuby a velikýma blýskavýma očima. Zdálo se, že partyzánský konvoj nemá konce. Dupání koňských kopyt a partyzánských bot se mísilo s vymřelým městečkem ticha. Křik a smích se splétaly v jedno. Mladí i staří partyzáni spěchali k řece, k mostu, který byl již notný čas v troskách.

Na chvíli se konvoj zastavil a náš dům, naše zahrada se stala středem jejich pozornosti a na chvíli bylo uprostřed dvora velitelské staveniště. Bylo slyšet jen rázné povely, křik a dusání koní.

Nad našimi hlavami letěly ve skupinách zformované skupiny letadel obtěžkané tunami bomb na východ. A zde, na cestě k řece v mracích prachu, stavěli partyzáni nový most. Pila na druhém konci městečka jim poskytovala dostatek prken a klád a do soumraku byl most hotový.

Velitelé v liduprázdném městečku strhávali ze sloupů a domů německé a ukrajinské letáky vybízející poslední židy, aby se vrátili domů, že se jim nic už nestane. Jiným, kdo bude pomáhat Sovětům a partyzánům, se hrozilo smrtí.

K večeru se náš dvůr vyprázdnil, až na velitele, který se loučil s naší babičkou. Nevím, co jí říkal, možná že se navždy loučil s touto zemí a babička byla na chvíli jeho matkou. S velitelem odešel i náš doktor. Na stole zanechal jen vzkaz. „ I když se nevrátím, já se vrátím.“ Dlouho tatínek četl těchto několik slov, ve kterých bylo řečeno všechno, a tomu rozuměl jenom náš táta. Co tím chtěl říci náš doktor?

Za soumraku ujížděli po mostě první povozy s raněnými partyzány s doktorem Gorkovým, lehká děla, jízda a pěchota po písčité vyspravené hrázi, přes vesnici Toupežin na západ. Možná, že to byl ten nezapomenutelný pochod sovětských partyzánů pod vedením generála Koupakova, který měl stan na našem dvoře, a loučil se s naší babičkou...

Možná, že to byl ten nezapomenutelný sovětský partyzánský pochod, který se zapsal do dějin Velké vlastenecké války, jako karpatský nájezd, který směřoval na západ přes naše malé městečko.

Partyzáni, partyzáni, slavní hrdí ruští orlové...

Melodie této písně mi často zněla v uších a já nevěděla proč. Snad proto, že jednou přijde čas a já na ně budu vzpomínat a věnuji jim pár slov, i když by si zasloužili o jejich slávě, napsat celou knihu. Možná, že jednou dějiny budou hodnotit jejich slávu. A já můžu jen napsat, že jeli přes naše městečko a zastavili se na našem dvoře.

A doktor Gorkovoj? Jeho slova napsaná na kuse papíru se opravdu naplnila. „ I když se nevrátím, já se vrátím.“ Opravdu se vrátil v mých vzpomínkách a já mu teď věnuji pár slov. Kdo to vlastně byl?

Doktora Gorkového k nám přivedli policajti. Ztracený voják z ustupující sovětské armády, toulající se v hlubokých lesích, neměl šanci na přežití, v době tuhé zimy, která v roce 1942 trápila celý národ. V roztrhaných hadrech, špinavý a hladový zaklepal na první okno malé chatrče na okraji vesnice. V chatrči by snad zůstal až do konce války, kdyby se nevrátil z nenadání, mladé vdovy, ztracený muž. Léčil ho skoro dva měsíce, a když se chlap uzdravil, šel ho hned udat na policii. Jsem doktor, nemohl jsem ho nechat pojit. Vyprávěl doktor svůj příběh.

Jo, za dobrotu na žebrotu, utrousila od kamen babička Marie. Policajti Gorkového přivedli k nám. Městečko nemělo doktora, a tak se jim zatoulaný felčar hodil. A teď městečkový doktor léčil s pomocí naší babičky. Ve městě řádl černý kašel a bůhvíco ještě za nemoci. Nemocným stavěl na záda baňky a pijavice, na zahnisané rány dával červy k vyčištění a pak už pomáhal Pán Bůh.

Večer, co večer usedali s tátou u stolu a uhlíkem na polínko dřeva malovali přibližnou frontu. Pak polínko hodili do pece. Při kalíšku vodky, jeden druhého ujišťoval, že tahle zima zlomí Němcům vaz. Budou utíkat jako Napoleon, sežerou je vši a mráz. I když nás ještě hodně umře v téhle strašné válce, budou litovat, že si něco začali s Ruskou zemí.

Poslouchali jsme doktora a nebýt babičky Marie, poslouchali bychom ho do pozdní noci.

V duchu vidím doktora, jak usedá na koně. Byl žlutý jako zlato, červeně grošovaný s velikýma ušima a očima, které se po nasednutí na jeho hřbetě jen blýskaly. Gorkovoj s halenou rozepjatou na hrudi, se s koněm na dvoře dvakrát otočil a ztratil se nám ve víru prachu, který se rozvířil pod kopyty krásného koně, jakého jsem předtím nikdy neviděla.

A včerejší pochod mi je na chvíli připomněl. Kde asi teď jsou?

Přežili jsme rok 1944. Dostali jsme dopis od Emilka. Složený list papíru do trojúhelníčku putuje z ruky do ruky. Můj Emilek, můj Emilek, smáčí maminka rozbalený kus papíru slzami a tiskne ho k hrudi.

Anna, čti, čtěte, maminko. Co píše, neudrží se ani tatínek. Jenže maminka přes slzy nevidí a dopis skončil v babiččiných rukou. Chvilku to trvá, než babička řekne, zaplať Pán Bůh. A to je poprvé co slyším z babiččiných úst, poděkování Bohu.

Rušný život ve městě, nás nenechává vzpomínat na místa, která jsme opustili. Každodenní shon za živobytím a povinnostmi i nás pomalu mění.

Před měsícem přišel dopis pro Marii a naši rodiče se bojí jí dopis dát. Je to dopis, který jí sdělí smutnou zprávu. Grigorij padl pod Duklou. A tudy musí projít i Emilek. Jen naše babička dovede najít slova útěchy a říci své vnučce, že ji padl v boji její milovaný muž.

Jaro roku 1945, jako zázrakem rozkvetlo v plné kráse. Jarní bouře spláchly všechnu špínu z domů a ulic, rozkvetla střemcha, zazelenalo se rákosí kolem řeky. Bylo teplo a večer, ulice byly plné lidí. Čekali jsme na konec války. I přišel ten šťastný den. Rozezněly se zvony na věžích pravoslavné i katolické církve. Řada pomníků, které tatínek postavil na hroby padlých, byla zasypána květy a všichni, kdo jen trochu mohl chodit, vítali pochodující řady vojáků. I smích i srdcervoucí pláč těch, kterým se jejich milý vrací, i těch kterým se již nemá kdo vrátit, se vrývá do duše i srdce.

Pláče Marie, maminka i babička. Josefka tady není. Městem se vrací tisíce vojáků, najdou své blízké? Život se pomalu vrací do starých kolejí. Ženy i dívky se více usmívají a řada z nich potká k svému srdci milého a plnými doušky si užívají svou lásku po dlouhé vyprahlé době.

A jak se cítí ukrajinské dívky, jejichž milí odcházejí do neznáma a snad i do nenávratna. Ukrajinské statky zůstanou bez budoucích hospodářů a dědiců této země.

Tohle všechno si uvědomujeme. A často při hraní na harmonice zazní smutná ukrajinská píseň. „ Zašel jasný měsíc za mraky...“ Přidá se i maminka a je nám nějak smutno...

Jednoho dne se vrátil Vláďa. Vyhublý a šťastný s planoucíma očima, objímal celou rodinu a mezi vyprávěním se najednou odmlčel a po chvíli se obrátil na tatínka. Víte, táto, koho jsem potkal? Stephana Banderu. Byl ve stejném lágru...

Jo synu, jinak to dopadnout nemohlo. Ale oni mu neublíží. Jedněmi dveřmi tam a druhými ven. Tak to vždycky bylo. A kdyby Bandera jen trochu uvažoval, mohl jít i jinou cestou. Teď ho bude nenávidět celý svět za krveprolití, kterých se dopustil na bezbranných lidech. Bude to dlouho trvat, než se zhojí všechny rány. Lidé mají svou paměť a nezapomenou na křivdy, jako ukrajinský národ, ale nikdy zub za zub, protože to plodí další zlo...

Všichni jsme se obrátili k tatínkovi a čekali, že řekne víc. Zaklepání na dveře, přerušilo naše ticho a do dveří se nahrnuli sousedé, kterým se ještě nevrátily jejich děti z koncentračních táborů. A Vláďa musel vyprávět o životě v lágru, ale jistě neřekl všechno. Jsou okamžiky v lidském životě, které se nedají vyprávět obyčejnými slovy. Jen babička Marie tušila, co se děje v srdci jejího vnuka, a tak jsme byli po chvíli zase sami, Vláďa s námi seděl za stolem a tiše, beze slov, jsme vzpomínali na Kolouše, Emilka a Josefku.

Maminčino vyznamenání...

Maminka dostala dopis z Městského Sovětu, že ji Stalin uděluje vyznamenání.

Májové dny byly pro nás plné svátků. Návrat Vládi, dopis od Emilka a teď vyznamenání pro naši maminku. Čekali jsme na slavnostní den, kdy mamince přišpendlí na blůzu medaili. Ale než se tak mohlo stát, maminka musela navštívit církve, aby mohla akt doložit rodnými listy všech dětí, protože naše doklady zůstaly v domě, odkud jsme utíkali, byly ztracené. A tak nesla na úřad devět rodných listů. Jen Koloušův jí chyběl. Slavnostní den se přiblížil a maminka se vrátila domů s medailí na hrudi i průkaze, že může využívat výhody za více početné mateřství. Byli jsme pyšní na maminku. Zlatá medaile se jí třpytila na blůze, a každý si ji chtěl pohladit. Jen maminka se moc neusmívala. Jak ubíhaly dny a měsíce, stále častěji se maminka dívala ke dveřím, kdy se objeví Kolouš.

Kolony aut projížděly naším městem, tisíce vojáků se vracelo domů. Maminka se jich pořád vyptávala, jestli nepotkali jejího syna.

Poválečný život se zklidňoval. Bylo třeba postavit nové domy a odklízet trosky.

Němečtí zajatci, po těžce odpracovaném dnu, procházeli každý večer městem a ulicemi bylo slyšet jejich písň. Vycházeli jsme na zápraží a dívali se za nimi, jak mizí do budov obehnaných drátem. Po vypuknutí války sloužily tyto budovy Němcům pro zajaté ruské vojáky, než je odvezli do koncentračních táborů.

Dny rychle utíkaly, a jednoho rána Vláďa už neseděl u stolu. Odešel a nikdo nevěděl kam. Asi již nechtěl v tomto městě žít. Chtěli jsme se ptát, ale odpověď nepřicházela. Za několik dnů se k nám donesla zpráva o Vláďovi. Maminka se rozplakala. Vláďa utíkal do Čech, v dopise psal, že je ve vězení.

Nevím kolik starostí o svoje děti maminky ještě unesou, ale naše maminka jich měla deset. Sotva se na ni usmálo sluníčko, hned zase zašlo za mraky.

Kolem je plno radostí, jen maminka se neusmívá a náš podnájemník s mnoha medailemi na blůze z maminky vydoluje její trápení.

Ale matko, to přece nestojí za trápení, proč nejdeš za Báťuškou Stalinem, vždyť jsi hrdinka! A kdo jiný, než ty má právo žádat našeho báťušku, aby ti vrátil syny. Nezůstalo jen u slov.

Byl krásný letní den, když maminka nastupovala do vlaku, který ji měl dovést do Moskvy ke Stalinovi, a já si vedle ní připadala jako nejšťastnější dítě na světě, které jede poprvé ve svém životě na tak dalekou cestu. Maminčino vyznamenání bylo jako pohádkové zaklínadlo, které nám mělo otevřít kouzelné dveře, které se otevírají jen princeznám z pohádky.

Psal se rok 1947, vracíme se do vlasti našich předků...

Konec 1. dílu.